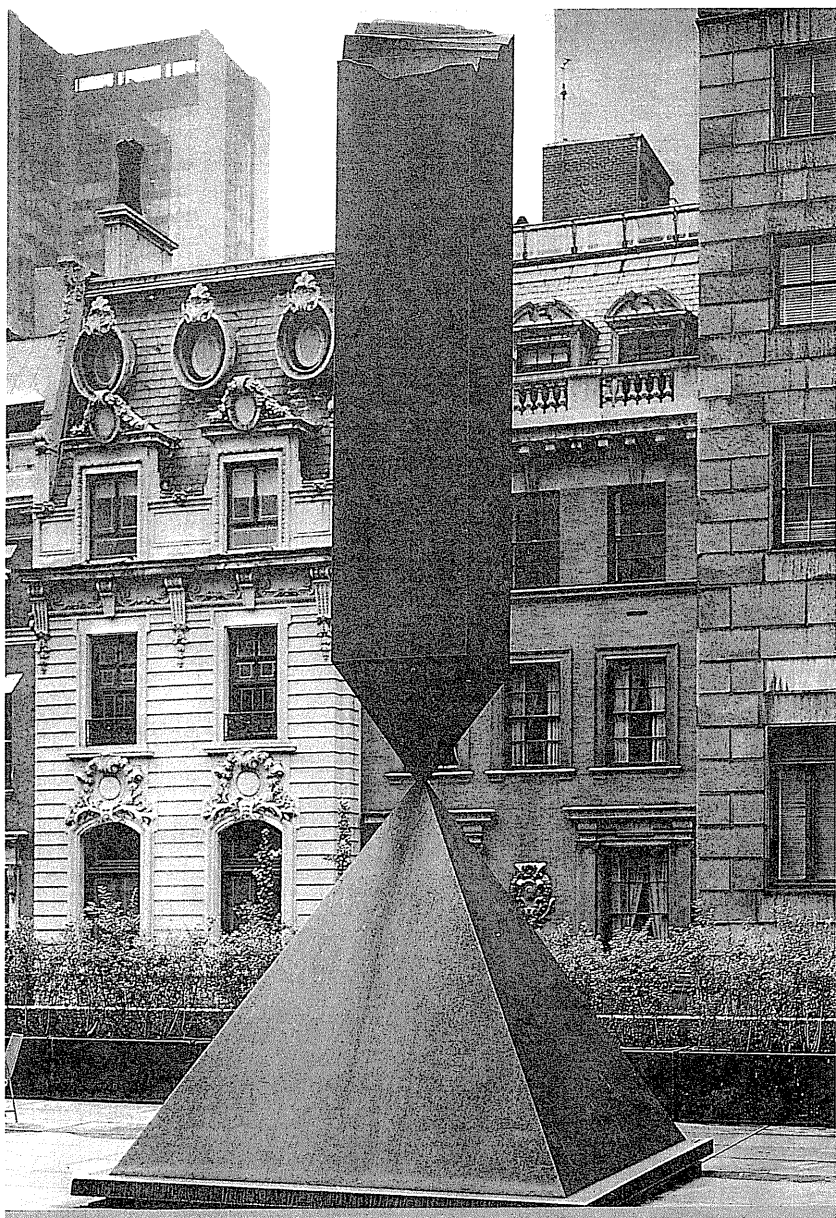

Walter de Maria, 5 pětiúhelníků, 1974

Barnet Newman, Zlomený obelisk, 1967

LUBOŠ JEMELKA

Jazykové zásady první republiky

Ochrana jazykových menšin v mezinárodním právu a její odraz v ústavní listině

Jedním ze zásadních problémů v období první republiky, se kterým se její představitelé museli potýkat po celou dobu jejího trvání, byla jazyková otázka. I když bylo zřejmé, že Československá republika je státem tvořeným hlavně Čechy a jejich druhy ze Slovenska, byla domovem i pro Němce, Maďary, Poláky a Rusíny, kde tyto menšiny tvořily téměř třetinu obyvatel republiky. Nepřehlédnutelný byl vliv především německého národa, jednak proto, že v ČSR žily asi tři milióny Němců, a jednak pro jejich vysoké představy o nejsilnějším národě ve střední Evropě, který by neměl hrát v žádném státě podřadnou úlohu.

V období před první světovou válkou byla ochrana práv menšin, a tedy i menšin jazykových čistě vnitrostátním problémem, ale nyní nechtěly světové mocnosti, které vytvářely základy mezinárodního práva, nechat vše na nezkušených vládách nově vznikajících států, ale naopak zamýšlely stanovit pro ně určité nadnárodní záruky a kontrolu. Ohled tak bylo třeba brát na mezinárodní závazky především z takzvané malé mírové smlouvy ze Saint Germain en Laye z 10. září 1919 mezi čelními mocnostmi spojenými a sdruženými a Československem, která v sobě sama stanovila povinnost uznat některé její články jako základní zákony, se kterými by nebyl žádný zákon, nařízení ani úřední rozhodnutí v rozporu. Její ustanovení se stala součástí naší ústavní listiny z roku 1920 v části věnované ochraně menšin národních, náboženských a rasových.

Objevily se dokonce názory, že bychom se neměli držet jen mírové smlouvy, ale jít mnohem dál a získat tak i plnou spokojenost menšin. Také generální zpravodaj ústavního výboru, který pracoval na návrhu ústavy, uvedl, že „nechce zřizovat náš stát jako vězení, ve kterém se chytře a násilně přeměňují všelike národy poněmáhlu v Čechoslováky.“ Dále řekl: „Já chci, aby národové mého státu kvetli, a aby kvetoucí mohl být i celý stát. My jsme měli přispíliť příčin, abychom vrátili německému národu vše, co zejména za války proti nám spáchal. Ale říkám si: odvěta a msta jsou nejspatnějšími budovateli státu.“¹

Stejného názoru byla i vláda, která nechtěla dát příčinu k svárům mezi národnostmi, neboť by protiněmecké zákony bylo možno přirovnat k sta-

1 Ferdinand Peroutka, *Budování státu III*, s. 992.

vení domu nad trhlinou. Opačného názoru byli hlavně zástupci národní demokracie, kteří trvali na tom, že válku jsme vyhráli my a že si teď můžeme diktovat všechny podmínky.

Článek 7 saint-germainské mírové smlouvy stanovil: „Všichni občané Československa budou rovni před zákonem a budou požívatí stejných občanských a politických práv bez ohledu na svou rasu, jazyk nebo náboženství.“ Tato úprava proto byla přenesena do ústavní listiny a v podstatě se s ní kryje. Přesto bychom mohli najít určité rozdíly, kterých si podrobně všímá hlavně literatura německá, především dr. Ludwig Adamovich ve své knize Grundriss des tschechoslowakischen Staatsrechtes. Zdůrazňuje dva největší nedostatky této úpravy. Totiž to, že uvedená zásada mírové smlouvy byla vtělena do paragrafu 128 ústavní listiny spolu se slovy „v mezích platných zákonů“. V tom viděli Němci značné omezení svých práv zaručených mírovou smlouvou. Aby tyto rozdíly nemohly být na závadu nikdy a za žádných okolností, bylo to zde vázáno na platné zákony, které mohla československá většina vytvořit v zákonodárném orgánu, jaké chtěla, a ochrana menšin tímto ustanovením nemusela být naplněna vůbec. Navíc zde bylo i to, že § 128 měl ještě čtvrtý odstavec, který stanovil, že tato ochrana se vlastně vůbec nedotýká práv, která příslušela nebo podle budoucích zákonů měla příslušet státním orgánům z důvodů veřejného pořádku, státní bezpečnosti a účinného dozoru. Tato ustanovení jsou někdy označována podle čelního prvorepublikového odborníka na ústavní právo profesora Weyra jako „gumová“, protože mohla být ve skutečnosti použita téměř na cokoliv.

Podobné tomu bylo i s ostatními zásadami mírové smlouvy. Článek 8 zaručující jazykovým menšinám stejné zacházení jako s ostatními občany Československa, zejména pak zakládání škol a ústavů, kde by menšiny mohly volně užívat svého jazyka nebo článek 9, který chránil přiměřené možnosti vyučování dětí československých občanů v jejich vlastní řeči v městech a okresech, kde byl usedlý značný zlomek státních občanů československých jiného jazyka než jazyka československého, byly sice také převzaty do ústavní listiny (paragrafů 130 a 131), ale vázány byly rovněž na zákonem stanovené meze.

Sporným bodem zde bylo navíc určení značného zlomku, který mírová smlouva blíže neupravovala, a neudělala tak dokonce ani ústavní listina. Ta jen odkázala vymezení tohoto pojmu na zvláštní a tedy obyčejný zákon. Tím se stal zákon jazykový, který ho stanovil na dvacet procent. To bylo pochopitelně z hlediska hlavně národní demokracie pokládáno za číslo příliš nízké a z hlediska německého i pohledu kritiků první republiky naprosto nepřiměřeně vysoké. Problémem bylo ale také to, že třeba z § 128, stanovícího zásadu rovnosti všech, neplynula ani podle pozdější judikatury žádná subjektivní práva.

Jazykový zákon a boj o slovíčka

Další zásady jazykového práva ústavní listina už dále nestanovila, aby nebyla jazykovými spory ztěžována vlastní příprava ústavy, nad kterou měla panovat všeobecná shoda. Spolu s ústavou byl tedy připravován jazykový zákon, který byl podle § 129 její součástí. Byl jím tedy ústavní zákon 122/1920, který byl proveden především vládním nařízením z 3. února 1926 číslo 17 a částečně i nařízením 229/1928.

Právě kvůli jazykovému zákonu se na jednáních ústavního výboru i Národního shromáždění rozpoutal boj největší. Národní demokracie s heslem „stát je náš“ začala dokonce vyzývat lidi k demonstracím, aby náhodou nebylo Němcům povoleno více, než bylo nezbytně nutné. Kramář a jeho strana stále trvali na svých předválečných pozicích, na pozici nenávisťi k Němcům, kteří nás dřív sami utlačovali a kteří teď také nemohou očekávat bratrské objetí.

K vstřícnějšímu principu se přikláněla vláda sociálních demokratů a agrárníků, která viděla v jazykových problémech i jednu z příčin pádu Rakouska-Uherska. Masaryk ve svých poznámkách vládě k jazykovému zákonu především zdůraznil, že naše jazyková politika měla velký mezinárodní význam a německý problém byl pro nás tehdy nejdůležitější. Bylo, jak říkal, potřeba Němce získat, abychom mohli dosáhnout na podporu i ostatních menšin. V žádném případě by nešlo stanovit češtinu jako vnitřní úřední jazyk a nutit tak velké množství německých a maďarských úředníků mluvit mezi sebou česky.

Vznikla tak poměrně napjatá situace, která práce na jazykovém zákoně nijak neusnadnila. Velké problémy se soustředily především na pár klíčových slov. Vládní návrh například říkal v prvním paragrafu zákona, že jazyk československý je oficiálním jazykem republiky. Národní demokracie ale viděla ve slově oficiální nepřekonatelný problém a zcela zásadně trvala na jeho nahrazení slovem státní, čímž by se zdůraznilo vedoucí postavení československého národa ve státě. I když řada zákonodárců vůbec neviděla větší rozdíl mezi těmito slovy a stejně jako většina lidí je považovala za synonyma, došlo na půdě ústavního výboru i Národního shromáždění k ostrým střetům.

Subkomitét ústavního výboru pověřený prací na jazykovém zákonu vycházel stejně jako návrhatele původní osnovy Hoetzel z termínu obsaženého v mírové smlouvě, kde autentický francouzský text v ustanovení článku 7 mluví o „langue officielle“, který přeložil jako oficiální jazyk, na rozdíl od ústavy rakouské, která si ho zakotvila jako Staatssprache. Podle národních demokratů šlo ale langue officiele vyložit jakýmkoli termínem, kterým by byl rozuměn takový jazyk, který je právním řádem nadán určitými výsadami. Normativní význam samozřejmě nemělo ono označení jazyka za státní nebo oficiální, ale pouze výčet jednotlivých výsad. Především kvůli významu, který Němci právě slovu státní přikládali, trvali na

tom, čemu se všechny české strany ve starém Rakousku tak silně bránily, tedy povýšit nějaký jazyk na jazyk státní a tím vyjádřit jeho nadřazené postavení ve státě.

Boji o jedno slovo byl nakonec příkládám mnohem větší význam než vymezení konkrétních výsad. Šlo zde ale spíš o princip než vítězství zdravého rozumu. Vláda, která se chtěla držet v maximální míře textu smlouvy ze Saint Germain, proto nejdříve připustila kompromis a v textu zákona mělo být řečeno, že československý jazyk je „oficiální (státní) jazyk“. Podle Kramářových slov: „Je to přímo ponižující, když člověk čte v návrhu státní jazyk československý v závorkách. Nic strašnějšího nemohlo se vůbec vymyslet.“², bylo ale zřejmé, že kompromis se musel hledat dál, a konečná podoba proto stanovila, že československý jazyk je „jazyk státní, oficiální“; z politických důvodů se tak vyjádřilo prakticky totéž dvakrát. Vzhledem k tomu, že slovo státní bylo uvedeno na prvním místě, byla uspokojena i národní demokracie.

Další problém ale hned následoval, a to v použitém sousloví jazyk československý. Žádná zahraniční literatura tak nemohla opomenout, že jazykový zákon vlastně zakotvil za jazyk státní a oficiální něco, co vůbec neexistovalo. Důvodová zpráva ústavního výboru v tisku 2442 výslovně sice uváděla, že tímto označením výbor nechtěl zasahovat do nějakých literárních a filologických otázek o tom, jsou-li čeština a slovenština samostatnými jazyky. Chtěli se přidržet jen toho, že mezinárodně je uznán stát československý a také výraz národ československý se stal běžný i na mezinárodní úrovni. Proto i termín jazyk československý měl označovat jazyk československého národa v Československu.

Původní návrh prof. Hoetzla mluvil dokonce jen o jazyku českém. Pak byl učiněn vstřícný krok vůči slovenským poslancům a jazyk český byl nahrazen jazykem československým, aby se ukázalo, že jsou oba jazyky rovnocenné. V § 4 zákona bylo pro upřesnění jen řečeno, že naše úřady užívající státního, oficiálního jazyka v území, které před 28. říjnem 1918 náleželo ke královstvím a zemím na říšské radě zastoupeným nebo ke království Pruskému, úřadují zpravidla česky, na Slovensku zpravidla slovensky.

Tím ale boj o jazykový zákon vůbec nekončil, ale vlastně teprve začínal. Mnohem důležitější teď měl být jeho vlastní obsah. Ústavní výbor stál před zásadní otázkou, zda by bylo vhodnější vytvořit tento zákon jen jako rámcový, nebo ho mít dostatečně podrobný ve všech směrech. Vzhledem k tomu, že žádný stát v Evropě neměl takový podrobný zákon a že se zákonodárný orgán chtěl zbavit politické odpovědnosti, která plynula z tohoto významného kroku, bylo rozhodnuto, aby se vytvořil jen předpis rámcový. Ten se tak svými devíti paragrafy v řadě věcí jen dovolával bu-

---

2 Ferdinand Peroutka, *Budování státu III*, s. 1002.

doucího nařízení, které teprve mělo v duchu této normy samo rozhodnout řadu zásadních otázek.

To, že ani tento zákon nemohl přinést všeobecné uspokojení jazykovým menšinám byli si vědomi i sami tvůrci a jeden nich poslanec Hnídek také před jednáním národního shromáždění o této otázce uvedl: "Přiznávám, že návrh zákona, který leží před vámi, není dílo dokonalé a není dílo takové, jaké sám bych si byl přál. Je ale třeba uznat, že je to dílo kompromisu jako všechno, co zde děláme. Vzhledem k okolnostem, za kterých byl vypracováván, nemůže to být dílo dokonalé."³

Jazyk státní správy

Podíváme-li se na zakotvené jazykové zásady ve vztahu ke státní správě, bylo pro československý jazyk vyhrazeno úřadování všech soudů, úřadů, ústavů, podniků a orgánů republiky. V československém jazyku měl být také hlavní text státovek a bankovek a měl být také používán brannou mocí při velení jako jazyk služební. Ústupek byl učiněn jen pro případ branců z menšinových oblastí, kde ve styku s mužstvem československého jazyka nezalým mohlo být užito i jejich jazyka mateřského.

Paragraf 2 zákona dále stanovil, že soudy, úřady a orgány republiky, jejichž působnost se vztahovala na soudní okres, v němž podle posledního sčítání lidu bydlelo aspoň dvacet procent státních občanů téhož, ale jiného než československého jazyka, musí přijímat od příslušníků jazyka této menšiny podání v jejich jazyku a v něm vydat i jeho vyřízení. Vzhledem k tomu, že mírová smlouva ze Saint Germain stanovila v článku 7 odstavci 4 přiměřenou možnost užívání jiného než československého jazyka jen ve vztahu k soudům, jde § 2 zakotvením i úřadů a orgánů republiky dále a stanoví pro jazykové menšiny dokonce více práv, než k čemu jsme byli zavázáni.

Otázku povinnosti úředníků a státních zřízenců, jakož i úředníků a zřízenců státních ústavů a podniků umět československy, tedy buď česky nebo slovensky, mělo rozřešit až budoucí nařízení. V době přijímání tohoto zákona panovala víceméně shoda v tom, že všichni úředníci, kteří měli v naší republice důležité postavení, museli mluvit česky; u dělníka na dráze nebo hlídače to nebylo úplně nezbytné. Národní demokraté chtěli stanovit povinnost ovládat státní jazyk všem státním zaměstnancům již v rámci jazykového zákona. Byli ale v Národním shromáždění přehlasováni a při odchodu z jednacího sálu poslanec národní demokracie a český literát Viktor Dyk vykřikl památná slova „Hanba republiky!“⁴

Něco jiného než hlasování v únoru 1920 v Národním shromáždění ale přineslo v roce 1926, tedy krátce před vstupem německých zástupců do

3 Zápis 125. schůze Národního shromáždění ze dne 27. 2. 1920.

4 Zápis 126. schůze Národního shromáždění ze dne 28. 2. 1920.

vlády, jazykové nařízení číslo 17, které znalost československého jazyka slovem i písmem ukládala všem státním zaměstnancům, od poštovního úředníka v Chebu po železničního zřízence v Liberci. Desetitisíce lidí tak ztratilo svou práci, protože občané nebyli dostatečně jazykově vybaveni a vedle plnění služebních povinností se ještě museli učit obtížné češtině. Německý sociální demokrat Wenzel Jaksch v knize *Cesta do Postupimi* uvedl, že národně socialistický ministr Stříbrný se prý dokonce chlubil tím, že zásluhou jeho strany bylo čtyřicet tisíc německých poštovních úředníků a železničářů zbaveno míst a nahrazeno Čechy.

Mnoho z toho, co před šesti lety navrhovala národní demokracie, objevovalo se nyní v předpise, který postavení státního jazyka ještě v mnohém posílil, a jen stěží by se dalo mluvit o jeho souladu s mírovými smlouvami. Zavedeno mělo být i povinné skládání ústní i písemné zkoušky z českého jazyka pro notáře, soudní tlumočníky, geometry, důlní inženýry či obvodní lékaře. Úřady jím mohly být dále zmocněny k tomu, aby všude, kde to vyžadoval veřejný zájem, nařídily obcím i soukromým osobám užívat státní jazyk ve veřejných vyhláškách a nápisech pro potřebu obyvatelstva. Podle toho byly vynucovány českojazyčné jídelní lístky nebo nápisy na obchodech v lázeňských městech s převahou německého obyvatelstva.

Samospráva

Samostatná úprava byla v zákoně věnována samosprávných úřadům, zastupitelským sborům a veškerým veřejným korporacím ve státě, které byly povinny přijímat písemná i ústní podání v jazyku československém a v něm je také vyřizovat. Možnost přijímat podání v jiném než československém jazyku a v něm je i vyřizovat jakož i připustit jiný jazyk na schůzích a poradách byla také jen za podmínky zmíněné dvacetiprocentní menšiny. Na rozdíl od orgánů státní správy, které byly obecně vázány československým jazykem v úřední řeči vnitřní i vnější, byly orgány samosprávy omezeny jen v řeči vnější.

Zvláštní úprava byla v článku 70 jazykového nařízení stanovena pro otázku jednacím jazyka obcí, kterou mělo určit příslušné zastupitelstvo. Omezeno to bylo ale následujícími pravidly. V případě, kdy podle posledního sčítání lidu netvořili státní občané menšinového jazyka ani dvacet procent z celkového obyvatelstva obce, byl jednacím jazykem vždy jen jazyk státní. Ten byl jednacím jazykem také tehdy, bylo-li příslušníků státního jazyka v obci více než příslušníků jiného menšinového jazyka, který se stal rozhodnutím zastupitelstva jednacím jazykem. Jednacím jazykem pak byly jazyky oba. A konečně, pokud bylo příslušníků určitého jazyka v obci aspoň padesát procent, byl jejich jazyk také jazykem jednacím. Tato ustanovení se nevztahovala na sněmovny Národního shromáždění, které měly úpravu jednání a vedení zápisu upravenou speciálně ve svém jednacím řádu.

Jiné veřejné korporace než místní samospráva, tedy lékařské, notářské, advokátní a jiné komory, si mohly upravit používání jazyka samy v duchu jazykového zákona a nařízení ve vlastních ustanoveních, které ale vyžadovaly schválení nadřízeného ministerstva.

Podkarpatská Rus

Zvláštní prostor měl být dán v jazykové otázce Podkarpatské Rusi, jejíž sněm mohl sám upravit jazykovou otázku pro své území a to způsobem slučitelným s jednotností československého státu, jak mu to zaručovala v rámci možné nejširší samosprávy mírová smlouva v článku 10, ale i jazykový zákon ve svém § 6. Tím byla také učiněna dalekosáhlá výjimka z použití jazykového zákona, který tam nemusel být uplatněn vůbec. Vzhledem k tomu, že v období první republiky v vytvoření sněmu Podkarpatské Rusi nedošlo, dopadaly účinky tohoto zákona i tam. Také jazykové nařízení na tomto území mělo platit jen do doby, než bude tato otázka upravena jejím sněmem, kde by mohlo být stanoveno, že jazykem ruským (maloruským, ukrajinským) bude možné činit podání u všech soudů, úřadů a orgánů v celé Podkarpatské Rusi a v témže jazyku taková podání projednat a vyřídit. Ale ze stejného důvodu zde platilo neomezeně i ono.

Hodnocení tehdejší právní úpravy

Pohled na tyto jazykové přepisy byl různý. Na jedné straně byli nacionálně ladění národní demokraté, kteří v příliš stručném jazykovém zákoně viděli pro československý jazyk stále málo výsad a spokojeni byli více až po jazykovém nařízení v roce 1926. Na druhé straně byli především Němci, kteří tyto předpisy považovali za nástroj potlačování své řeči a svého národa vůbec. Podle německých údajů nemělo z 3.231.688 československých občanů německé národnosti 299.728, tedy devět a půl procenta prakticky právo na svou řeč, protože žili v oblastech, kde jako menšina měli méně než dvacet procent obyvatelstva.

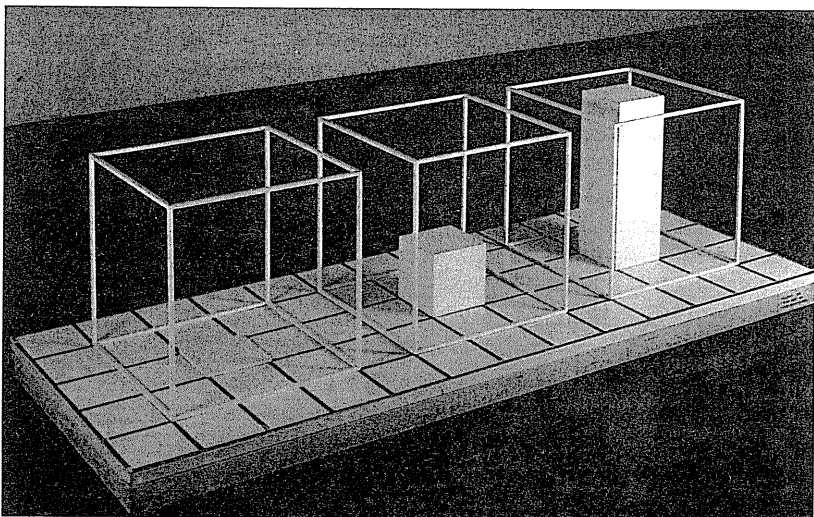
Jen pro dokreslení poměrů ještě dodávám, co uvedl ministr zahraničí Beneš na mírové konferenci 20. května 1919 na dotaz předsedy Komise pro nové státy Berthelata k upřesnění českých představ o vnitřním uspořádání ČSR: „Oficiálním jazykem bude čeština a stát bude na venek státem československým; v praxi se však bude němčina běžně používat ve správě, před soudy a v ústředním parlamentu na základě rovnosti.“⁵ To bylo také zaneseno do protokolů konference, ale Beneš tyto sliby utajil, a neinformoval o nich československou vládu a tak samozřejmě ani nemohly být vtěleny do ústavy nebo jiného předpisu. Utajovány byly i před Němci, kteří se o nich dozvěděli až v roce 1937 z deníku Huntera Millera o míro-

5 Wenzel Jaksch, *Cesta do Postupimi*, s.79.

vé konferenci. Jejich ostrá reakce byla pochopitelná. Tento výrok také sloužil jako jedna ze zbraní proti mezinárodněprávním základům Československa na konci třicátých let.

Ačkoli byly prvotní myšlenky českých politiků velkorysé, postavení jazykových menšin tomu pak vůbec nenasvědčovalo. Problém jazyka uspokojivě nevyřešila ani jejich úprava v ústavní listině, ani jazykový zákon, ale už vůbec ne jazykové nařízení z r. 1926. Především stanovení povinné znalosti češtiny pro všechny státní zaměstnance bylo podle mého názoru vzhledem k tak silnému zastoupení menšin, jaké u nás tehdy bylo, příliš silné. Antiněmecké smýšlení, které v době vzniku první republiky panovalo, se v těchto jazykových předpisech udrželo dlouhá desetiletí a německý národ tak nemohl být nikdy plně spokojen. Snahy o omezování německého jazyka jen podnítily další protičeské nálady, které vrcholily o dvacet let později.

Příprava ústavy a jazykového zákona byla vázána silně na otázku vzájemných kompromisů, které se do nich promítly i v podobě mnoha nedostatků. Hlavním nedostatkem bylo ale už složení zákonodárního sboru, který jakožto revoluční orgán byl zcela bez zastoupení menšin, které tak neměly větší možnost se na jeho pracích podílet. To už bylo samo o sobě důvodem k jejich kritice. I když byla ústavní listina roku 1920 hodnocena v zahraničí všeobecně docela příznivě, byla zde ještě stará politická zásada, která platí i dnes a která říká: „Dobrá ústava musí být doplněna i dobrou politikou.“ Nešlo tedy jen o právní předpisy, ale především o politickou praxi, která se na Němce dívala možná až příliš kriticky; to se také odrazilo v jejich pohledu na nás.

Sol LeWitt, Tříčlenná řada 789, 1968

VÁCLAV BLAŽEK

Proč jazykověda?*

Dámy a pánové, honorabilis, spectabilis, Vaše Magnificence,

před více než čtvrtstoletím jsem se rozhodoval, zda studovat přírodní vědy, nebo jazykovědu s dalšími humanitními vědami. Jedna z okolností, která přispěla k mé tehdejší volbě ve prospěch fyziky s matematikou, byla teorie kvarků, jež mě okouzila na konci mých středoškolských studií. Zformuloval ji roku 1964 Američan Murray Gell-Mann, aby vysvětlil mechanismus transformací jedné elementární částice v druhou. Mimořádně, úspěšně v ní aplikoval tzv. teorii grup, do té doby pokládanou za čirý výmysl matematiků. Gell-Mann se za svou teorii dočkal nejvyššího ocenění, roku 1969 obdržel Nobelovu cenu za fyziku. Po absolvování Matematicko-fyzikální fakulty jsem se téměř 10 let věnoval výuce matematiky a fyziky. Mezitím padl starý režim a mně se dostalo možnosti věnovat se milované jazykovědě na vyšších úrovních než jen jako hobby. Nejprve jsem si doplnil lingvistické znalosti v postgraduálním studiu zde na FF MU. Poté jsem se vypravil na stáž téměř dvouletou do Ústavu jazykovědy a Ústavu afrikanistiky při Univerzitě v Kolíně nad Rýnem, kterou mi umožnilo Humboldtovo stipendium. Následovala nabídka přednášet historickosrovnávací jazykovědu na FF MU. Cítil jsem, že možnost položit rovnítko mezi milovaný koníček a zaměstnání přichází nejnvýše jednou za život, a tak jsem neváhal. Kruh se uzavřel roku 2002, kdy jsem byl přizván ke spolupráci na projektu *Raná historie jazyka*, který realizuje Institut v Santa Fe, správním středisku Nového Mexika v USA. Projekt vede a mé pozvání inicioval Murray Gell-Mann, zakladatel Institutu a jeho dlouholetý ředitel.

O matematice se říká, že je královnou všech věd a současně služkou všech věd. Jestliže však přijmeme, že jako metajazyk každé vědy může sloužit libovolný přirozený jazyk, a matematika je pouze jedním z formálních jazyků, jazykověda se dostává do role přinejmenším srovnatelné s matematikou. Přes tento poněkud sebevědomý závěr si dovoluji rozvíjet úvahu, proč se vlastně zabývat jazykovědou. Pomínu mezní disciplíny, jako je logika či rétorika, jejichž význam je snad už opět doceněn. Poslání jazykovědy je jistě také srozumitelné při výuce cizích jazyků a samozřejmě i jazyka mateřského. Nelze pro každý jazyk zvlášť definovat jeho hláskosloví, tvarosloví, slovní zásobu a skladbu. Všechny čtyři jmenované dílčí disciplíny mají svou vlastní teoretickou základnu s vlastním

* Inaugurační řeč přednesená na vědecké radě dne 23. 1. 2003.

pojmovým aparátem. Jinými slovy – jsou nebo by aspoň měly být univerzálně aplikovatelné pro synchronní popis kteréhokoliv jazyka. Jak je tomu ale s diachronním přístupem k jazyku? Nač je nám historickosrovnávací metoda? Pragmatická odpověď „Nemůžeme-li ji bezprostředně uplatnit v praxi s efektem přinášejícím zisk, je k ničemu“ představuje velmi povrchní pohled, žel mezi názory na vědu rozšířený nejen mezi lidmi bez humanitního vzdělání, ale i politickými elitami. Jsem si však jist, že auditorium, před kterým nyní stojím, není třeba přesvědčovat o scestnosti podobných zkratkovitých závěrů. Přesto mi dovoluňte několik argumentů přednést. V jedné z přednášek, kterou jsem na této půdě pronesl pro Jazykovědné sdružení zhruba před 15 roky, jsem se pokusil prokázat, že nejstarší pojmenování „člověka“ se víceméně univerzálně váže k pojmu „mluvit“, později také „vědět“. Tedy „homo sapiens“ = „homo loquens“. Jestliže člověk takto pojmenoval sám sebe, znamená to, že si uvědomoval, co ho vyděluje z ostatní přírody: jeho řeč. Tento závěr souhlasí se závěry genetiků, antropologů i archeologů, kteří shodně soudí, že tím nejmocnějším impulzem, který předka moderního člověka přivedl k jeho strmému vzestupu, byl právě jazyk, schopnost efektivní komunikace. Jazyk zajišťuje kontinuitu a výměnu informací a tím se podobá genetickému kódu. Zprostředkování informací pomocí jazyka je však nesrovnatelně rychlejší. Přesto analogie s genetickým kódem stojí za rozvinutí. Srovnáme-li genetickou informaci získanou z nukleových kyselin jedinců různých etnik, pomocí multifaktorové analýzy můžeme obdržet stromový diagram znázorňující stupeň vzájemné genetické příbuznosti oněch konkrétních etnik, včetně absolutní chronologie uzlů divergence. Podobný výsledek získáme, uplatníme-li na množinu příbuzných jazyků glottochronologii. Jde o metodu poskytující absolutní datování rozpadu příbuzných jazyků, která pracuje s testovacím spiskem univerzálních významů (zpravidla 100), jejichž zachování ve srovnávaných párech je poměřováno takzvaným *koefficientem zachovanosti* nebo komplementární *rozpadovou konstantou*. Empirické šetření na desítkách jazyků s dostatečně dlouhou literární historií nahradilo starý odhad 86% zachovaných lexémů za tisíciletí (tj. 14% změn) novou hodnotou 95% (5% změn). Pro apriorní kritiky glottochronologie jsem si připravil porovnání k sociologické prognóze výsledku hlasování většího vzorku populace. Při vhodně zvolené struktuře testovaného vzorku populace a vhodně zvolené otázce se výsledná předpověď kryje běžně více než z 90% se skutečným výsledkem hlasování, ač počet předem dotázaných osob v testovaném vzorku často představuje méně než 1 procento z počtu skutečně hlasujících.

Genetickou příbuznost mezi jazyky dokazuje klasická historickosrovnávací jazykověda induktivním ustanovením nejpravděpodobnějších hláskových korespondencí, které jsou pak deduktivně verifikovány na nezávislém srovnávacím materiálu. Kodaňská škola tento postup nazývá *metodou prvkových funkcí*. V jazyce matematiky bychom řekli, že jde

o aplikaci *teorie zobrazení*. Její seriózní použití činí z historickosrovnávací jazykovědy velmi exaktní disciplínu. Historickosrovnávací metoda jde však ještě dále: dovoluje rekonstruovat alespoň fragmentárně nejen gramatickou strukturu prajazyků jednotlivých jazykových rodin, ale též jejich slovní zásobu. Umíme-li dokázat, že podobnosti mezi zkoumanými jazyky jsou důsledkem společného dědictví a nikoliv dílem náhody nebo přejímání, je zcela legitimní tentýž postup aplikovat i na rekonstruované prajazyky. Otevírá se zde prostor pro stupňovitou rekonstrukci, která dovoluje značně prohloubit náš sestup do minulosti. Jedna z významných funkcí jazyka, kterou si příliš neuvědomujeme, spočívá v tom, že se do něj promítají všechny skutečnosti, s nimiž se jeho uživatelé setkávají. Jinými slovy, jazyk představuje cosi jako kolektivní paměť. Historickosrovnávací metoda aplikovaná na více příbuzných jazyků umožňuje zrekonstruovat historii jednotlivých pojmů, umí odlišit slova zděděná od přejatých, u přejatých určit pramen, je-li pramenný jazyk uspokojivě popsán, u slov přejatých z nedochovaných substrátů dovoluje alespoň jejich hypotetickou identifikaci. Metodami lingvistické archeologie a paleontologie můžeme mj. zrekonstruovat ekologický slovník studovaného prajazyka, tj. zmapovat životní prostředí určité etnické komunity vzdálené v čase i v prostoru. Za spolupráce s dalšími disciplínami, počínaje již zmiňovanou glottochronologií, přes archeologii až po paleozologii a paleobotaniku, jsme schopni, přirozeně jen s větší či menší pravděpodobností, definovat i konkrétní čas a prostor, kdy a kde byl ten který prajazyk užíván, jaké (pra)jazyky se nacházely v sousedství, kdo na koho měl vliv. Vedle přírodních fenoménů, v zásadě nezávislých na člověku, se přirozeně v jazyce promítají i objekty, činnosti a vůbec skutečnosti, které lze připsat až lidské aktivitě. Začneme-li od přírody, jsou to domestikovaná zvířata a rostliny, činnosti a nástroje spojené s chovem jedněch a pěstováním druhých. Se zemědělskou terminologií souvisí na jedné straně terminologie řemesel a jejich produktů, na druhé straně terminologie transportu. I člověk vzdálené minulosti potřeboval bydlet a my jsme schopni v jazyce zachytit přetrvávající využívání přirozených úkrytů, které nabízela příroda, vedle rychle se obohacující terminologie vztahující se k cílevědomě budovaným obydlím. Především z řemeslného sémantického okruhu čerpá terminologie spojená se zbraněmi a válečnými aktivitami vůbec. Populační tlak a s ním související boj o obhájení starých a obsazení nových teritorií spolu s výměnným obchodem představují nejsilnější stimuly pro získávání nových technologií vedoucích ke kvalitnějším nástrojům a zbraním. Při rekonstruování procesu přechodu od kamenných a kostěných nástrojů k jejich kovovým ekvivalentům dokážeme s nemalou pravděpodobností identifikovat i nejvýznamnější naleziště nedostatkových surovin (stříbro, měď, cín). Nelze opomenout, že první experimenty s kovy, ale i s takovými surovinami jako jantar a později sklo, měly primárně za cíl najít vhodné materiály pro nové typy ozdob. Bez nadsázky tak musíme do svých

úvah o vývoji lidské civilizace zakalkulovat i potřebu krásna. Vedle pojmů popisujících materiální kulturu zachycuje jazyk i fenomény a instituce kultury duchovní, které jsou v době před prvními písemnými památkami jinak nezaznamenatelné. Zemědělství a řemeslo, dům a válka, toť základní východiska pro sociální terminologii, která již v neolitu prozrazuje sociální stratifikaci na kmenového vůdce a jeho družinu válečníků, kněží – uchovatele duchovních tradic a řemeslný a zemědělský lid. Se sociálními rolemi úzce souvisela i terminologie příbuzenská. Systém více exogamních fratrií, který vznikl nezávisle ve více kulturních okruzích a promítl se i do vnitřní struktury příbuzenské terminologie, svědčí o empirické zkušenosti, jež vedla k eliminaci nebezpečí genetické degenerace ohrožující každou populaci, která by zůstala endogamní. Možná poněkud překvapivě vyzní konstatování, že i kmenové společnosti před zrodem státu, dávno před objevením a rozšířením písma, měly svůj právní systém. Významnými znaky ve vývoji lidské civilizace, jež nám dodnes zprostředkovává jazyk, jsou i schopnost kvantifikace a způsoby orientace v prostoru a měření času. Neocenitelnou vypovídací hodnotu pro rekonstrukci lidské minulosti tam, kde chybějí písemná svědectví, poskytují vlastní jména. Pozoruhodnou stabilitu vykazují místní jména, zejména jména trvalých přírodních fenoménů jako řek, jezer a hor. Např. i ve střední Evropě najdeme některá hydronyma a oronyma (německé řeky *Ruhr* a *Rur*, pohoří *Taunus*, slovenské *Tatry*), která pocházejí z jazyků předindoevropského obyvatelstva. Přítomnost prvních Indoevropanů je zde vysoce pravděpodobná nejméně od 3. tis. př. Kr. První systematictější písemná fixace středoevropských hydronym a oronym spadá až do 1. st. př. Kr. (Caesar). Znamená to, že více než dvě tisíciletí stará jména zůstala zachována, aniž by byla zapsána, a nezmizela ani po dalších dvou tisíciletích. Mnohá místní jména jsou značně odolná i navzdory více změnám jazyků. Např. současná arabská jména *Furát*, *Dijlah* a *Warka* odrážejí sumerská jména *Buranin* a *Idigna* dvou největších mezopotamských řek Eufratu a Tigridu a města *Uruk* legendárního Gilgameše. Všechna tři byla zapsána už v prvních stolecích 3. tis. př. Kr. Přitom se v Mezopotámii od 3. tis. př. Kr. do současnosti vystřídaly tyto jazyky: sumerský, akkadský se svým pozdějším dialektem babylónštinou na jihu a assyrštinou na severu, aramejský, arabský. Také etnická a osobní jména fixují mnohé lexémy děle než živé jazyky (osobní jméno *Boleslav*). Historická onomastika nám tak odhaluje zaniklou slovní zásobu, ale též přibližuje celou řadu jazyků, o jejichž existenci nepochybujeme, ale naše povědomí o nich se takřka výhradně opírá právě o vlastní jména (jazyky amorejský, skythský, thrácký, dácký aj.), a dokonce dovoluje rekonstruovat pohyby jazyků dávno předtím, než byly zaznamenány. Dosud jsem hovořil jen o analýze slovní zásoby složené z diskrétních jednotek, jednotlivých slov. Moderní historickosrovnávací jazykověda jde ještě dál a pokouší se rekonstruovat i text. Od časů Schleicherovy pověstné bajky se metody i výsledky textové rekonstrukce

staly mnohem přesvědčivějšími. V indoevropských jazycích se starou literární tradicí, které jsou nejlépe zmapovány, nacházíme celé pasáže archaických textů, které jsou tvořeny nápadně podobnými obraty, metaforami, nezřídka i etymologicky totožnými lexémy. Předpokládá se, že jde o fragmenty tzv. *poetického jazyka*, vystavěného právě na specifických metaforách, aliteraci aj. znacích. Jistě není překvapivé, že s poetickým jazykem se setkáváme především v mytologických a religiózních textech (Rgvéd, Avesta, hetitské rituály, homérské eposy, irské ságy, Mabinogi, Edda, aj.). Ještě větší pozornost si zaslouží, když se v různých tradicích opakují obdobné motivy (primární obří bytost, z jejíhož těla vzniká Země i vesmír; bratři-dvojčata jako zakladatelé, o něž pečuje altruistický živočich, kráva, vlčice, aj.; smrt-obět jednoho z nich; eschatologická bitva, aj.). Je velmi lákavé, i když ne vždy nevyhnutelné hodnotit popsané paralelismy jako fragmenty společného protomytu. Zde se dotýkáme dosud málo zmapovaných možností na pomezí srovnávací jazykovědy a srovnávací mytologie. Srovnávací jazykověda však není obrácena pouze do minulosti. Modelování glotto- a etnogenických procesů ve vzdálené i bližší minulosti se stále více inspiruje procesy zcela nedávnými nebo přímo současnými. V první řadě mám na mysli sblížování jazyků, jehož výsledkem jsou jazykové svazy. Dále je třeba připomenout procesy kreolizace a pidžinizace vedoucí ke vzniku hybridních jazyků. Právě díky pozorování v jedinečné vývojové laboratoři, kterou nám nabízí globalizující se současnost, dostáváme do rukou do nedávna netušené možnosti ohledně prognózování dalšího vývoje jazyků jak z hlediska tendencí ve vývoji jejich struktury, tak ve smyslu demografickém a sociolingvistickém.

V roce 1897 namaloval na Tahiti Paul Gauguin obraz, jehož si cenil více než kteréhokoliv jiného. Pojmenoval jej *Odkud přicházíme? Kdo jsme? Kam jdeme?* Nikdo před ním ani po něm nezformuloval přesněji ty nejzákladnější otázky podstaty našeho lidství. Nyní se mohu vrátit k počáteční otázce: „Proč se zabývat jazykovědou, zvláště pak historickou?“ – „Protože jsme lidé, a je proto přirozené klást si podobné otázky.“ Pokusil jsem se předložit důkazy, že jazykověda na tyto otázky umí nacházet odpovědi.

Významné osobnosti naší univerzity

Vzpomínka na prof. JUDr. Jaroslava Stránského

Dne 13. srpna 2003 uplyne již 30 let od úmrtí významného českého politika, novináře a pedagoga prof. JUDr. Jaroslava Stránského, jehož jméno je spjato s Právnickou fakultou Masarykovy univerzity v Brně.

Jaroslav Stránský se narodil 15. ledna 1884 v Brně, v rodině Adolfa Stránského, zakladatele a předsedy Moravské lidové pokrokové strany a Lidových novin. Po absolvování klasického gymnázia v Brně studoval práva na Karlově univerzitě v Praze, kde r. 1907 získal doktorát. Ve studiích pokračoval na univerzitě v Berlíně.

Počátek Stránského *pedagogického působení* na Právnické fakultě Masarykovy univerzity se pojí s r. 1921, kdy se habilitoval a stal soukromým docentem trestního práva a řízení. V r. 1934 byl jmenován bezplatným mimořádným profesorem na téže fakultě. Své tamní, téměř osmnáctileté působení ukončil ve školním roce 1938/39, kdy v dopise adresovaném tehdejšímu děkanovi oznamuje, že se bez námitek podřizuje usnesení vlády, aby v činné službě státní nebyli ponecháni zaměstnanci židovského původu. Na fakultu se prof. Stránský vrátil po svém návratu z exilu v Londýně. V červnu 1945 jej prezident republiky jmenoval řádným profesorem práva a řízení trestního. V letním semestru téhož roku byl uvolněn pro výkon funkce člena vlády. Vztahy s fakultou však nepřerušil, ať stál v čele ministerstva spravedlnosti či ministerstva školství a osvěty.

Činnost politická byla už od mládí nejdílnou součástí života J. Stránského. V době služby v rakousko-uherské armádě byl degradován z důvodu politické podezřelosti. Na konci I. světové války byl členem Revolučního národního shromáždění v Praze, které v listopadu 1918 vyhlásilo Československou republiku. V této době byl již členem strany Československé národní demokracie. Podílel se rovněž na formulování Ústavy Československé republiky z 29. ú-

nora 1920. Jakožto „vůdčí duch opozičního moravského křídla národních demokratů“ založil před parlamentními volbami v r. 1925 vlastní Národní stranu práce. Ve volbách však tato strana neuspěla a v r. 1930 zanikla. Vedení strany pak doporučilo členům připojení k národním socialistům. V září 1938 se stal Jaroslav Stránský členem Výboru na ochranu republiky. Po Mnichovu se přidal k poslancům protestujícím u prezidenta Beneše proti přijetí mnichovského diktátu. S příchodem nacistů v březnu 1939 odešel s rodinou do Anglie, kde se stal členem Státní rady a od října 1941 do dubna 1945 působil jako ministr spravedlnosti Československé exilové vlády. Od ledna 1944 stál také v čele národně socialistické politické skupiny. Pravidelně se podílel na vysílání BBC do Československa. Po svém návratu z exilu byl členem vlád Národní fronty, poslancem Národního shromáždění a místopředsedou Národně sociální strany. V dubnu 1946 se stal mimořádným členem České akademie věd a umění.

Politické změny, jež přinesl 25. únor 1948, znamenaly konec politické kariéry i pedagogického působení Jaroslava Stránského na Právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně.

Zbývající léta života prožil prof. Stránský opět v exilu v Londýně. Působil nejprve v britské BBC, od r. 1951 v rozhlasové stanici Svobodná Evropa, kde však vystupoval pod jménem Jan Zedník. Pracoval také v Kuratoriu dr. Edvarda Beneše. Dne 13. srpna 1973 v Londýně zemřel.

Jaroslav Stránský se po téměř celý svůj život věnoval i publikační činnosti. Z období první republiky třeba připomenout knižní vydání souborů článků publikovaných v Lidových novinách s názvem *Poslanec píše vládě* z roku 1933 s předmlouvou Ferdinanda Peroutky, *Strážme si Československo* z r. 1935 a *Po prezidentské volbě* z r. 1936. Po II. světové válce vyšly jeho rozhlasové promluvy vysílané britskou stanicí BBC v knize *Hovory k domovu*. Během druhého exilu v Londýně byly publikovány další Stránského práce, např. *Odsun Němců z Československa z hlediska národního a mezinárodního* (1953) a *Sedmdesát výro-*

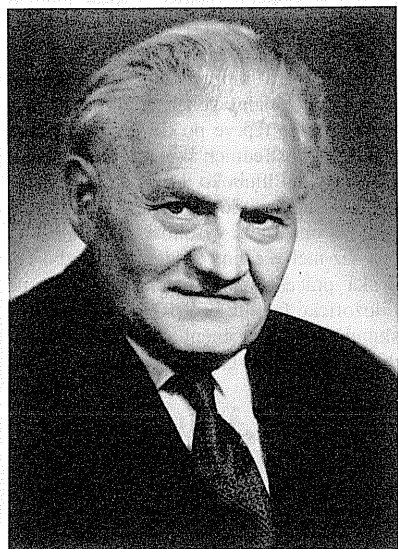

čí narození dr. Edvarda Beneše (příspěvek do publikace, 1954). Jaroslav Stránský nebyl však jen politikem, byl také profesorem trestního práva a řízení a ve své publikační činnosti se zabýval i vědeckými otázkami právními. V práci nazvané *Vítele poškozeného ve skutkových podstatách trestního práva* z r. 1921 se zabýval tématem v trestněprávní literatuře známým pod názvem „přivolení poškozeného k trestnému činu“. Ve Vědecké ročenice PF MU publikoval články *Právo a milost* (1923), *Právo a revoluce* (1924) a *Problém tiskové opravy* (1928). V roce 1930 vyšla další jeho studie nazvaná *Smysl a předmět tiskové opravy*.

Prof. JUDr. Jaroslav Stránský byl osobností, jejíž politická i pedagogická činnost přispěla významnou měrou k rozvoji Masarykovy univerzity i k její mezinárodní prestiži.

V. KALYODOVÁ

Vzpomínka na PhDr. Karla Tihelku, CSc. 12. 7. 1898 – 16. 7. 1973

V letech 1951-1957 externě působil na tehdejší katedře prehistorie Filozofické fakulty naší univerzity moravský archeolog PhDr. Karel Tihelka, CSc., v té době ředitel Moravského zemského muzea v Brně a výrazná postava brněnského kulturního života vůbec. Od jeho smrti uplynulo letos v červenci již 30 let. Proto mu věnujeme následující vzpomínku.

Karel Tihelka přednášel na katedře prehistorie o své nejoblíbenější etapě pravěku – o době bronzové, k níž přibíral ještě i starší dobu železnou – halštatskou. Byl jsem jedním z tehdejších studentů prehistorie a dodnes vzpomínám na jeho putavé výklady, které prokládal četnými, často i humornými historkami z dějin archeologie. Nezapřel svoji dlouholetou učitelskou profesi. Svoje přednášky zahajoval na minutu přesně a celou vymezenou dobu dovedl udržet pozornost posluchačů jak vlastní odbornou tematikou, tak mnoha hluboce lidskými sentencemi, které čerpal z vlastních životních zkušeností i z bohatých znalostí krásné i odborné literatury. Několik nás – mladších posluchačů – ovlivnil natolik, že jsme se zúčastnili jeho archeologických výzkumů na kopci Cezavy u Blučiny nedaleko Brna a specializovali se rovněž na bádání o době bronzové. Shodou okolností jsem jako začínající asistent na katedře prehistorie přebíral Tihelkovy přednášky a semináře a úporně se snažil, abych jej se ctí nahradil.

Karel Tihelka se narodil 12. 7. 1898 v Bučovicích. Po maturitě na tamním reálném gymnáziu strávil krátký čas v římskokatolickém semináři v Brně, odkud však brzy odešel. Léta 1916-1918 prožil jako kadet a později rakouský oficír na frontách první světové války (sloužil v Přemyslu, pak na italském bojišti, zažil italskou ofenzivu na Piavě atd.). Válku šťastně přežil, ale na její hrůzy dlouho vzpomínal. Za první republiky působil jako učitel na Bučovicku, Slavkovsku a Brněnsku. Od mládí jej zajímala historie rodného kraje, která jej záhy přivedla, spolu s vlivem regionálních archeologů A. Procházky a M. Chleboráda, také k archeologii. Roku 1931 se proto zapsal – již jako zkušený kantor – na studium prehistorie k profesoru E. Šimkovi a historie k profesorům R. Urbánkovi a F. Hru-

bému na Filozofickou fakultu MU v Brně; spolu s Františkem Kalouskem se stal prvním žákem – archeologem profesora Emanuela Šimka. Těsně před vzplanutím druhé světové války dokončil Karel Tihelka disertační práci o únětické kultuře starší doby bronzové. Obhájit disertaci a ukončit vysokoškolské studium však mohl teprve po osvobození v roce 1947, kdy získal titul doktora filozofie. Již za války v letech 1944–1945 působil v archeologickém oddělení Zemského muzea v Brně, kde se podílel na ochraně a záchraně archeologických sbírek před válečnými událostmi. Brněnskému muzeu zůstal věrný i po válce; do roku 1952 zastával funkci vedoucího prehistorického oddělení, v letech 1952 – 1956 byl ředitelem muzea. Poté se vzdal ředitelského místa a stal se vědeckým pracovníkem Archeologického ústavu ČSAV v Brně, kde působil po řadu let jako náměstek ředitele ústavu.

V oblasti archeologie proslul Karel Tihelka zejména svým dlouholetým (1948–1958) odkryvem jedné z nejvýznamnějších moravských pravěkých lokalit – výšinného sídliště z doby bronzové na Cezavách u Blučiny, kde navázal na první badatelské práce židlochovického právníka JUDr. Jana Dezorta. Odkryl zde kromě jiných pravěkých objektů příkopem ohrazený areál lidu věteřovské skupiny z konce starší doby bronzové (cca 1550 př.n.l.) a ve své době šokující masovou kumulaci lidských skeletů lidu velatické kultury mladší doby bronzové (cca 1100 př.n.l.); o interpretaci uvedených lidských pozůstatků se vedou dodnes spory (vyvražďení obyvatel přepadené osady, případ hrůzných náboženských rituálů spojených s lidskými obětmi – doklady hekatomby, následky nějaké neznámé epidemie apod.). V roce 1953 došlo na Cezavách k objevu hrobu velmože s nádhernou výbavou z doby stěhování národů (2. polovina 5. století n.l.) – snad „krále“ germánského kmene Herulů, kteří tehdy protáhli Moravou. Tento bohatě medalizovaný objev odvedl Karla Tihelku na čas od jeho hlavního vědeckého zájmu – doby bronzové – k protohistorii střední Evropy.

Ve vědecké sféře dominoval Tihelkům zájem o starší dobu bronzovou. Zabýval se podrobným studiem moravské únětické kul-

tury a rozpoznal její závěrečnou vývojovou etapu, kterou označil jako věteřovský typ. Genezi, vývoji, kontaktům, rozšíření a datování tohoto fenoménu věnoval řadu studií, které trvale ovlivnily směr bádání v dané oblasti v celé střední Evropě. K problémům doby bronzové se ostatně váže většina Tihelkových vědeckých prací. Nebylo by však správné vynechat z jeho literární tvorby rané práce – válečné vzpomínky, antimilitaristické eseje, příležitostné básně, ale i řadu statí z učitelského prostředí, z pozdější doby pak množství referátů z prostředí muzejního. Jako školený historik se stal také autorem několika historických studií z okruhu jeho rodných Bučovic.

Ve včtu Tihelkovy společenské aktivity nemůže chybět popularizační a propagační muzeologická činnost, jmenovitě organizace didakticko-pedagogických exkurzí do archeologických sbírek Moravského muzea, snaha o kvalitní vyučování pravěku na školách, organizace kontaktů škol s muzei atd. Karel Tihelka zastával rovněž řadu významných společenských funkcí, byl např. členem národního výboru světové muzejní organizace ICOM (International Committee of Museums), čestným místopředsedou Musejního spolku v Brně, předsedou historické sekce Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí v Brně, členem několika vědeckých a redakčních rad atd.

PhDr. Karel Tihelka, CSc., patřil k nejvýznamnějším moravským archeologům první profesionální generace. Profesionalizoval se sice teprve po delším učitelském působení na středních školách, ale i tak stačil zasáhnout hluboko do evropské archeologie. I když nedosáhl nejvyšších vědeckých hodností či vysokoškolských titulů, pro něž měl všechny předpoklady, jeho vědecká práce a pedagogické působení na Filozofické fakultě brněnské univerzity zasluhují plného ocenění. Zemřel v ústraní dne 16. července 1973 v Brně.

V. PODBORSKÝ

100 let od narození prof. Karla Štěpaníka

V září uběhne sto let od narození **prof. PhDr. Karla Štěpaníka, DrSc.** (14. září 1903 – 7. srpna 1970). Profesor Štěpaník patřil k druhé generaci brněnské anglistiky. Byl žákem jejího zakladatele profesora Františka Chudoby a stal se ve všech směrech jeho pokračovatelem. Roku 1922 nastoupil na Filozofické fakultě MU studia a stal se vůbec prvním zapsaným posluchačem anglického semináře. Studia ukončil v roce 1926 obhajobou státní diplomové práce na téma *Shakespeare a Milton v lyrice a epice Jaroslava Vrchlického*. Vedle této bohemistické studie vydával i práce inspirované zaměřením svého učitele prof. Chudoby, totiž o problematice literatury shakespeareovské a literatury období romantismu. Anglický romantismus se pak stal jeho celoživotním zájmem. Po studiích začal vyučovat na brněnské obchodní akademii a během toho roku 1935 obhájil disertační práci o Johnu Keatsovi, jedné z nejvýznamnějších postav anglické romantické poezie, pod názvem *Klasická mythologie a umění v Keatsových básních*. Na obchodní akademii zůstal až do roku 1945, kdy se obnovovala univerzitní výuka. Dr. Štěpaník tehdy převzal místo po zesnulém Chudobovi a stal se na následující čtvrt století vůdčí osobností literární sekce brněnské anglistiky. Jako stipendista v Anglii pracoval na své první rozsáhlé monografii o významné osobnosti romantické kritiky Williamu Hazlittovi (*William Hazlitt jako literární kritik*, Brno 1947). V roce 1948 se habilitoval a od roku 1950 byl po dlouhou dobu vedoucím tehdejšího Ústavu západoevropské filologie a fonetiky. V roce 1958 v knize *Básnické dílo Johna Keatse* publikoval výsledky svého dlouholetého studia. Na tomto tématu dále pracoval i v letech šedesátých a řada jeho publikovaných keatsovských statí měla vrcholit v další rozsáhlé monografii o Johnu Keatsovi. Tu však už profesor Štěpaník nedokončil; v srpnu 1970 zemřel během domněle nezávažné hospitalizace. Kromě anglického romantismu se věnoval i studiu anglického románu (např. Daniel

Defoe). Toto téma inspirovalo řadu jeho významných žáků a pokračovatelů. Je zapotřebí jmenovat zejména docentku Lidmilu Pantůčkovou a profesora Aleše Tichého, kteří byli jeho nejbližšími spolupracovníky a po jeho odchodu pokračovali v jeho odkazu.

Profesor Štěpaník byl velkou a vlivnou osobností české anglistické literární vědy. Je ve svých pracích velmi svědomitým a pečlivým kritikem i tvůrcem: v monografii o Johnu Keatsovi byla poprvé v češtině publikována řada vlastních překladů Keatsových významných básní a dopisů. Při studiu tvorby autorů, o kterých pojednává, metodicky vychází ze zevrubného poznání historických souvislostí, vlivů životopisných a literárních souvislostí. Nejrozsáhlejší okruh jeho zájmu se týká kulturních a literárních vlivů na autora, o kterém pojednává – ať už to byl William Hazlitt, nebo John Keats. Tento postup napomáhá „zapliňovat“ autorův duchovní svět v jeho rozmanitosti a rozporuplnosti. I v tom je Štěpaník následovníkem umělecky a romanticky orientovaného profesora Chudoby.

Pokud je možné dnes s odstupem hodnotit přínos profesora Štěpaníka k literární teorii, za patrně nejobjevnější zjištění lze pokládat vliv Shakespearova staršího současníka básníka Sira Edmunda Spensera, autora monumentálního díla *The Faerie Queene* (Královna víl), na tvorbu Johna Keatse. Velmi cenné jsou také poznatky o hledně reflexe společnosti a veřejných věcí v Keatsových básních.

P. DRÁBEK

Sto let od narození prof. Antonína Vašíčka

Uvážíme-li, jak se prof. RNDr. Antonín Vašíček, DrSc. (nar. 28. října 1903) dostal ke studiu problematiky vedoucí k výsledkům, jež ho později proslavily, zdá se nám to z dnešního pohledu takřka neuvěřitelné. Dnes je běžné, že mladý adept vědecké činnosti je pro ni systematicky připravován již od let svých vysokoškolských studií zpravidla v kolektivu nebo alespoň pod přímým vedením významného odborníka. RNDr.

Antonín Vašíček

Ant. Vašíčka k jeho tématu vědecké práce přivedla nástupní přednáška rektora brněnské techniky prof. Vondráčka v r. 1935, který hovořil o oxidových vrstvách samovolně narůstajících na povrchu různých materiálů. RNDr. Vašíček, od r. 1928 asistent prof. Velíška na brněnské technice, se tím inspiroval. Vzhledem k tomu, že byl velmi dobře seznámen s oblastí fyzikální optiky a s pracemi Drudeho publikovanými v časopisu *Annalen der Physik* v devadesátých letech 19. stol., rozvinul pro studium tenkých vrstev na pevných látkách, především pro stanovení jejich tloušťek a optických konstant, optickou metodu, dnes obecně nazývanou elipsometrií. Ta spočívá ve studiu charakteristik stavu polarizace monochromatického světla odraženého vzorkem. Tuto metodu rozvinul paralelně s nemnoha dalšími fyziky, kteří použili podobné principy. RNDr. Vašíček těsně před druhou světovou válkou zakoupil za vlastní peníze (v ceně přibližně poloviny tehdejšího standardního auta) polarizační spektrometr a upravil jej podle vlastního návrhu na jeden z prvních elipsometrů na světě, jak se dnes nazývají přístroje s podobnými vlastnostmi.

V době druhé světové války, kdy byly vysoké školy v naší zemi uzavřeny, RNDr.

Vašíček provedl na tomto přístroji, který si přestěhoval do svého bytu, obrovské množství měření. Zabýval se jednak studiem tenkých kovových vrstev na skle, jednak přirozených i tlustých interferenčních vrstev na skle i na kovech. Proto mohl krátce po válce, již od r. 1947, publikovat významné články v předním světovém časopise *Journal of the Optical Society of America*. Ty mu získaly ve světě všeobecně uznávané postavení spoluzakladatele oboru optiky tenkých vrstev s neobyčejně velkým dopadem v technické praxi, zvláště pak v oblasti mikroelektroniky a konstrukce optických systémů.

V době, kdy prof. Vašíček započal své studie, které vyžadují rozsáhlé výpočty, nebyly k dispozici počítače. Proto při výpočtu tabulky, jichž potřeboval desítky, strávil až stovky hodin práce s pomocí logaritmických tabulek, což je pomůcka, kterou dnešní student snad ani nezná. Takové výpočty lze dnes na počítači zvládnout za zlomek vteřiny. Právě zavedení počítačů do oblasti elipsometrie podměnilo její obrovský rozvoj od začátku šedesátých let dvacátého století, jehož počátek prof. Vašíček (zemřel 16. listopadu 1966) ještě zastihl a využil. To do svědčuje publikace *Tabulky k stanovení optických konstant z intenzit odraženého světla* (Praha, NČSAV 1964).

Hlavní výsledky svých původních prací, jichž je více než 80, shrnul prof. Vašíček v monografiích *Optika tenkých vrstev* (Praha, NČSAV 1956) a *Měření a vytváření tenkých vrstev v optice* (Praha, NČSAV 1957). První z nich rozšířil a vydal v Holandsku pod názvem *Optics of Thin Films* (North-Holland Publ. Co., Amsterdam 1960).

Prof. Vašíček přešel krátce po své habitaci na brněnské technice v r. 1935 na gymnázium v Brně, což mu nikterak nebránilo pokračovat ve vědecké práci. Tam zůstal až do r. 1947, kdy byl jmenován profesorem fyziky na Vysokém učení technickém v Brně. V r. 1952 přešel na Přírodovědeckou fakultu Masarykovy univerzity, kde byl jmenován profesorem experimentální fyziky. Setrval zde až do své smrti. Za celý život prakticky neopustil Brno. Teprve v r. 1958 mu bylo tehdejšími režimem dovoleno navštívit na několik dní významnou mezi-

národní konferenci o optice tenkých vrstev v Marseille. Cestu do USA, kam byl v r. 1963 pozván k přednesení jednoho z hlavních referátů na první mezinárodní konferenci o elipsometrii, mu komunistický režim nepovolil. Až do svého příchodu na Přírodovědeckou fakultu pracoval prof. Vašíček zcela osamoceně. Teprve zde měl příležitost získat první žáky a spolupracovníky. V dalších letech vychoval několik aspirantů.

Na jeho přístroji, důvěrně a s výrazem úcty nazývaném jeho následovníky Vašíčkostroj, vyrostla generace jeho následovníků, kteří spolu s ním dali základ znamenitému, světově uznávanému pracovišti zabývajícímu se v Ústavu fyziky kondenzovaných látek na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity využitím optických metod při studiu fyzikálních vlastností kondenzovaných látek.

Prof. Vašíček byl členem řady vědeckých společností. Za všechny jmenujme Optical Society of America (USA) a to od r. 1947. Tato společnost mu udělila titul Fellow of the American Optical Society. Byl také členem Jednoty československých matematiků a fyziků, kde zastával řadu funkcí v místní pobočce v Brně i v celostátním výboru.

Prof. Vašíček byl výborný člověk, vědecky i lidsky. Byl plně oddán své vědě, byl neobyčejně pilný a cílevědomý. Na své okolí působil velmi pozitivně. Pracoval intenzivně až do své smrti, tedy i v době, kdy trpěl vážnou chorobou, která ukončila jeho život 16. listopadu 1966.

F. LUKES

K nedožitým devadesátinám doc. RNDr. Miloše Doležela

Letos si připomínáme nedožitě devadesátiny doc. RNDr. Miloše Doležela, který působil na Pedagogické fakultě MU v Brně od r. 1948 až do r. 1979, kdy odešel do důchodu.

Život a práce jubilanta byly v tomto časopise vzpomenuy u příležitosti jeho šede-

sátin (Universitas 73, č. 6) i pětadesátin (Universitas 78, č. 6, st. 101).

K letošnímu jubileu si připomínáme, že se narodil 29. 11. 1913 v Přerově a po maturitě na gymnáziu v Uherském Hradišti studoval matematiku a fyziku na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Na této fakultě potom působil jako asistent a v r. 1939 získal doktorát přírodních věd. Po uzavření českých vysokých škol učil na gymnáziu v Lipníku nad Bečvou. Po osvobození učil nejdříve na gymnáziu v Brně-Žabovřeskách, potom na gymnáziu na Křenové ulici.

Na Pedagogickou fakultu MU nastoupil v r. 1948 jako odborný asistent a po deseti letech přešel do Onkologického ústavu v Brně, kde vykonával funkci vedoucího dozimetrického oddělení. S tímto ústavem spolupracoval už od r. 1938 na výzkumu dozimetrie záření a na vývoji přístrojů pro aplikace radioizotopů. Avšak i v této době pomáhal vychovávat učitele fyziky na Pedagogické fakultě jako externí učitel.

Na fakultu se vrátil v r. 1961, habilitoval se prací Dozimetrie ionizačního záření a od r. 1964 až do odchodu do důchodu byl vedoucím katedry fyziky. V letech 1970-76 vykonával též funkci proděkana Pedagogické fakulty.

Za dobu svého působení na fakultě vychoval řadu učitelů fyziky, kteří s uznáním vzpomínají na to, jak si je získával pečlivě připravenými přednáškami, klidem a náročností u zkoušek, úctou k člověku a smyslem pro spravedlnost.

O jeho práci, svědomitosti a houževnatosti svědčí přes 50 publikací, zaměřených jednak na oblast vyučování fyzice a přípravu učitelů, jednak na dozimetrii ionizačního záření aplikovaného v gynekologii. Jeho publikace zahrnují jak vysokoškolské učebnice a skripta, tak články v našich a zahraničních časopisech.

I po odchodu do důchodu se zajímal o problémy katedry, fakulty a o dění ve školství.

Zemřel v r. 2000 ve věku 87 let. O jeho skromnosti svědčí i výslovné přání, aby se nekonal žádný obřad na rozloučení a aby jeho popel byl rozsypan na rozptylové loučce.

J. JANÁŠ

Jan Macků (1919 – 1983)

Dne 28. září uplyne dvacet let od smrti doc. dr. Jana Macků. Narodil se 24. 5. 1919. Jeho otec patřil mezi naše přední botaniky a podílel se na formování budoucích vědeckých zájmů svého syna.

Jan Macků patřil ke generaci, kterou postihla válka. Nejenom že jeho studium historie, sociologie a filozofie na Filozofické fakultě MU bylo přerušeno uzavřením vysokých škol nacisty; byl i půl roku vězněn. Po válce dokončil studium (v roce 1947) a v následujícím roce se stal redaktorem brněnské Rovnosti. Odtud přešel na naši univerzitu jako učitel filozofie a sociálních věd (disertace *K národnostní otázce v době národního obrození* – 1953). Působil na Přírodovědecké, Filozofické a především na Lékařské fakultě, kde se stal docentem a ve-

doucím katedry marxistické filozofie. V roce 1970 musel univerzitu z politických důvodů opustit. Pracoval pak až do roku 1981 v redakci časopisu *Věda a život*.

Macků se zabýval zejména dvěma okruhy problémů: 1. filozofickou a metodologickou problematikou přírodních věd a 2. otázkami spjatými se sociologií.

V první souvislosti promýšlel zvláště postavení biologie v systému věd a metodologické otázky se zvláštním zřetelem k filozofickému významu strukturálních přístupů. Jeho dlouholeté úsilí o spojení filozofického tázání s vnitřní problematikou přírodovědeckého poznání bylo cenné a v jeho době spíše vzácné.

V souvislosti druhé je třeba připomenout, že se Jan Macků významně zasloužil o restituci oboru sociologie na brněnské Filozofické fakultě ve druhé polovině 60. let. Zabýval se otázkami obecné sociologické teorie, sociální filozofie (speciálně sociologií inteligence) i dějinami sociologie, zejména brněnské sociologické školy. Těmito svými pracemi upoutal i pozornost v zahraničí. Koncipoval dějiny české filozofie jako rozvíjení strukturálních přístupů ve filozofii a v humanitních vědách a ve svém chápání společnosti navazoval na myšlenky I. A. Bláhy a J. L. Fischera. Lze jej řadit mezi představitele českého filozofického strukturalismu.

Ti, kdo si Jana Macků pamatují, vzpomínají na vtipného a laskavého člověka. Patřil k těm, kdo se snažili udržet český intelektuální život na úrovni i v někdy nelehkých dobách minulého režimu.*

* S použitím hesla ze Slovníku českých filozofů (MU 1998), které zpracoval L. Nový.

I. HOLZBACHOVÁ

Redakci Universitas došlo

Bezpečnost České republiky. Právní aspekty situace po 11. září 2001. Břetislav Dančák, Vojtěch Šimiček (eds.) Masarykova univerzita v Brně. Mezinárodní politologický ústav. Brno 2002

Česká republika a evropská unie. Studijní materiály. Uspořádali Marek Čejka a Lucie Moř-

kovská. Masarykova univerzita v Brně. Mezinárodní politologický ústav. Brno 2002

Lidská práva v evropském kontextu. Editor: Marta Goňcová. Sborník z konference uspořádané dne 17. září 2002 Centrem pro evropská studia a Katedrou občanské výchovy Pedagogické fakulty MU v Brně. Masarykova univerzita v Brně, 2002

Z historie a současnosti univerzity

Postoj vysokých škol k maturitní zkoušce

ŠARKA DAŇHELOVÁ

Maturitní zkoušky ve školském systému ČR

Osobitě místo v procesu středoškolského studia má jeho ukončení tzv. maturitou a zároveň získání dokladu o ukončení středoškolského studia v podobě maturitního vysvědčení.

Pojem *maturita* je odvozený z latinského slova *maturitas* a znamená zralost, dospělost. Proto se také maturitní zkoušky někdy nazývají zkouškami dospělosti, *maturitami*.

Maturitní zkoušky v našem školském systému formálně uzavírají (ale nejen v něm, nýbrž i v řadě dalších národních školských systémů) středoškolské vzdělání. Jestliže se v poslední době dostaly maturity do popředí pozornosti odborníků, kteří diskutují jak o jejich současné prestiži, tak i o jejich významu z hlediska přístupu k vysokoškolskému studiu či jako formálního předpokladu pro výkon určitých profesí, je to nepochybně svědectvím skutečnosti, že nijak nejde o problém okrajový. Mimo jiné také proto, že nejširší veřejnost stále považuje maturitní zkoušky za nedílnou a neodmyslitelnou součást středoškolského studia, za jeho zcela logické a žádoucí uzavření, a že jakýkoliv zásah do jejich systému by nepochybně byl provázen značnými ohlasy nejen v odborné, ale i v rodičovské a nejširší veřejnosti.

V současné době je jednou z hlavních funkcí maturitní zkoušky ověřit vědomosti a zručnosti žáků v rozsahu učiva určeného učebními osnovami a plány a připravenost používat tyto poznatky při dalším studiu nebo při odborných činnostech, na jejichž výkon se připravují.

Maturitní zkoušku je možno chápat jako jistou generální prověrku toho, co se žáci naučili v průběhu svého středoškolského studia. Je to zkouška, která uzavírá určitý úsek vzdělání a vypovídá o tom, jak v něm žáci byli úspěšní, v jaké míře disponují vědomostmi a dovednostmi, které vymezily pedagogické dokumenty.

Problém je v tom, že naše dnešní maturity jsou organizovány jako zkoušky klauzurní, jednorázové, časově striktně omezené. Jsou to zkoušky ryze individuální, nepřipouštějí se jakékoliv formy spolupráce. Hodnotí se při nich hlavně správnost, přesnost a úplnost reprodukováných poznatků.

Protože se v nich klade důraz na zapamatované vědomosti, vzdaluje to maturitní zkoušku přirozenému využití a aplikaci získaných vědomostí. Je chybou, že maturitní zkouška není koncipovaná tak, aby u žáků byla rozvinuta způsobilost orientovat se v nezvyklých situacích, analyzovat podstatu různých problémů, řešit je přiměřenými prostředky, efektivně získat informace a originálně jich využívat.

Standardizovaná část maturitní zkoušky

Aby maturita umožňovala rozvoj těchto tzv. operačních způsobilostí, byla konkurence schopná v evropském regionu a zároveň zaručovala, že její absolvent má jisté základní schopnosti, vědomosti a dovednosti, je třeba přistoupit k tzv. standardizované části maturitní zkoušky. Tuto standardizovanou část maturity je možno vymezit jako jisté požadavky, které byly stanoveny ministerstvem školství, z množiny vědomostí, schopností a dovedností společných pro odborný a gymnaziální vzdělávací střední školský program.

Kromě výše uvedené definice je možno metodu standardizace charakterizovat ještě jiným způsobem. Jde o centrální zadávání maturitní zkoušky. Předpokládá se, že je to metoda, kterou lze problém budoucí podoby ukončení studia na středních školách řešit. Při dnešní liberalizaci vypovídací hodnota známek na maturitním vysvědčení na obdobných typech středních škol není dost dobře srovnatelná. Každý, kdo bude v budoucnu držet v ruce certifikát s garancí státu, by měl mít jistotu, že známky zaručují srovnatelnou kvalitu vzdělání, ať se jedná o jakoukoliv střední školu.

Maturitní zkoušky v současné době procházejí, ale do budoucna ještě budou procházet celou řadou změn, které by měly zajistit zvýšení jejich objektivitu, zvýšení úrovně a vypovídací schopnosti této zkoušky a v neposlední řadě srovnatelnost výsledků zkoušky výstupu středních škol stejného typu, ale i výstupu v jednotlivých předmětech. Souhrnně na následujících řádcích uvádím ty změny, které již byly uvedeny do praxe:

- posílení písemného způsobu examinační;
- ředitelé uvážlivěji zvažují zavádění volitelných maturitních předmětů, které svým obsahem nesouvisejí s některým z povinných předmětů učebního plánu;
- žáci, kteří z nějakého důvodu požadují vykonání maturitní zkoušky z předmětu nesouvisejícího s povinnými předměty, mají možnost vykonat tuto zkoušku jako dobrovolnou maturitu;
- učitelé sami v rámci objektivitu se snaží maturitní zkoušení prodloužit z 15 na 20 minut.

Změny, o kterých se teprve do budoucna uvažuje:

- maturitní zkoušky by měly mít stejné zadání pro všechny studenty čtvrtých ročníků středních škol;

- způsob vyhodnocení státní části zkoušky by měl probíhat centrálně;
- maturitní zkoušky by měly být zároveň i zkoušky přijímacími na vysokou školu; tomuto kroku však vysoké školy nejsou příliš nakloněny;
- jmenování předsedů maturitních komisí bude centrální, ne ze sousední školy, ale z jiného okresu;
- jeden ze členů zkušební maturitní komise by měl být pracovník vysoké školy s příslušnou aprobační nebo inspekční;
- maturitní ústní zkouška bude ve složení čtyř předmětů: český jazyk, cizí jazyk, přírodovědný a společenskovědní předmět. Tato kombinace maturitních předmětů však s sebou přináší jistý problém. Vyžaduje buď studenty s vysokou všestrannou inteligencí, kterých je omezený počet, nebo značně nízké maturitní požadavky, což je v rozporu s tím, co se od nových maturit vyžaduje.

Důvody, vedoucí ke změnám maturitních zkoušek

Co se týče důvodů, které vedou ke změnám současných maturit, je jich hned několik.

- Prvním, a ne nevýznamným důvodem pro zavedení standardizované části maturitní zkoušky je snaha o uznání naší české maturity v evropském regionu. Tento fakt by umožnil našim středoškolákům možnost pokračovat ve studiu na evropských univerzitách, popřípadě i na jiných zahraničních školách.
- Český školní systém je, alespoň co se týče vzniku škol, poměrně liberální. Víceletých gymnázií, rodinných škol a obchodních akademií vznikla celá řada a je všeobecně známo, že jejich kvalita je velmi rozdílná. Zastánci státní maturity tvrdí, že omezovat školy při vzniku je velmi problematické, stejně jako zasahovat do průběhu výuky. Stát však by měl mít možnost pohlídat si kvalitu absolventů a garantovat, že maturita z různých škol skutečně představuje srovnatelné znalosti a dovednosti.
- Maturity na různých druzích škol jsou postaveny u nás před zákonem na stejnou úroveň. Všichni maturanti mají právo přihlásit se na vysokou školu nebo na vyšší odbornou školu. Je ovšem absurdní srovnávat náročnost maturity na učilišti či rodinných školách s úrovní na gymnáziu. Každý druh školy má totiž jiný cíl.
- Stát se v budoucnosti nemůže vzdát kontroly kvality vzdělání, protože se stalo, že při uplatňování přímého vlivu zaměstnavatelů na tvorbu vzdělávacího programu došlo k úzké specializační přípravě na úkor obecnějšího základu vzdělání. A důsledkem této akce je stále se zvyšující nezaměstnanost a nízké možnosti rekvalifikace.

- Na některých středních školách (rodinné školy) došlo k různým excesům, kdy byl problém najít smysluplný maturitní předmět. Tato situace by se do budoucna už neměla opakovat.
- Absolvování vzdělávacích programů středních škol zatím stále znamená dosažení určitého stupně vzdělání, který stát garantuje, tedy i financuje. Pokud stát nezíská na konci jedné vzdělávací etapy rozumné, spolehlivé a srovnatelné výsledky, pak jen stěží může daňové poplatníky, jež zastupuje, přesvědčit o tom, že peníze nevydal zbytečně.
- Maturity během několika let ztratily tradiční podobu státních zkoušek, což se negativně odrazilo hlavně na jejich kvalitě. V kontextu liberálního společenského vývoje přešly v roce 1991 v souvislosti s přijetím vyhlášky O ukončení studia na středních školách významné pravomoci do rukou ředitelů středních škol. V následujících letech pokračovalo posilování pedagogické autonomie, což pro školy představovalo možnost vytvářet vlastní učební plány nebo samostatně navrhopvat osnovy celých předmětů. Toto uvolnění nakonec vedlo k situaci, že dokonce i provádění kontroly na výstupu je ve vlastní režii školy. Posilování pedagogické autonomie je pochopitelně žádoucí, ale vlastní kontrola na výstupu je trvale nepřijatelná.
- Je povinností MŠMT stanovit výstupní standardy v jednotlivých předmětech středoškolského studia a kontrolovat jejich plnění na základě předem stanovených a srozumitelných kritérií. Další povinností MŠMT je také ze splnění nebo neplnění těchto standardů vyzovovat striktní závěry vůči školám nebo jednotlivým vyučujícím. Povinností MŠMT je také o tomto procesu informovat veřejnost.
- Kontrola absolventů je významná informace v procesu sebeevaluace na středních školách.
- Je třeba eliminovat rozdíly v úrovni zkoušky na jednotlivých školách.

Vztah vysokých škol k maturitní zkoušce ve světě a v ČR

Nedořešenou otázkou procesu standardizace maturitní zkoušky je kromě maturit na středních odborných školách i vztah této státní maturity k přijímacímu řízení na vysoké školy. Maturity by měly doznat takových kvalitativních změn, aby je vysoké školy mohly využít při přijímání nových studentů. Dnešní podoba maturit je totiž pro jednotlivé fakulty víceméně nezajímavá, a proto vysoké školy upřímně vítají snahu MŠMT co nejrychleji zjednat nápravu. Je však třeba podotknout, že ani věrohodná zkouška deklarující skutečně získané znalosti nebude nikdy znamenat ztrátu práva fakulty rozhodnout, zda studenta přijme, či nepřijme.

Měli bychom se snažit přiblížit ke koncepci maturity, která v mnohých vyspělých zemích pro studenta představuje vstupenku na VŠ neboli kva-

lifikační předpoklad ke studiu. Příjímací řízení by se pak mohlo konat jen na uměleckých školách, kde talentové zkoušky hrají významnou roli. Na druhé straně by ovšem také logicky znamenalo, že maturita bude náročnější a že ji tedy nemůže získat každý.

Reakce vysokých škol na standardizovanou a tudíž lehce srovnatelnou maturitu, která by zjednodušila její přijímací řízení, je rozdílná. Na jedné straně fakulty považují za klad, že když stanoví například podmínku nezbytnou pro studium na jejich fakultě maturitu z cizího jazyka, mohly by si být jisté znalostmi studenta. Na druhé straně VŠ chápou myšlenku standardizovaných maturit jako nemístný zásah do svého přijímacího řízení a tím do svých akademických svobod.

Evropské země uplatňují velmi rozdílná kritéria při přijímání studentů na univerzity.

- Některé státy uplatňují model jediné jednotné celonárodní zkoušky, jejichž výsledek ukazuje způsobilost přijetí na různé specializace vysokých škol. Uvedená metoda hodnocení přípravy budoucích studentů vysokých škol je běžná v Belgii, Francii a Německu.
- Dalším způsobem hodnocení přípravy studentů na vysokoškolské vzdělávání je zohlednění takových kritérií, jako jsou známky z posledního ročníku střední školy. Tento způsob je charakteristický pro švédský školský systém. V našich poměrech tuto metodu hodnocení využívají především technické vysoké školy.
- V USA, kde je velmi rozmanitý systém vzdělávání, uskutečňuje se hodnocení uchazečů o vysokoškolské studium prostřednictvím všeobecných testů akademické způsobilosti. Tento model se v Evropě neuplatňuje.
- Zohlednění zkušeností z praxe je typické pro Holandsko, tam se však se stává důležitým faktorem v hodnocení budoucích vysokoškolských studentů.
- Ve Francii a Itálii může být každý absolvent maturitní zkoušky automaticky přijat na univerzitu. Znamená to však, že v prvních dvou ročnících je odliv studentů 40-50%.

Mezi jednotlivými státy jsou podstatné rozdíly a zatím se nenašel uspokojivý univerzální systém přijímání uchazečů k vysokoškolskému studiu.

Přijímací zkoušky si naše vysoké školy organizují především proto, že jejich kapacity neodpovídají obrovskému zájmu a je proto nutný výběr uchazečů. Vysokým školám je jasné, že žádné přijímací řízení nedá úplně objektivní informaci o kvalitě studenta. O kvalitě studenta se vysoká škola studenta přesvědčí až v průběhu studia. Stejně tak i byť sebevíce objektivní maturita neřekne, zda se uchazeč na studium skutečně hodí.

Ke zrušení přijímacích zkoušek na VŠ dojde pravděpodobně tehdy, až pomínou kapacitní problémy škol a až bude navíc vytvořen takový středoškolský evaluační systém, který díky svým kvalitám přesvědčí vysoké

školy, že se na něj mohou spolehnout. Není tím myšleno pouze uznání maturit, ale jedná se o celý vzdělávací proces. Já sama se domnívám, že tato situace ještě dlouho nenastane.

Odborníci z řad pedagogů, kteří se podílejí na tvorbě státní maturitní zkoušky, chtějí nový model maturit začít zkoušet i s vědomím, že VŠ budou i nadále pokračovat ve svém stylu přijímání studentů ke studiu. Jsou totiž pevně přesvědčeni, že jakmile se nový systém zavede, vysoké školy přijdou na to, že zohlednit standardizovanou část maturity je pro ně výhodné a usnadní jim práci.

Vlídny postoj k maturitám by univerzitám nejen usnadnil práci s přijímacím řízením, ale pomohl by i studentům, kteří se chystají na zahraniční školy. V cizině totiž platí jedna zásada, a to ta, že respektují-li středoškolský certifikát domácí univerzity, není důvodu, proč ho neuznat také cizím uchazečům. Starosti studentů s obhajováním svého vzdělání v zahraničí by tak odpadly.

Závěrem

V tomto krátké příspěvku jsem se snažila popsat problém, který se pravděpodobně dříve či později dotkne každého z nás nebo členů našich rodin. Standardizace maturit je složitou a dlouhodobou záležitostí. Na tomto procesu musí participovat všechny subjekty, kterých se ukončování studia na středních školách týká, tedy i akademičtí pracovníci vysokých škol.

Jsem proto velmi potěšena, že Masarykova univerzita v letošním roce přistoupila k organizaci Testu studijních předpokladů pro přijímací zkoušky na své fakulty (výjimku tvoří pouze Fakulta sociálních studií, která však obdobný test pro své uchazeče ke studiu organizuje společně se vzdělávací společností SCIO). Test tohoto typu nahrazuje právě standardní část maturitní zkoušky a dává rovnou šanci pro všechny uchazeče o vysokoškolské studium.

Redakci Universitas došlo

Jiří Macháček: Břeclav-Pohansko V. Sídlištní aglomerace v lesní školce. Digitální katalog archeologických pramenů. Masarykova univerzita v Brně, 2002

Antonín Malach: Rozvoj podnikání a profesní organizace podnikatelů. Sborník ze stejnojmenné konference s mezinárodní účastí, konané 10. října 2002 v Brně. MU v Brně, 2002

V. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník referátů z kolokvia pořádaného

katedrou regionální ekonomie a správy ESF MU v Brně, Pavlov, 26. až 28. června 2002. Masarykova univerzita v Brně, 2002

Soubor příspěvků prací a výsledků vědeckovýzkumné činnosti učitelů Katedry financí. Masarykova univerzita v Brně, 2002

SPFF BU, řada anglistická, S 8, Masarykova univerzita v Brně, 2002

SPFF BU, řada archeologická M 7, Masarykova univerzita v Brně, 2002

Studijní programy Fakulty sportovních studií Masarykovy univerzity

JAN NOVOTNÝ, MICHAL CHARVÁT, ZDENĚK JOSEFÍK

Historické kořeny Fakulty sportovních studií Masarykovy univerzity vycházejí z hlubokých tradic sportovně-tělovýchovného vzdělávání v městě Brně, jehož nositelem byla vždy Masarykova univerzita. Počátky tohoto snažení sahají až do roku 1922, kdy byl zřízen Kurz pro vzdělávání profesorů tělesné výchovy na středních školách. Pokračovatelem těchto významných tradic na Masarykově univerzitě byl Ústav tělesné kultury Pedagogické fakulty MU, přejmenovaný na katedru tělesné kultury. Tato katedra se svou historií vymykala svým personálním obsazením, významem, rozsahem činností a vědecko-výzkumnou základnou z rámce všech pedagogických fakult České republiky. Katedra tělesné kultury byla jedním ze tří pracovišť v ČR akreditovaných pro vědní obor kinantropologie, vedle Fakulty tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy v Praze a Fakulty tělesné kultury Univerzity Palackého v Olomouci.

Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity byl rozhodnutím Komise pro akreditaci pedagogických fakult, ze dne 17. 1. 2000, akreditován studijní obor tělesná výchova pro učitelství 2. stupně ZŠ a učitelství pro střední školy na dobu šesti let. Rozhodnutím MŠMT podle § 82 a § 105 zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách, bylo opětovně uděleno oprávnění konat habilitační řízení v oboru kinantropologie s účinností do 12. května 2004 a současně bylo akreditováno doktorské studium kinantropologie. Protože katedra tělesné kultury PdF MU, jako akreditované pracoviště pro vědní obor kinantropologie, tvořila vědecký a pedagogický základ Fakulty sportovních studií, je možno konstatovat, že vznikem nové fakulty byl dotován odpovídajícím vědeckým i pedagogickým potenciálem. Vznik Fakulty sportovních studií MU v Brně k 1. lednu 2002 byly vytvořeny podmínky pro další rozvoj vědního oboru a sportovní edukace v samotném Brně i v přílehlém regionu jižní Moravy.

Při volbě pojmenování nové fakulty jsme respektovali platný zákon o vysokých školách a současný stav vědeckého poznání v oboru.

Název našeho vědního oboru – kinantropologie (věda zkoumající pohyb člověka z různých pohledů) velice dobře vystihuje naše výzkumné zaměření, zatím však je málo známý a dosud ne zcela přijatý veřejností.

Výraz sport, vycházející z charty MOV, v českém jazyku zdomácněl a označuje společenský jev s globálním rozsahem a organizací, který se intenzivním působením na organismus a osobnost člověka stal profesní

seberealizací, zábavou širokých vrstev občanů, zdravotně-preventivní aktivitou, vyučovacím předmětem na školách všech stupňů, ale i objektem studia a vědeckého bádání. Sport proniká k člověku a člověk s plnou silou své druhové nadřazenosti vyjádřené věděním, proniká ke sportu který se stal pro mnohé životní nutností a součástí jejich zdravého způsobu života.

Nově vznikající fakulta zamýšlí sport a jeho nejširší souvislosti studovat a získané poznatky následně transformovat široké veřejnosti.

Posláním Fakulty sportovních studií MU je:

- ve veškerých edukačních procesech propagovat atributy zdravého způsobu života jako nutné součásti moderního životního stylu,
- vzdělávat učitele tělesné výchovy (sportovní výchovy) pro potřeby škol všech stupňů,
- vychovávat vědecké pracovníky kinantropologie,
- zajišťovat postgraduální doktorské studium ve vědním oboru kinantropologie
- uskutečňovat habilitační řízení ve vědním oboru kinantropologie
- vzdělávat odborníky pro potřeby sportu včetně udělování licencí ve vybraných sportovních odvětvích,
- aplikovat a rozvíjet poznatky tělovýchovného lékařství pro potřeby sportu a sportovní výchovy,
- naplňovat a předávat nejnovější poznatky z oblasti regenerace a výživy ve sportu i v běžném životě,
- připravovat kvalifikované odborníky pro edukativní aktivity v sociální a volnočasové oblasti,
- věnovat pozornost speciálním edukačním procesům nutným pro profesionální činnost bezpečnostních složek,
- veškerý vzdělávací proces realizovat dvoustupňově s důrazem na prostupnost bakalářského a magisterského studia na různých vysokých školách stejného typu,
- pokračovat v dlouhodobém sociálním projektu integrace handicapované mládeže s běžnou populací a postupně vytvářet podmínky pro akreditování bakalářského a navazujícího magisterského studia aplikované tělesné výchovy a sportu pro handicapovanou mládež.

Profily absolventů jednotlivých studijních oborů je nutno podřizovat potřebám teorie i praxe současné doby a naplňovat v nich cíle studijního programu Tělesná výchova a sport. Ve všech studijních oborech se bude uplatňovat možnost svobodného rozhodování studenta (podle studijních výsledků, osobní situace a životních plánů) ukončit studium ve smyslu dvoustupňového modelu studia a získané vzdělání zhodnotit v praxi.

V průběhu prvního roku existence fakulty jí byly Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy uděleny akreditace pro řadu bakalářských a magisterských studijních programů a pro postgraduální doktorské studium.

Bakalářské studijní programy

Animátor pohybových aktivit

– tříleté dvouoborové studium prezenční

Cíle studijního oboru

Posláním tříletého bakalářského studia Animátor pohybových aktivit je připravit kvalifikované, vysokoškolsky vzdělané odborníky pro sportovní edukaci běžné populace všech věkových kategorií v jejich volnočasových pohybových aktivitách.

Studijní obor je koncipován jako tříleté dvouoborové bakalářské studium tělesné výchovy a sportu, které se studuje s některým dalším učitelským studijním oborem (matematika, fyzika, chemie, biologie, zeměpis, technická výchova, speciální pedagogika, občanská výchova, francouzský jazyk, ruský jazyk, anglický jazyk, německý jazyk, atd.) formou mezifakultního studia na Pedagogické, Filozofické nebo Přírodovědecké fakultě MU. Druhý zvolený studijní obor se studuje ve dvou alternativách, a to pro 2. stupeň – základní školy nebo 3. stupeň – střední školy.

Profil absolventa studijního oboru

Tříleté bakalářské studium je prvním stupněm magisterského dvouoborového studia tělesné výchovy a sportu. Studující tříletého bakalářského studia Animátor pohybových aktivit získají praktickou a didaktickou orientaci v problematice organizování pohybových aktivit, osvěty v oblasti optimalizace životního stylu a problematice základů sportovní přípravy spolu se základy společensko-vědních a lékařsko-biologických disciplín. Absolventi uvedeného studia jsou způsobilí tvořivě a samostatně pracovat ve školních klubech, školních družinách, domovech mládeže, jako organizační pracovníci v občanských sdruženích, fitcentrech, soukromých sportovních klubech a v dalších specializovaných zařízeních realizujících organizované pohybové aktivity.

Tělesná výchova a sport

– tříleté jednooborové studium prezenční a kombinované

Cíle studijního oboru

Posláním tříletého bakalářského studia tělesné výchovy a sportu, a to jak prezenčního, tak kombinovaného studia, je připravit kvalifikované, vysokoškolsky vzdělané odborníky pro sportovní edukaci talentovaných jedinců všech věkových kategorií ve vybraných sportovních odvětvích, ale i pro sportovní výchovu běžné populace v jejich volnočasových pohybových aktivitách.

Profil absolventa studijního oboru

Studijní obor tělesná výchova a sport je koncipován jako tříleté jednooborové bakalářské studium v prezenční i kombinované formě, jehož absolventi získají během studia znalosti z teoretických disciplín (antropomotorika, biomechanika, psychologie, lékařsko-biologické vědy, ekonomie, marketing a management, právo, teorie sportovního tréninku, trenérsko-metodická praxe a organizace a řízení tréninkového procesu. Současně získají praktickou a didaktickou orientaci v problematice organizování pohybových aktivit jako součástí volnočasových aktivit běžné populace. Absolventi studia budou způsobilí tvořivě a samostatně pracovat jako trenéři vybraných sportů s nejvyšší možnou kvalifikací, nebo odborníci v oblasti volnočasových aktivit. Uplatnění najdou ve sportovních klubech a ostatních sportovně vzdělávacích institucích orientovaných na individuální nebo kolektivní sporty s vyššími výkonnostními cíli, ale i v zařízeních naplňujících volný čas pohybovými aktivitami jako součástí životního stylu moderního člověka.

Regenerace a výživa ve sportu

– tříleté jednooborové studium prezenční

Cíle studijního oboru

V současné době narůstá v naší populaci počet osob, které se věnují rekreačnímu nebo výkonnostnímu sportu. Rozšiřují se tedy řady cvičenců v posilovnách, fitcentrech, rostou počty kondičních běžců, plavců, triatlonistů a dalších. Mnozí nich podávají výkony na hranici svých možností. Tito lidé si většinou neuvědomují zdravotní rizika, která vyplývají z nesprávného provádění sportu – používání nebezpečných potravinových doplňků, ztráty tekutin, minerálů, živin, vitaminů, přehřátí, prochlazení, přetížení a přetrénování atd.

Ve sféře profesionálního sportu citelně chybějí odborníci, kteří by fundovaně vedli regeneraci sportovců (sportovní maséři a fyzioterapeuti).

Profil absolventa studijního oboru

Absolvent tohoto studia by měl být schopen poradit zájemcům z řad široké veřejnosti, jak správně a bezpečně provádět rekreační, kondiční, i výkonnostní tělesná cvičení a sport, především v oblasti odpočinku a vhodné výživy. To vše s cílem zlepšování nebo alespoň udržení tělesné a duševní kondice a zdraví. Dále bude učit provádět klasickou a sportovní masáž, vyšetřit svalovou dysbalanci, vést kompenzační cvičení, aplikovat jednoduchou fyzioterapeutickou proceduru a v neposlední řadě řídit činnost sportovců, jejímž cílem je odstraňování únavy a obnova sil k dalšímu tréninku a výkonu (regenerace sil pod odborným dohledem sportovního lékaře).

Absolvováním tohoto oboru získá student kvalifikaci pro činnosti, které jsou uvedeny výše. Absolventi budou vybaveni dostatečně širokou škálou znalostí a dovedností, aby se mohli dobře adaptovat na změnu profesních podmínek v různých profesích a institucích. Najdou široké uplatnění jako poradci pro regeneraci, výživu a sportovní masáže v posilovnách, fit-centrech, tréninkových střediscích, sportovních třídách a školách, sportovních klubech apod.

Speciální edukace bezpečnostních složek

- tříleté jednooborové studium kombinované

Cíle studijního oboru

Posláním tříletého bakalářského studia speciální edukace bezpečnostních složek je připravit kvalifikované, vysokoškolsky vzdělané odborníky pro bezpečnostní složky nejširšího zaměření.

Studijní obor je koncipován tak, aby připravil absolventy v oblasti teoretických disciplín společenskovedních, lékařsko-biologických, občanskoprávních, sportovních a technických. Mimo oblast obecných i speciálních teorií budou absolventi speciálně fyzicky připravováni a získají účelové dovednosti v oblasti úpolových sportů, sebeobranu a bojových umění a také horolezectví. Průběh studia bude vytvářet u studentů způsobilost tvořivě a samostatně pracovat a komunikovat v mimořádných situacích.

Profil absolventa studijního oboru

Absolventi tříletého bakalářského studia speciální edukace bezpečnostních složek najdou uplatnění jako vysokoškolsky vzdělaní odborníci v oblasti praktického uplatňování právních a účelově-pořádkových norem života prostřednictvím bezpečnostních složek. Trh práce jim nabídne široké uplatnění v civilních bezpečnostních službách (CBS), v justiční strážní, výchovně-nápravných zařízeních, ochraně letišť a železnic, jako soukromým učitelům sebeobranu a bojových umění, ale také u Policie ČR, u městské policie a v speciálních ozbrojených jednotkách.

Magisterské studijní programy

Učitelství pro základní a střední školy

- dvouleté navazující magisterské dvouoborové studium prezenční

Cíle studijního oboru

Posláním dvouletého navazující magisterského učitelského studia je plynule navázat na tříleté bakalářské studium Animátor pohybových aktivit nebo jiného bakalářského studia podobného zaměření. Rozšířit obzor vzdělání absolventů v oblasti základů vybraných disciplín kinantropolo-

gie. Druhý zvolený studijní obor se studuje formou mezifakultního studia ve dvou alternativách, pro základní nebo střední školy.

Profil absolventa studijního oboru

Absolventi magisterského studia učitelství získají na Fakultě sportovních studií plnou kvalifikaci učitele tělesné výchovy a sportu pro základní a střední školy. Spolu s touto způsobilostí získají učitelskou kvalifikaci druhého studovaného oboru pro školy základní nebo střední v rámci mezifakultního studia na Pedagogické, Filozofické nebo Přírodovědecké fakultě Masarykovy Univerzity.

Tělesná výchova a sport

- dvouleté navazující magisterské jednooborové studium prezenční a kombinované

Cíle studijního oboru

Posláním dvouletého navazujícího magisterského studia je plynule navázat na tříleté bakalářské studium Tělesná výchova a sport a výrazně rozšířit obzor absolventů v oblasti vybraných disciplín kinantropologie a metodologie vědecké práce tohoto vědního oboru.

Profil absolventa studijního oboru

Absolventi dvouletého navazujícího jednooborového magisterského studia Tělesná výchova a sport najdou uplatnění jako učitelé tělesné výchovy na školách všech stupňů včetně vysokých škol, jako trenéři s nejvyšším možným vzděláním, metodici a organizátoři sportovních aktivit, manažeři v oblasti sportu a sportovního dění a pracovníci občanských sdružení se sportovním zaměřením. Poznání v oblasti metodologie vědy a výzkumu vědního oboru kinantropologie předurčí některé absolventy pro dráhu samostatných vědeckých pracovníků v oblasti vědního oboru kinantropologie.

Doktorský studijní program

Kinantropologie

- tříleté postgraduální doktorské studium prezenční i kombinované v českém i anglickém jazyce

Cíle studijního oboru

Program je zaměřen na vědecké bádání a samostatnou tvůrčí činnost v oblasti výzkumu a vývoje v oboru kinantropologie. Cílem studia je získat schopnost k samostatné vědecké práci v tomto oboru. Po úspěšném ukončení studia, tj. složení předepsaných dílčích zkoušek, státní doktorské

zkoušky a po obhajobě doktorské disertační práce, je udělen vědecký titul Ph.D. pro obor kinantropologie.

Profil absolventa studijního oboru

Absolvent studia, jemuž je přidělen vědecký titul Ph.D., měl by být schopen samostatné vědecké práce v kinantropologii. Měl by mít znalosti a částečné zkušenosti v oblasti metodiky vědeckého výzkumu (výběr výzkumné oblasti, rešerše současných poznatků z odborné literatury, stanovení cíle vědecké práce, pracovních úkolů a hypotéz, příprava a řízení vědeckého experimentu, interpretace a diskuse k výsledkům experimentu, hodnocení a prezentace výsledků – výstupy vědecké práce, přednášková a publikační činnost).

Uvedené studijní programy jsou zajišťovány akademickými pracovníky čtyř pracovišť – **katedry sportovní edukace, katedry kinantropologie, katedry sportovní medicíny a zdravotní tělesného výchovy a katedry základů společenských věd**. Vedle kmenových zaměstnanců se na výuce podílí řada externích odborníků.

Katedra sportovních aktivit zabezpečuje **výuku tělesné výchovy studentů na všech ostatních osmi fakultách Masarykovy univerzity**. Integrační snahy univerzity a tendence k zeštíhlování rektorátu daly vzniknout myšlence převést pod křídla nové fakulty veškerý sport a tělesnou výchovu na MU. Znamenalo to především reorganizaci dřívější katedry tělesné výchovy MU, která zajišťovala tělesnou výchovu pro všechny fakulty a dlouhá léta fungovala jako samostatné rektorátní pracoviště, podobně jako katedra jazyků. Je však nutno podotknout, že tato myšlenka nebyla nijak nová a že podobný experiment byl neúspěšně vyzkoušen v sedmdesátých letech v Bratislavě a v devadesátých letech v Olomouci. V Bratislavě bylo toto řešení zrušeno po třech letech a Olomoucká univerzita bojuje dodnes o znovuzavedení funkčního systému tělesné výchovy pro své studenty. Z historických zkušeností je zřejmé, že integraci nevyřeší pouhé administrativní rozhodnutí a že bude nutné hledat nová řešení a nové přístupy. Implantace „všeobecné“ a spíše praktické tělesné výchovy do převážně teoreticky odborně zaměřeného pracoviště postupně ukázala na jisté disproporce cílů, pracovní problematiky a ekonomických návazností. Tato odlišnost se ukázala jako kukaččí vejce dané do vínku nové fakultě. Novému managementu fakulty, značně vytíženému celou rozsáhlou problematikou konstituování nové fakulty, připadl nelehký úkol řešit navíc řadu odkládaných zdánlivě zanedbatelných problémů všeobecné tělesné výchovy a organizace sportu na MU a ve vysokoškolské tělovýchovné jednotě. Problémy se však ukázaly spíše jako zanedbané než zanedbatelné a snahy o jejich řešení dávají pochopit proč zkrachovala obdobná řešení v Bratislavě a v Olomouci. Přitom tyto univerzity nebyly

nuceny řešit organizaci výuky tělesné výchovy pro více než devět tisíc studentů osmi fakult v omezených materiálních podmínkách, s celouniverzitní koncepcí, odpovídající integračním snahám MU, která by musela akceptovat jednotný studijní řád, včetně řízení studia prostřednictvím Informačního systému MU. Vznikla celá řada nových problémů, avšak přetrvává jeden zásadní, který byl hlavní příčinou neúspěchu předchozích dvou experimentů, a to je oblast financování. I zde, ve shodě dnes již s klasiky jde o peníze až v první řadě. Nové koncepce a nová systémová řešení organizace výuky tělesné výchovy na fakultách jen obtížně a doposud bez obecného konsenzu hledají řešení pro tuto oblast. Přestože se vedení univerzity postavilo v dlouhodobé koncepci MU osvědčeně k otázce proč tělesná výchova a sport na MU, jen obtížně jsou doposud nacházeny cesty k tomu jak.

Velmi důležitým momentem pro další úspěšný rozvoj fakulty je získání akreditace pro **habilitační řízení** v oboru kinantropologie. Tato akreditace byla po řadu let přiznávána (s platností do května 2004) Pedagogické fakultě MU, jejíž katedra tělesné kultury byla „mateřskou buňkou“ Fakulty sportovních studií a nebyla na novou fakultu převedena. Jde tedy spíše o znovuzískání a obnovení akreditace.

Fakulta sportovních studií je zatím umístěna převážně v prostorách Pedagogické fakulty v Brně na Poříčí 31. Má řadu detašovaných pracovišť, především v souvislosti s potřebou využívat různá další sportovní zařízení a učebny. V současné době má kolem 700 pregraduálních a 40 postgraduálních studentů. O studium na fakultě je velký zájem. Např. na původně zamýšlených 20 míst studia Regenerace a výživa ve sportu se přihlásilo 600 uchazečů. Po přijetí personálních a organizačních opatření jich nakonec mohlo být přijato 110. S přibývajícími ročníky je očekáván další nárůst počtu studujících v nových bakalářských a navazujících magisterských programech. Probíhají a jsou připravovány nové programy a kurzy v rámci celoživotního vzdělávání. Začátkem léta 2003 by se měla fakulta přestěhovat do zrekonstruovaných studentských kolejí Masarykovy univerzity v **Komárově**. Další ještě radostnější perspektivou je univerzitní **Kampus** v Brně-Bohunicích, kam by měla být fakulta přemístěna společně s Přírodovědeckou a Lékařskou fakultou.

Redakci Universitas došlo

SPFF BU, řada teatrologická, Q 5, Masarykova univerzita v Brně, 2002

SPFF BU, řada uměnovědná, F 46, Masarykova univerzita v Brně, 2002

Josef Staněk: *Mineralogie na Moravě a ve Slezsku v letech 1770-1970*. FOLIA HISTORICA. Faculty of Science Masaryk University Brno, 2002

Jaroslav Vaculík: *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*. Masarykova univerzita v Brně, 2002

Karel Werner: *Náboženské tradice Asie (Od Indie po Japonsko)*. Masarykova univerzita v Brně, 2002

Ze současné medicíny**Genetika a medicína: 2003**

ANNA VAŠKŮ

Lékař je v současné době postaven před velmi těžký úkol rychle se orientovat v rozsáhlé literatuře se snahou účinně vstřebávat informace také v oblasti lékařské genetiky, genomiky a proteomiky a doplňovat si tak stále ještě útržkovité představy o genetickém podkladu především multifaktoriálních nemocí. To předpokládá důkladné propracování funkčních interdisciplinárních mostů mezi lékařskými profesemi a přírodovědnými disciplínami pracujícími s výše uvedenými metodologiemi, což je nutno v této chvíli chápat jako výzvu k inovaci univerzitních pre- i postgraduálních studijních programů. Lékař 21. století se totiž bude s velkou pravděpodobností muset adaptovat na velký podíl molekulárně biologické diagnostiky, případně pochopit skutečné možnosti genové terapie. Metodologické principy obou těchto aplikací jsou přitom do značné míry svébytné.

Genom a zdraví

Na genom jedince je možno pohlížet jako na dynamický systém, jehož základní charakteristika je sice fatálně zadána v okamžiku zplodění, ale není pro další život konečná, protože v průběhu života se může uplatňovat jak široký repertoár faktorů epigenetických (vlivy prostředí), tak faktory genetické (např. somatické mutace).

Jednou ze základních otázek určující zdraví člověka během života bude tedy nesporně stabilita genomu a schopnost ji udržovat. Na této úrovni spolupracuje řada reparačních systémů schopných *ad hoc* opravovat stále vznikající poruchy (mutace) na úrovni DNA. Stresové situace, do kterých se v průběhu života organismus nevyhnutelně dostává, provokují nárůst genetické nestability mnoha mechanismy, jako je hypometylace, pokles transkripce, aktivace transpozonů, kódování sekvenční fúze, chyby v rekombinaci.

V průběhu posledních 200 let se změnilo mnoho faktorů, které mohou ovlivnit konformační homeostázu proteinů a rozvoj multigenních nemocí, jako jedy v zevním prostředí, infekce, stravovací návyky, fyzická zdatnost, mentální stres. V poslední době se v souvislosti se stabilitou genomu diskutuje i o vnitřních modulujících mechanismech, např. o molekulárních chaperonech (např. heat shock protein) (Csermely, 2001).

Molekulární chaperony představují jednu z nejvíce konzervovaných proteinových rodin ve smyslu struktury i funkce. Jsou schopny opravovat

konformační defekty některých mutovaných proteinů a redukovat tak jejich fenotypické efekty. Proteinové poškození vede zpětně ke zvýšení jejich exprese. Chaperony tedy působí proti „čištění“ genomu eliminací poškozených genů z genetické zásoby populace metodou přirozené selekce, např. pod vlivem stresu (potenciálně letální konstelace stresu a mutace, manifestující se v dětském věku). V důsledku snížení prenatalní i dětské úmrtnosti se zřejmě zvyšuje počet neeliminovaných mutací v populaci, což vede k tomu, že s sebou neseme do dalších generací zvyšující se počet tichých mutací, pufovaných chaperony. Možnost, že se tyto mutace nějak v organismu projeví, roste s věkem, protože množství poškozených proteinů s věkem roste a indukce chaperonů naopak klesá. V důsledku pokroku v medicíně a stále dokonalejší lékařské péče se přitom v industriálních zemích signifikantně zvýšila pravděpodobnost, že se populace dožije vyššího věku. Lze si představit, že jsou to právě tyto tiché mutace, které přispívají ke vzniku multifaktoriálních nemocí typu nemocí včetně chorob civilizačních (= s incidencí několika desítek procent v populaci), jako je ateroskleróza, autoimunní choroby, malignity, diabetes, kardiovaskulární choroby i závažné psychiatrické choroby.

Model „přetížení chaperonů“ poskytuje nové možné vysvětlení variability etiologie onemocnění a jejího ovlivnění prostředím. Zatím existuje jen několik případů, kdy byla prokázána účast konformační nestability v etiologii multigenních chorob. Jde např. o destabilizující „kancerogenní“ mutaci v p53 nebo o bodovou mutaci v lidské nukleotid difosfát kináze A, která je asociována s progresí rakoviny. Obě tyto mutace mění konformaci exprimovaného proteinu (způsobují jeho částečné rozvinutí). Konformační změna DNA se dává nejnověji do souvislosti také s Alzheimerovou nemocí.

Můžeme tedy shrnout, že také rozvoj medicíny v posledních dvou stoletích zřejmě potenciálně přispěl ke zvýšenému výskytu multigenních civilizačních nemocí, a to zvýšením počtu tichých mutací v genomu a prodloužením délky života do věku, kdy postupným překročením pufrující kapacity chaperonů dojde i k fenotypické expozici těchto mutací. Zvýšení chaperonové kapacity u starších lidí je tedy možná jednou z cest k prodloužení života ve vysoké kvalitě.

Monogenní a multigenní nemoci

U monogenně podmíněných nemocí se dá říci, že rozvoj výše uvede-
ných oborů již v tuto chvíli v podstatě stávající diagnostiku nebo terapeutické postupy potvrdil nebo zpřesnil. U těchto chorob se ovšem dědičný podklad uplatňuje jako velký faktor, tj. je přítomen prakticky u všech nemocných; jedná se prokazatelně o faktor příčinný (např. defekty v dystrofinovém genu u muskulárních dystrofií).

Genetická variabilita mnoha biologických procesů a evolučních adaptací je však zřejmě způsobena interakcí několika genů, které společně ovlivňují nějaký znak (Matin et Nadeau, 2001). Na odhalení nejobecnějších principů genetiky multifaktoriálních nemocí se na rozdíl od genetiky nemocí mendelistických v současné době stále ještě čeká. Také z tohoto důvodu zatím v klinické praxi často kolísá názor na výsledky genetických studií, které se snaží odhalit genetický podklad multifaktoriálních nemocí, od neodůvodněného očekávání nad nalezenými geny velkého účinku (např. BRCA-1 a BRCA-2 u karcinomu prsu), které představují zřejmě jeden z genetických okrajů distribuce převážně multifaktoriálního onemocnění v populaci, až po velkou skepsi vzhledem k existenci genetického podkladu u nemocí, jako je esenciální hypertenze či ischemická choroba srdeční. Jisté je, že pokud choroba má prokazatelně familiární výskyt, musíme očekávat podíl genetického podkladu na její manifestaci, a to i v tom případě, že není dosud znám nebo dosavadní znalost nepovažujeme za přesvědčivou.

Dalším problémem je pochopení skutečnosti, že pokud je genetický základ většiny genetické variability v populaci seskládan z genů malých účinků, nelze z podstaty věci očekávat objev genetického markeru, který bude asociován s populačně častou nemocí, např. s esenciální hypertenzí, v 80 % klinicky manifestních případů. Spíše lze předpokládat, že budou nalezeny takové kombinace alel v populaci četných genetických polymorfismů několika lokusů (možná různých lokusů u různých lidí nemocných stejnou chorobou), které se podaří asociovat s klinickou manifestací dané choroby, s její závažností, s jejími fenotypovými znaky, rizikovými faktory nebo odpovědivostí na léčbu.

Zastavíme se u představy četných genetických polymorfismů. (Polymorfismus je stav, kdy se nejméně čttná varianta daného genu – alela – vyskytuje v populaci u více než 2% osob). Jakými mechanismy je možno dosáhnout toho, že alela je v populaci častá? U bílelického polymorfismu v našich populacích je příkladem inserčně deleční polymorfismus v genu pro angiotenzin konvertující enzym (I/D ACE) s populační frekvencí obou alel kolem 50% může tato situace v zásadě nastat dvěma mechanismy: buď je současný stav výsledkem nepřítomnosti selekce (tj. alely se předávají do další populace, protože jejich nositelé neumírají před dosažením reprodukčního věku a jsou schopni reprodukce) ani proti jedné z obou alel, čili jedná se o funkčně neutrální alely, nebo je naopak výsledkem selekce vyrovnané, působící v dané době stejně účinně proti oběma alelám. Na základě zkušenosti s vývojem frekvencí alel tohoto polymorfismu v české populaci v průběhu 20. století, kdy jsme pozorovali zřetelný pokles alely D v mladších věkových kohortách zdravých i některých nemocných jedinců, přikláníme se spíše k druhé možnosti.

Velmi důležitým rysem multifaktoriálních nemocí je interakce genetického základu organismu s podmínkami vnějšího prostředí. V této souvis-

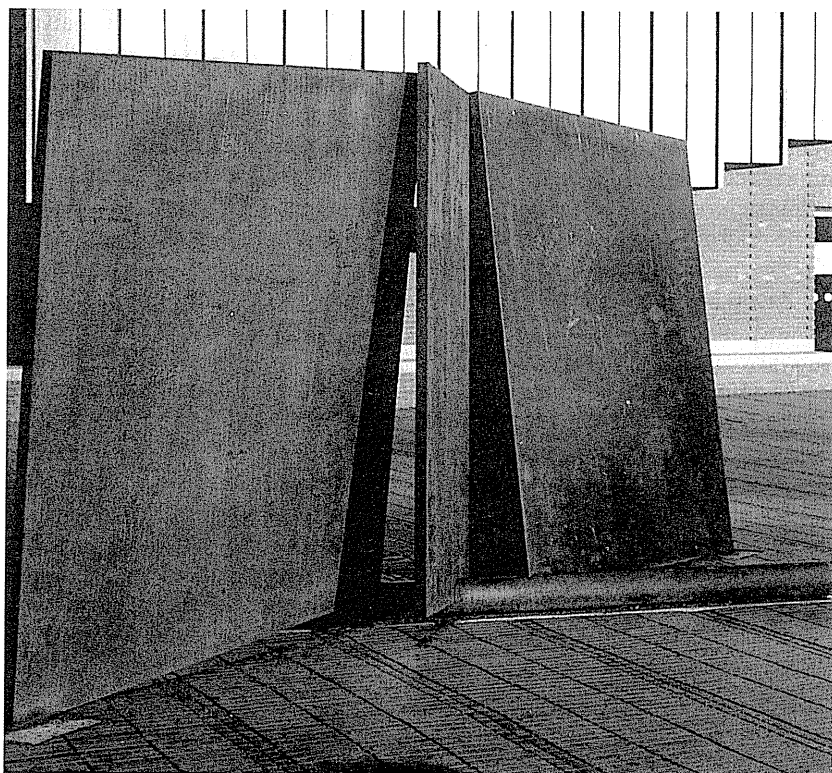
losti je nutné zdůraznit skutečnost, že každá další generace se rodí do jiného světa, a proto musíme velmi střízlivě hodnotit případná rizika genotypů multifaktoriálních nemocí pro další generace.

Pozice lékaře v 21. století bude tedy dále stupňovat již nyní vysoké interdisciplinární nároky na jeho nekončící vzdělávání. Vzhledem k očekávanému přínosu pro pacienty je to trend pozitivní, pro celou společnost povzbudivý.

LITERATURA

Csermely P: Chaperone overload is a possible contributor to „civilization diseases“. Trends in Genetics 17: 701-704, 2001

Matin A, Nadeau JH: Sensitized polygenic trait analysis. Trend in Genetics 17: 727-731, 2001

Richard Serra, Moe, 1971

Kultura a umění

Minimal-art

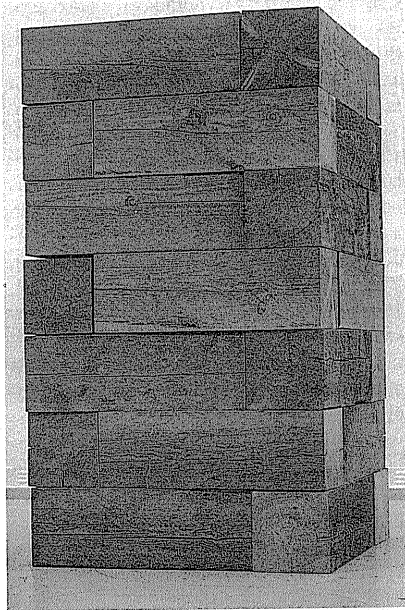
JAROSLAV SEDLÁR

Minimal art jako nový umělecký směr vznikl v šedesátých letech 20. století v USA. Byl reakcí na sugestivní svět pop-artu, stal se však i opozicí k dosud převládající expresivní akční malbě (action painting), která krátce předtím ovládala Ameriku. Proti akční malbě a proti pop-artu postavil opět geometrickou abstrakci v podobě abstraktní plastiky a omezil svůj výrazový aparát na několik základních geometrických tvarů. Teprve kolem poloviny šedesátých let, kdy došlo také k prvním pokusům o jeho pojmenování a teoretické vymezení, byly vypracovány hlavní zásady minimal-artu. Jak tomu bylo již mnohokrát v dějinách umění 20. století, nebyl ani nyní název nového uměleckého hnutí ihned přes-

ný a jednoznačný. Objevily se názvy abc-art, primární struktury, seriální umění apod. V odborné literatuře se usuzuje, že pojem mohl být odvozen z kritiky Barbary Roseové nazvané *Abc-art, Art in Amerika* (Abc-art, Umění v Americe, 1965), ve které napsala: „Umění je ostříháno na minimum.“ Avšak ve stejném roce použil Richard Wollheim v časopise *Art Magazin* poprvé přímo označení minimal-art. V sedmdesátých letech se objevil ještě výraz postminimalismus, který uvedl do literatury kritik Robert Pincus Witten (1971) a který opět zdůrazňoval výtvarnou stránku umělecké tvorby, jak ji pěstovali Eva Hesseová a Richard Serra. Na konci osmdesátých let nastala renesance minimal-artu jako reakce na upovídánost postmoderního neoexpresionismu.

Minimal-art se sice projevil v sochařství i v malířství, postupně však převládl v sochařství, v němž bylo možné daleko lépe realizovat jak nové koncepce, tak zejména nové prostorové vize. Minimalistické objekty se představují v ohromných měřících, v jednoduchém barevném pojetí a velkorysém rozvrhu. Společnou základnu i východisko minimal-artu tvoří především prostorový koncept a samozřejmě naprosto pravidelná geometrická forma, která se stala hlavním činitelem i obsahem minimal-artu. Ona určuje a definuje objekty, které působí zejména jejím prostřednictvím. Minimal-art ruší tradiční kompaktnost prostoru a nastoluje nové prostorové dimenze, jimž se přizpůsobuje také divák, který musí obrovské sestavy obcházet z více stran. Odměnou za to se mu naskýtají stále nové pohledy a prostorové zkratky.

Kromě prostoru a formy kladou minimalisté důraz na výběr a zpracování materiálů, se kterými pracují. Jsou to různé druhy kovů, ocel, umělé hmoty, sklo, dřevo. Umělci minimal-artu s nimi nakládají dvojným způsobem. Na prvním místě využívají již průmyslově zpracované materiály, ponechávají je v jejich syrové podobě, zasahují do nich minimálně, omezující se pouze na jejich kompoziční rozvržení na ploše nebo v prostoru. Na druhé straně usilují o jejich velmi pečlivé zpracování. Materiál vyhlazují do vysokého lesku nebo opracovávají do ne-

Carl Andre, Objekt ze stavebního dřeva (Well), 1964, 1970

osobně dokonalého povrchu. Výsledkem je úplné popření sochařského rukopisu. Minimal-art se tak stal objektivním uměním a v širším slova smyslu dominantním názorem šedesátých let. Byl to ovšem také první internacionální sloh, který vyšel z Ameriky a v navazujícím koncept-artu převládl na celém světě.

K umělcům, kteří se v Americe veřejně přihlásili k minimalismu, patřili Carl Andre, Frank Stella, Richard Serra, Dan Flavin, Robert Morris, Sol LeWitt, John McCracken, Donald Judd, Tony Smith, Robert Grosvenor, Ronald Bladen, Barnett Newman, Kenneth Noland, Michael Egan, Sven Lukin, Nick Boisvert, Robert Smithson, John Canthers. Bylo možné se s nimi setkat na několika výstavách, které proběhly ve druhé polovině šedesátých let v Haagu, Düsseldorfu, Berlíně, Amsterdamu, Londýně, New Yorku a v Los Angeles. Rozešli se se starším chápáním skulptury jako do sebe uzavřeného výtvoru a redukovali tvary na lapidární a jednoduché základy.

Označením minimal-art byla pojmenována jedna abstraktní tendence v moderním umění, která – podobným způsobem jako na začátku 20. století kubismus – usilovala o návrat formy k primárním strukturám. Umělci hledali podstatné determinanty objemu; chtěli například poznat jasné geometrické struktury toho kauzálního vztahu, který podmiňuje fenomenalitu: kostku, skořepinu, rastr, mřížku. Aby zredukovali umělecké dílo na jeho základní geometrické formy, zbavili ho všech dekorativních příkras. Minimální umělecký produkt pak jednoznačně a přísně odkazoval k prostorovým vztahům, které pomáhá vytvářet světlo na materiálu, rozšíření objemu objektu a vzájemná souhra jeho pozitivní a negativní formy.

U kolébky minimal-artu stál Frank Stella, který byl zpočátku fascinován abstraktním uměním, a proto propadl vlivům abstraktního expresionismu. Když však v roce 1958 na výstavě v *Leo Castelli Gallery* (v galerii Lea Castelliiho) uviděl poprvé dnes již slavné obrazy Jaspera Johnse *Vlajky a Terče*, od abstraktního expresionismu se odvrátil a o několik měsíců později již namaloval první rozměrná plátna *Black paintings* (Černé malby), která pokrýval

černými pruhy širokými až šest centimetrů, což odpovídalo symetrickému vzorci. Už toto systematické a pravidelné nanášení barvy negovalo gestický projev abstraktního expresionismu. Stellovy *Black paintings* obdivoval Carl Andre, který rovněž v roce 1958 vytvořil své první velké skulptury z otesaných dřevěných špalků. Ty naznačují jeho obdiv k dílu sochaře rumunsko-francouzského původu Constantina Brancusiho z první poloviny 20. století. Artefakty Carla Andreho mají ty nejcharakterističtější znaky minimal-artu. Snaží se o objektivitu až anonymního ražení úsilím o co nejmenší náklady, a to po formální stránce, ale i výběrem nejjednodušších materiálů. Čím více však umělec redukuje tvar, tím více zvětšuje rozměry svých výtvorů.

Minimal-art kromě toho, že reagoval na pop-art a action painting, vymezoval svůj vztah zejména ke konstruktivistické architektuře první poloviny 20. století, od které se odlišoval novou organizací prostředí a silně konceptuálním postojem k umělecké tvorbě. Carl Andre se například a priori v rovině teoretické vypořádával s otázkami, jak vyjádřit strukturu, pohyb, symetrii. Přitom nikdy neusiloval o neuměleckou, axiální symetrii. Variabilitu a zaměnitelnost minimálních objektů vyjadřuje jeho *Lock Series* (Uzavřená série), která pracuje s kresbou a má pět možných variant, které lze sestavovat z ocelových desek a kombinovat od čtverce 6 x 6 metrů až po linii 36 x 1 metr. Stejně jako *Uzavřená série* zpracovává i dřevěná skulptura *Timber Piece, Well* (Objekt ze stavebního dřeva, Well, 1964 zničený, 1970 rekonstruovaný, Museum Ludwig, Kolín nad Rýnem) zkušenosti s nepojednaným materiálem a přenáší struktury jevového světa do redukované řeči tvarů.

Trojdimenzionální linie, která se objevila už v díle Carla Andreho, sehrála velkou roli v plastice Richarda Serry. Richard Serra považoval proces zpracování materiálu, jeho proměny, rozvinování, řezání nebo sestavování i odlévání podle předem připravených forem, ať už z olova nebo z umělých hmot, rovněž za akt kreslení. Sám k tomu poznamenal: „Vytváření formy, ať už z olovených svitků nebo například z kovových

prutů, spočívá v kreslení, které se odehrává v představě, v psychické proměně materiálu z jednoho stavu do druhého.“ V New Yorku začal tvořit plastiky, jejichž estetické kvality spočívaly pouze ve tvaru a ve vlastnostech materiálů, a nikoli v symbolických významech nebo funkčních souvislostech. Od roku 1966 sestával z neonových zářivek objekty, které evokují skriptuální průběh linií obklopených atmosférickým třpytem. Rozhodující pro minimal-art byla ovšem jeho díla využívající těžkých ocelových desek. Serra je tvořil od roku 1969 ve spolupráci s kalifornskou ocelářskou společností a při jejich tvorbě využíval svých zkušeností z praxe v ocelárnách, kterou absolvoval během svých studií. Serrovy ocelové desky a železné kubusy, pískováním záměrně oxidované, jsou umístěny převážně do městského prostoru, málokdy do volné krajiny. Svou tíží a obrovitostí vzdáleně připomínají architekturu. Serra je sestavuje z nejjednodušších geometrických forem, jak to nejlépe ukazuje práce nazvaná *Moe* (1971, Muzeum Ludwig, Kolín nad Rýnem), která je skvělým příkladem ztvárnění velkých prostorů v minimal-artu. Sestává ze tří obrovitých (244 x 610 x 366 cm), pět centimetrů silných ocelových desek, za tepla válcovaných, které jsou zapuštěny do ocelové roury ležící na zemi. Střední deska stojí kolmo, zatímco obě boční jsou mírně nakloněny k ní, každá z jiné strany. Tak vzniká dojem lehké lability, a to i přes velkou váhu desek a jejich velké rozměry. Typické je ovšem i to, že všechny prvky jsou vyrobeny průmyslově, bez jakékoliv umělecké artificialnosti. Minimální objekty nemůžeme tedy chápat v pravém slova smyslu jen jako skulptury, neboť jako pohledové bariéry zaměřují pozornost diváka na prostorové funkční aspekty, jak to dokládá právě sestava *Moe*. Robert Morris to zdůvodnil následovně: „Jednoduchost formy neznamená také jednoduchost uměleckého zážitku. Jednoduché formy neredukují vztahy, pořádají je. Jestliže vystupuje převládající hierarchická povaha jednotné formy jako konstanta, nebudou proto ještě vyzvedávány všechny partikulární vztahy velikostního uspořádání, proporcí atd., nýbrž spíše budou pevněji a neoddělitelněji spojovány.

Skulptura mocně působí pouhou svou přítomností, která je schopna proměňovat prostředí.“

Pro vývoj na minimal-art navazujícího koncept-artu má obrovský význam akcentování kontextu věci a tendence k objektivitě, odosobnění, jasnosti a logice, propracované minimal-artem, k nimž dal rozhodující impulzy především Sol LeWitt. Svými naprosto oproštěnými artefakty i teoretickými projevy, jimiž podnítl vznik konceptuálního umění, patřil Sol LeWitt mezi vůdčí osobnosti minimal-artu v USA. Minimalistické objekty začal vytvářet v roce 1962, ovlivněn idejemi Bauhausu, De Stijlu a konstruktivismu. Byly to plastické kusy postavené na zemi nebo zavěšené na zdi, které skládal z ryze geometrických forem. Zpočátku to ovšem nebyly ani obrazy, ani objekty, ale něco mezi tím. Teprve později dominovaly v prostoru. Příznačná pro toto období je práce nazvaná *Red Square, White Letters* (Červený čtverec, bílá písmena, 1963). Plošné čtverce jsou vloženy do dřevěných rámu, takže dílo není ani malířskou, ani plastickou kreací. Sol LeWittovy vztahy k matematice ukázaly, že se zajímal mnohem více o otázky konceptuálního umění než o formální stránku minimal-artu, jak se to projevilo v jeho proslulém prohlášení, v *Sentences on Conceptual Art* (ve Větech o konceptuálním umění, 1967): „Ideje mohou být samy uměleckým dílem, jsou uvnitř vývojového řetězce a mohou eventuálně dostat tvar. A všechny ideje nepotřebují být realizovány fyzicky.“ Myšlenková koncepce díla zaujímá v jeho vztahu k tvorbě první místo, zatímco fyzická realizace je druhotná. Tu přenechával zásadně jiným. Tvořil ji často čtverec a jeho prostorový rozměr – krychle. Od roku 1966 vznikala série modulových struktur, výtvořily podobné mřížím a klecím, otevřené a uzavřené krychle z lakované oceli, jak ukazuje *Three-Part-Set 789* (Tříčlenná řada 789, 1968, Museum Ludwig, Kolín nad Rýnem). Dílo je studií o vztazích horizontální mřížové sítě ze čtverců ke kubickým formám. Čtverec zde funguje jako modul, jako měřítko těchto vztahů.

Poněkud tradičnějšímu pojetí skulptury se blíží Tony Smith a Ronald Bladen. Smith

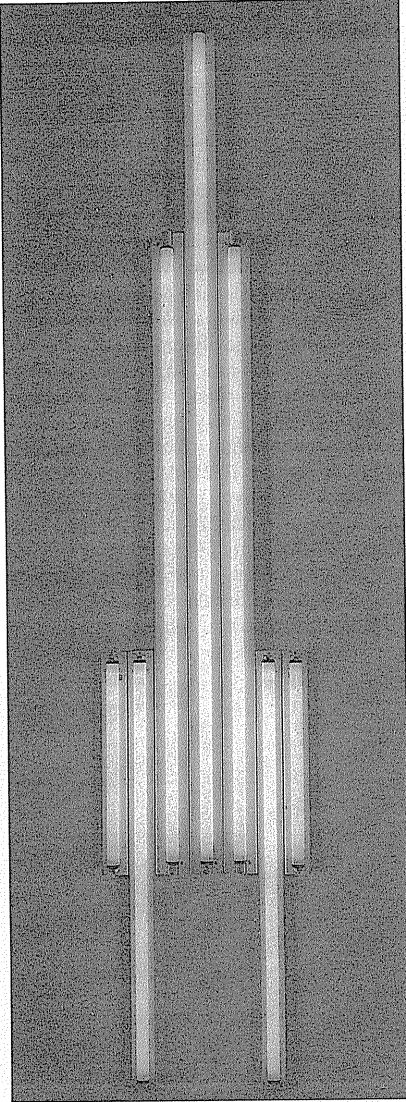
svými mohutnými plastikami v podobě velkých strohých černých bloků, Bladen plastikami přísných a mohutných tvarů, jako například na jedné hraně stojící obrovskou krychli. Je to masivní černý blok, který třetí šikmo do prostoru. Podobně gigantická je i sestava tří nakloněných hranolů, s jednou stranou krytou leštěnými ocelovými pláty. Bladenovy objekty a jejich nezvyklé umístění jako by ignorovaly zemskou přitažlivost, jako by se vymaňovaly ze své tělesnosti a gravitačního omezení. Důležitou roli při tom všem hraje samozřejmě barva, která zvyšuje účinek díla a jeho mocnou přítomnost.

V díle Roberta Grosvenora se setkáme jednak s plastikami, v nichž je kladen důraz na fyzikální působivost díla, se smyslem pro sílu a energii (v Haagu Grosvenor vystavil mohutný trojúhelníkový obelisk, vztýčený ke stropu výstavního sálu), jednak s formami velkých rozměrů a jednoduchých tvarů, zavěšenými volně v prostoru. Jsou to jakási mohutná břemena visící ze stropu a směřující k zemi. Základní plány zde tvoří podlaha a strop. Grosvenor charakterizuje tato svá díla jako myšlenky, které operují mezi podlahou a stropem. Z jeho objektů se stávají určité události v prostoru, jež se mění v závislosti na divákově pohybu. Jak u Bladenových, tak u Grosvenorových objektů je kladen důraz na aktivní vztah plastiky k prostředí, v němž se nacházejí. Tytéž zásady, tj. pochopení uměleckého díla jako součásti určitého prostoru, jsou obsaženy i v díle Carla Andreho a Dana Flavina. Dan Flavin je pokládán za pionýra světelné plastiky. V roce 1963 začal jako autodidakt pracovat pouze s osvětlovacími neonovými trubkami, které povýšil na jediný výrazový prostředek, i když se nikdy nevdal kresby, jejímž prostřednictvím zachycoval především své nápady. Protože ze svého díla zcela vyloučil rukopis a světelné sestavy skládal vždy naprosto chladně na bázi absolutní logiky, řadíme ho k umělcům minimal-artu. Později svá díla zasazoval volně do prostoru. Jeho přítel Donald Judd o umělcích pracujících se světlem napsal: „Umělci využívají fluoreskující trubice jako prameny světla; světlo pak vyzařuje do okolního prostoru nebo ho trubice vrhají na vedlejší plo-

chy a sestavy anebo ho umělci umísťují na povrchu trubíc. Jsou to na prvním místě záznamy určitého stavu světelného jevu.“ Dan Flavin vytvořil například třiatřicet tzv. pseudomonumentů, které věnoval ruskému konstruktivistovi Vladimíru Tatlinovi (1885-1953). Segment pseudo má vyjadřovat skutečnost, že monumenty nejsou sestaveny z obvyklého materiálu, z mramoru ani z bronzu, nýbrž z obyčejných zářivek. Nicméně například *Monument 7 for Tatlin* (Monument 7 pro Tatlina, Galerie Leo Castelli, New York) je komponován symetricky a vertikálně, takže trubice směřují vzhůru a připomínají raketu, což lze chápat také jako symbolickou narážku na letadlo nazvané *Letatlin*, které v letech 1930-1931 sestrojil právě tento ruský sochař. Letadlo nikdy nevzlétlo ani vzlétnout nemělo. Tatlin chtěl jeho prostřednictvím vtáhnout do umění vědu a techniku. A stejně tomu bylo u Flavina, který spojil plastiku se světlem na způsob ready-mades, tedy tělesnou substancí s immaterialitou, s vyzářováním světla. Číslo 7 znamenalo, že objekt byl sestaven ze sedmi neonových trubíc. Vzniká samozřejmě otázka, zda zavěšená břemena Roberta Grosvenora, ploché ocelové koberce Carla Andreho a neonové bariéry Dana Flavina lze ještě zahrnout pod pojem plastika. Zejména Flavinovy konstrukce z neonových trubíc vytvářejí svým intenzivním světelným zářením neskutečný umělý svět, v němž se divák ocitá. Je to zvláštní situace, ve které je umělecký objekt nejen v určitém kontaktu s okolním prostorem, ale svým působením ho přímo přeměňuje, dává mu jiný charakter.

Opakování předem daných struktur nacházíme u Sol LeWitta v sestavách modifikujících postavené, otevřené či uzavřené krychle i u Roberta Morrisa, který sestavuje do pravidelných řad nahoře otevřené hranoly nebo ze dvou stejných prvků – polovin kruhového objektu – sestavuje tvary podobné nádržím a používá i neonové trubice k vyplnění mezer mezi nimi. Na principu jednoduchosti a opakování těchto prvků jsou založeny i struktury Donalda Judda, jehož stříbřitě lesklé, hliníkové plochy v pravidelných sestavách vedle sebe či nad sebou člení prostor; jsou to prvky, které působí svou

jednoduchostí a jednoznačností. Oba, Morris i Judd, vytvářeli geometrické plochy nebo objemy z průmyslových materiálů. Judd však ve svých plastikách více počítal s tíží, proporcemi a neomezeným prosto-

Dan Flavin, Monument 7 pro Taflina,
1964-69

rem, zabýval se i úvahami o rozšiřování a progresivním narůstání prostoru. Řadil velké pravouhlé jednotky v pravidelných vzdálenostech na podlaze za sebou, v železných reliéfech navrhoval aritmetickou řadou velikost konvexních a konkávních prvků. Morris, podobně jako Sol LeWitt, projevoval i teoretické zájmy, a to o teorii vnímání, o jeho dvojnáznost. Aby dosáhl žádoucího účinku, věnoval pozornost zbarvení objektu. Šlo mu o oslabení dojmu masivnosti velkých skulptur. Proto je zabarvoval nenápadnou šedí nebo je pokládal na podlahu, kde se tvary zrcadlily; tím částečně popřel jejich mocnou přítomnost. Morris pracoval s nejrůznějšími materiály, s lepenkami v podobě geometrických forem volně položenými na podlaze, s pruhy plsti, s provazy a přirozeně i s průmyslovými materiály. Byl přesvědčen o tom, že průmyslové materiály mají své estetické kvality jen tehdy, ponecháme-li jim jejich vlastní totožnost. Tvrdil: „Smyslový objekt, který se vychloubá potlačenými vztahy, musíme zamítnout, protože objekt musí být zbaven všech nepatřičných detailů (včetně složité vnitřní formy, která překáží tomu, aby ji divák okamžitě vnímal), musí být zbaven také všech omezujících povrchů, jež vnímání díla oslabují. Dílo musí okamžitě komunikovat samotnou svou přítomností. Mělo by ovlivnit a naplnit prostor kolem sebe. Větší objekt zahrne více okolního prostoru než menší.“ Morris ve svých plastikách řeší dva problémy: jak dospět k tělesu, které je samo sebou, a jak vyjádřit vztahy mezi hmotou objektu a prostorem. Obě tyto tendence najdeme v jeho monumentálních plastikách, zejména v obrovských hranolech ve tvaru písmene L, které umožňuje nejrůznější seskupení. Intenzivní zkoumání prostoru přivedlo Morrisa koncem šedesátých let 20. století k land-artu. Ostatně minimalismus měl obrovskými rozměry objektů a prostorovými relacemi jako celek blízko k land-artu. Spojení obou směrů ovšem nejpřesvědčivěji reprezentoval v sedmdesátých letech Walter de Maria, který na sebe upozornil svou více než kilometr dlouhou kresbou, *Mile Long Drawing* (Míli dlouhá kresba, Mohavská poušť, Kalifornie, 1968) a v Evropě účastí na výstavě Documenta 4 (1968) a 6 (1977)

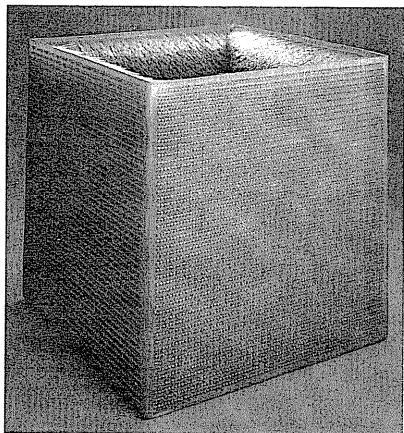
v Kasselu. Nicméně první dřevěné objekty začal tesat již počátkem let šedesátých. V letech 1973-1974 vytvořil sérii 5 *Trough* 9 (5 až 9 žlabů), dílo stojící mezi minimal-artem a land-artem. Do ní patří i tzv. „zemní skulptura“, složená z 5 pětiúhelníků řazených za sebou (Museum Ludwig, Kolín nad Rýnem). Řazením pětiúhelníků za sebou dochází vlivem zrakového perspektivního zkreslení k vyjádření progresu, perspektivního vzdalování, vzrůstu, a to i přes to, že všechny pětiúhelníky jsou stejně veliké. V jejich horních částech jsou prohloubeny žlaby, kanály, do nichž jsou volně vloženy koule, zhotovené ze stejného vysoce leštěného kovu, a jež se mohou kutálet nebo být uvedeny do pohybu diváky. Autor tím chtěl zproblematizovat staticky pevnou formu a vyvolat napětí iritující divákovu vnímání, což mělo vést k zamyšlení, nikoliv jen ke hře. Koule běhá v pevně vymezených a do sebe uzavřených mantinelech, po nekonečné a stále se vracející dráze.

K umělcům, kteří se minimal-artem zabývali jen v jednom, nejvýše jen v několika svých dílech, nepřestovali ho však systematicky, patří například Barnett Newman, který nám zanechal proslulý objekt nazvaný *Broken Obelisk* (Zlomený obelisk, před budovou Seagram v New Yorku, 1967), izraelský sochař Yaakov Agam se *Sochou z oceli* nebo David Rabinowitsch se svou *Eliptickou plochou* (1973-1974) z oceli a masívu. Donald Judd se zajímal o matematickou posloupnost a svůj zájem vyjádřil v mnoha plastikách; jedna z nich se například skládá z řady černých kvádrů umístěných pod tyčí z nerezavějící oceli, která je připevněna ke zdi. Kvádry se ve směru zprava doleva zmenšují a ve stejném poměru se zvětšují mezery mezi nimi. Tímto způsobem jsou také často sestaveny modulové krychlové formy Sol LeWitta.

Forma krychle nebo kvádra byla snad nejoblíbenějším tématem minimalismu. Dalším umělcem, který ji použil, byl kalifornský rodák John McCracken. Proslul svými malovanými dřevěnými tabulemi, které byly prostě jen opřeny o zeď, namísto aby k ní byly připevněny. O těchto kresbách se obvykle mluvilo spíše jako o obrazech než o plastikách. Jeho pozdější práce jsou jed-

noznameně trojrozměrné a úzce spjaté s Juddovou tvorbou, od níž se liší tím, že McCracken zřejmě každé z těchto těles považuje za samostatné dílo. Přestože jsou umístěna v pravidelných intervalech, má každé jiný a kontrastující odstín, jak ukazuje například dílo nazvané *Essence, Multiples, Impulse* (Podstata, násobky, impuls, 1993). V Německu zaujímá pozici mezi minimal-artem a konceptualismem nepochybně Ulrich Rückriem, který pracoval také s krychli.

Jak již bylo řečeno, principy minimal-artu nacházejí uplatnění především v trojrozměrných objektech. Zatímco v prvním případě je hlavním činitelem forma, v oblasti malby je nositelem výrazu barva. V roce 1967 se na výstavách *Nové barevné tvary* v Amsterodamu a *Nová čistá malba* v Los Angeles objevily práce, které se také hlásily k minimal-artu. To, že barva stojí o pravdu ve středu zájmu, ukázala amsterodamská výstava. Tvary jsou obvykle jednoduché, monumentalizované, jsou většinou určovány barvou. Totéž platí i pro kompozici obrazu. Obrazovou plochu tvoří soustředné kruhy, pravouhlé plošné útvary, paralelní zóny, jež se opakují. Důraz je kladen hlavně na působení barvy, která obraz oživuje; v některých případech dokonce tvary opouštějí dvourozměrnou obrazovou plochu

Eva Hesse, *Narůstání III*,
1967-1968

a vstupují do prostoru jako trojrozměrné (například u Svena Lukina, Tony Smithe). Stejně jako jsou u trojrozměrných objektů popírány stopy sochařského rukopisu a povrch forem je pečlivě opracován, jsou i zde tahy štětce skrývány a povrch obrazu tvoří většinou hladká, lesklá plocha. Ta se projevila i v hladké barevnosti objektů, která sestávala z primárních, často zářivých nebo monochromních až šedivých barev, jak je vytvářeli Donald Judd nebo Phillip King.

Výstava v Los Angeles ukázala podobný přístup mladé americké generace, kterou tam zastupovali např. Michael Egan, John Canthers, Nick Boisvert aj. Také zde působí hlavně velké rozměry obrazů, jednoduchost tvarů i barev. V souvislosti malby s plastikou lze tedy v případě minimal-artu hovořit o cestě od obrazu k obrazu, k otevřeně formě, k trojrozměrnému objektu.

K výstavám minimalistů a k problematice minimal-artu vůbec se vyslovili kritici i umělci. Odmítavý postoj zaujal Clement Greenberg v časopise *Art International* (IV, 1967), v němž označil minimal-art za jeden z módních směrů, které se rychle střídají. Prohlásil, že minimalisté – podobně jako představitelé ostatních moderních uměleckých směrů – hledali kritický bod, který by chtěli překročit, a že ho našli na hranici mezi uměním a neuměním, podobně jako dadaismus, pop-art a jiné moderní směry. Právě proto opustili obraz, který stále ještě cítil obrazovou plochu.

Na rozdíl od Greenberga se jiní kritici vyjadřují se sympatiemi o komínech, dálnicích, měsíčních průmyslových krajinách, které vidí jako tvary zbavené funkce a které mohou být inspirací umělcům minimal-artu. Greenberg se domnívá, že i velké věci, které minimalisté vytvářejí, jsou jen věcmi a že minimal-art není ničím jiným než konzumní senzibilitou a jako veškeré umění před ním se pohybuje pouze v hranicích dobrého designu. Podle Greenberga minimal-art přinesl i zisky, i když negativní, a to tehdy, když ukázal na nepřijemnou nafoukanost předešlé abstraktní skulptury, hlavně té, která byla ovlivněna abstraktním expresionismem. Ve stejném časopise *Art International* (V, 1968) reagoval na výstavu minimalistů v Haagu v roce 1968 svou úvahou

Carl Blok. Domníval se, že minimální umění není jen snahou znovu získat v životě a ve společnosti místo pro umění, ale že jeho úsilí o monumentalitu vyrůstá také z jeho formálních principů. I umělecké objekty potřebují odpovídající prostředí, a právě proto někteří minimalisté uvažovali o uměleckých krajinách, podobných těm, které vytvořil průmyslově výtvarník De Stijl. Na druhé straně však minimalismus podle Bloka představuje zjevnou mimolidskost a bezčasovost primárních tvarů, která vzbuzuje úzkost, evokuje romantické pocity. K takovému rozporu podstatně přispěly obrovské rozměry minimalistických objektů a mimořádné měřítko. Blok je toho názoru, že primární struktury se zbavily všeho, co tradičně znamenalo výtvarné dílo, a ponechaly si z něho jen to nejzákladnější.

Redukce barev a tvarů na nejjednodušší formy a orientace na obrovská měřítká minimalistických objektů vzbuzují u diváka dojem, že není jen pasivním přihlížitelem, ale uvědomuje si sám sebe jako součást minimalistického prostoru. Cílem tedy není jen tvarová koncepce hmotného objektu, ale konstrukce určitého organismu, který taková konstrukce svým bezprostředním záskem do okolního prostoru přímo navozuje a vytváří vlastní, svébytné prostředí. Materiál, barva, světlo, to vše slouží jako prvky organizace kompozice určitého prostoru. Minimal-art pracuje s minimální estetikou senzibilitou a s prostorovými relacemi a sestavami.

Minimalistická tvorba rozvíjí jak geometrické zákonitosti (Robert Mangold, Brice Marden), tak subtilní obsahy osobní zkušenosti (Agnes Martinová) nebo proměny nejjednodušších prvků (Robert Ryman), vždy však usiluje o dosažení esenciálních obsahů oproštěných od všech náhodných příběhů a subjektivních hledisek. V tom smyslu byl reakcí na gestickou malbu abstraktního expresionismu. Překročení subjektivismu bylo ovšem od počátku proble-

matizováno tím, že esenciální obsahy jsou ze své povahy vždy součástí individuální zkušenosti a jsou tedy nutně subjektivní, jakkoli fenomenologie předpokládala možnost asubjektivního individuálního názoru. Minimal art byl často pokládán za materializovanou formu konceptuálního umění. Časově mu oponoval soudobý hyperrealismus, který zdůrazňoval výsledný produkt – umělecké dílo jako předmět vnímání, oproti minimalistickému důrazu kladenému na proces tvorby.

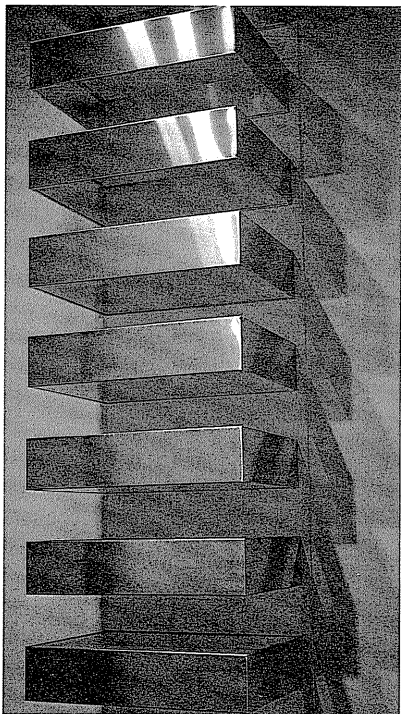
V úzkém vztahu k výtvarnému minimalismu se rozvíjel minimalismus hudební (John Cage, Philip Glass), avšak i mezi tvůrci výtvarného minimal-artu se objevují různé tendence. Někteří z nich se ocitají v blízkosti strukturalistů a jednotlivé elementy téměř staticky organizují, u jiných působí hlavně celistvost objektů, jež nelze dělit na jednoduché části. Naproti tomu u některých děl shledáváme určitou příbuznost s dadaistickou imaginací, u jiných s přisností tvarů až mondrianovskou. Je tedy zřejmé, že i u minimalistů lze hovořit o vlivu předchozích výtvarných směrů nebo význačných uměleckých osobností.

Přes rozdílný přístup jednotlivých individualit zůstává společným znakem minimal-artu působivý účinek jednoduchých, v prostoru velkoryse rozvržených mohutných objektů, omezených tvarově i barevně na nejpodstatnější elementy, a snaha dosáhnout maximálního účinku z minimálních prostředků. Svým hmotným zásahem do prostoru vytváří umělecký objekt přímo svébytné a zcela nové prostředí, které ho obklopuje, a organizuje i okolní prostor ve smyslu určité umělecké koncepce. Právě tento aktivní vztah k prostředí je důležitým momentem při vnímání děl tohoto výtvarného směru.

V Čechách našel minimalismus v šedesátých a sedmdesátých letech podporu v ideovém pozadí formulovaném existenciální filozofií francouzskou a později Heideggerovou, ale i politickou strategií disentu, zaměřenou rovněž k esenciálním stránkám individuální existence. V oblasti výtvarného umění, kterého se to týká nejvíce, se minimal-artu dotkli Stanislav Kolíbal,

Václav Boštřk, Karel Malich, Zdeněk Palcr, Adriana Šimotová a další.

S minimalismem v podobě reminiscencí nebo jakéhosi neominimalismu se setkáváme ještě v devadesátých letech 20. století v módě. Tento návrat, který se ovšem projevil spíše v potřebě zjednodušení designu a v omezení výrazové škály, byl reakcí na postmoderní pluralismus, na bezbřehou roztržičnost a mnohočetnost vzorů, střihů a oděvních krací.

Donald Judd, Bez názvu, 1968

Drobečky z amerického kontinentu

DUSAN SOUDEK

Průmysl dobročinnosti v Kanadě

Zvoní telefon a příjemný ženský hlas se představí a zeptá se, jak se mám. Pak následuje žádost, abych přispěl na ten či onen dobročinný fond („charity“): „Můžeme počítat se 100, 50, 20 dolary?“ Tak se setkáme s charitativním průmyslem – toto označení jsem si vypůjčil ze zdejšího článku. Požadavek věnovat část svého příjmu pro potřebné je součástí současné morálky. Kde jinde jsou lidé více proniknuti duchem Bible než na severoamerickém kontinentě? Proto zde má dobročinnost větší prostor než v Evropě. V Kanadě dobročinnost shromáždí ročně sumu nejméně 80 miliard dolarů, což je více než příjem např. automobilového průmyslu. Příspěvky charitě jsou pro daňové účely odčitatelné od příjmu, proto zpravidla musí charitativní organizace získat od berního úřadu registrační číslo, a tím být oficiálně uznány jako dobročinné. Schválených agentur je řádově 70000 a jejich počet vzrůstá. Co podporují tyto organizace? Výzkum nejruznějších chorob, ochrana prostředí a zvířat, tabáková a drogová addikce, bezdomovci, veřejná TV, Armáda spásy Amnesty International, ale i společnost pro vydání spisů jakéhosi místního autora – to je náhodný zlomek možností. Jak se získávají příspěvatelé? Většinou ve formě propagačních letáček v dopisech; dárce vyznačí sumu a vloží šek do příložených obálek, taky může zvolit, aby pravidelný příspěvek byl odečten od jeho konta. Takových prosebných dopisů dostávám průměrně dva denně. Účinné jsou útoky na slzné žlázy: fotografie hladovějících dětí a týraných zvířátek. Před léty jsme přispívali např. agentuře podporující bezruké malíře, malující ústy. Pak jsme se dozvěděli, že věnované peníze jdou kamsi do USA, nejbogatší země světa. Přestali jsme s podporou, ale reprodukce obrazů malovaných ústy jsou každoročně v naší poště Vracím je

neotevřené zpět, ale jednou je naše adresa na jejich počítači a zaslítky přicházejí stále. Jiná možnost je vyžadování příspěvků osobně dobrovolníky dům od domu. Je to účinné, protože se ostýcháme odbýt žadatele. Jiný způsob je kombinace charity, sportu a loterie; ve prospěch určité charity se uspořádá sportovní podnik. Sportovec musí najít sponzory, kteří např. za každého, který poběží, zaplatí charitě sumu závislou na jeho výkonu.

Kdybychom přispívali všem charitám podle jejich představ, tak bychom do měsíce přišli o všechny majetky; je tedy nutno tvrdě vybrat několik charit, které podpoříme, např. ochranu přírody a propagaci plánovaného rodičovství; posledně zmíněná agentura nic nedostává od široce podporované akce „United Way“, protože uvádí jako jednu z možností i umělé potraty. Charitativní organizace si často vyměňují vzájemně adresy dárců, takže několika dary se dostanete na jakýsi seznam dárců a toto kádrové zhodnocení způsobí, že žádosti o podporu rostou geometrickou řadou. Samozřejmě zdrcující většina žádostí putuje do koše. I na půvabný ženský hlas v telefonu jsem si vytvořil negativní reflex; hned na otázku jak se dnes mám, reaguji vztyčením bodlin jako ježek.

Jaká je definice charity? Velice vágní. Podle předpisu z předminulého století má dobročinnost zmírnit chudobu, zlepšit výchovu a náboženství nebo jinak pomoci komunitě. Podle požadavku berního úřadu má charita 80 – 50 % příjmu věnovat svému účelu. Dobročinnost totiž měla 1,2 milionu placených zaměstnanců (1993) a administrativa, např. tisk a distribuce žádostí, spotřebují část výtěžku. Podle dat před 4 léty dvacet zdravotnických charit přispělo svému oboru 90-22 % svého příjmu. Osobní vybírání příspěvků („Fund rising“) je občas jakýmsi sportem a vede k soutěživosti, kdo vybere víc. Když pak získáte bližší pohled do takové agentury, uvidíte někdy rozpaky, co si s velkou vybranou sumou počít? Kdysi jsem dostal dopis od neznámé benefaktorky z USA s dotazem – asi moje jméno náhodou vybrala ze seznamu členů genetické společnosti –, zda má podpořit jakýsi výzkum. V příložené žádosti o grant byla naznačena

obecně důležitost specifického výzkumu, ale nebyla zmínka o tom, co chce žadatel konkrétně prokázat. Musel jsem benefaktorce sdělit, že by objasnění problému zasluhovalo Nobelovu cenu, ale že já ovšem nemohu posoudit, jak žadatel je s to s prostředky naložit. Zda žadatel grant dostal a jak ho použil, to ovšem nevím. Tím se dostáváme k problému, že neexistuje návod, jakému projektu se má dostat charitativní podpory. Tedy záleží na schopnosti žadatele o grant, jak svůj projekt vylíčí v růžové barvě. Kdyby měl o grantu rozhodovat nějaký byrokrát na úřadě, tak by pravděpodobnost jeho úspěšného rozhodnutí nebyla asi lepší. Ovšem i státní podpory jsou zde často definovány jako určitý poměr k sumě získané dobročinnosti. Systém veřejné dobročinnosti může tedy být v některých případech otevřen pro zneužití až po vyslovený povod. Každá charita určuje použití svých výtežků jinak a není společná definice – existují i kriminální případy sbírek na neexistující charity. Tak před několika léty torontská hvězda společnosti použila desetitisíce dolarů vybraných pro Národní sdružení židovských žen k financování volební kampaně jedné ze stran. Nebyl to ojedinělý případ. Několik výtěžků kanadských sbírek jde přímo do USA. Před čtyřmi léty uveřejnil významný kanadský týdeník článek o charitách v Kanadě a o nedostatečné ochraně před možnostmi zneužití. Článek vznikl na základě zprávy jednoho vládního poslance a vzbudil mnoho nesouhlasných dopisů redakci; autoři zřejmě píchli do vosího hnízda. S dobročinností v Kanadě je prý vše v pořádku a kritika nebyla vítána. Mnozí lidé podporou dobročinnosti získají pocit zásluh o společnost.

Nakonec bych se chtěl stručně zmínit o dobročinnosti v USA. Podobně jako jinde i v USA se dbá o skutečné využívání sebraných peněz. Daně v USA jsou nižší než v evropských státech a stará tradice charity je ve Státech daleko živější než ve Starém světě; kdysi dárce jako Carnegie a Rockefeller, dnes Soros a Gates s miliardami darů. V USA žije 267 miliardářů a 2 a půl milionu milionářů (Time). A tak Američané charitou mohou nahrazovat služby jinde poskytované státem. Podle současného plánu pre-

zidenta Bushe budou některé sociální služby svěřeny náboženským organizacím. Podívejme se nyní, kam směřovaly dary Američanů v roce 1999: zdravotnictví 9%, umění a kultura 6%, prostředí 3%, výchova 14%, mezinárodní vztahy 1%, náboženství 43% (v tom je zahrnuta i podpora náboženských TV a radiostanic). Např. Kalifornská univerzita v Berkeley získala v kampani pro nové století dary v hodnotě 1,44 miliardy dolarů a do roku 2002 počítala s ukončením kampaně s cílem 1,6 miliardy dolarů! Státní dotace této univerzity obnáší jen 35% běžného rozpočtu. V USA a stejně i v Kanadě značný podíl příjmů univerzit pramení z darů absolventů a podniků. Nutno uznat, že veřejná dobročinnost je velmi demokratické zřízení. Jakýkoliv nápad je možno realizovat, jestliže se najde dost podpory, skýtá však také velké možnosti pro „tunelování“.

Nyní se zmíním o své zkušenosti s komickými rysy. Zástupci charit měli zřejmě konzultaci jak zvýšit příjmy u tétoho specialisty. Dostali stejnou radu, že jednou z cest je natisknout adresních nálepek pro očekávaného dárce, který jistě pozornost neodmítne. Důsledkem této dobré rady bylo, že jsem byl náhle zaplaven nálepkami s mým jménem a adresou. Zprvu jsem byl dojat, ale když jsem získal zásobu nálepek, která by mi vydržela asi do roku 4000 – jestli se do té doby nepřestěhuji –, začal jsem další docházející nálepky ničit a vůči dárčům jsem se zatvrdil.

Ukončím radami, které dává Can. Centre for Philanthropy: výběrčí nechtě se identifikují a předloží jméno a adresu charity a identifikační číslo. Účely charity musí být jasně popsány. Důležitá informace je podíl, kolik z výtěžku je věnováno účelu a kolik spotřebuje administrativa. Výběrčí užívající telefonu nechtě předloží výroční zprávu dobročinné organizace. Příspěvky jen šekem nebo proti písemné potvrzení.

Jak to vidím já

Masová komunikační média (respektovaná, zbožňovaná i zatracovaná)

VLADIMÍR SPOUSTA

Informační společnost a sociální potence masmédií

Počátek třetího tisíciletí bývá označován jako období krizí: ekonomických, ideologických a etických – jako období všudypřítomné krize člověka. *Vnitřní rozpory civilizačního vývoje lidstva* jsou příčinou toho, že

1. se v intencích postmoderního pojetí světa bortí zažitě struktury a konvence: materiální, pragmatické a technokratické nabývá vrchu nad ideálním a duchovním, umělé a konstruované nad přirozeným,
2. společnost v ekonomicky rozvinutých zemích ovládl fenomén konzumu,
3. se ocitáme v rozkolísaném systému hodnot, ztrácíme oporu v tradicích a jsme nuceni vybírat z toho, co se zachová jako pozitivní nebo co bude nutno přehodnotit,
4. v souvislosti s metamorfózou hodnotového systému dochází i k posunu od hodnot povinnosti k hodnotám seberealizačním a hédonistickým (tento vývojový trend můžeme pozorovat už od šedesátých let minulého století),
5. sílí snaha prožívat svět bez závazků, odpovědnosti a bez náročného promýšlení vzdálenější životní perspektivy (B. Kraus, 1993),
6. hluboké teoretické vzdělání ztrácí hodnotu a už nepatří do nejvyšších kompetencí člověka, jeho místo zaujímá vzdělání pragmatické,
7. v rozkládajících se tradičních hodnotách bují narkomanie a prostituce,
8. se ztrátou hodnotové orientace roste násilí a kriminalita,
9. neúčinnost výchovných zásahů a snah o korekci plodí bezradnost a bezmocnost rodičů, učitelů a vychovatelů.

A tak můžeme s R. Preisnerem (1984, s. 262) konstatovat, že „vedle znečištěného ovzduší, znečištěných vod, znečištěné země existuje též stále zhoubnější znečišťování prostorů ducha“. Ve chvíli, kdy totalitu „neomylné“ ideologie vystřídala totalita bezbřehého liberalismu a komerce, vstupuje do našeho světa nové „náboženství“: **teolatrie „zlatého telete“**. Pro současné dění ve společnosti je příznačné, že se v reakci na morální a ekologickou devaluaci života začínají hledat (a to i v rovině teoretické) nástroje umožňující ovlivňovat a usměrňovat chování a jednání člověka. Zvláště naléhavě jsou v této souvislosti pocítovány otázky: *Jak rozvíjet*

schopnost rozpoznávat pravé hodnoty a odlišit je od pseudohodnot? Jak naučit rozlišovat dobro od zla, pravou a čistou krásu od pozlátka a nevkusu? Jak se člověk vůbec stává vnímavým a citlivým k těmto hodnotám? Současná společnost tak stojí před obdobnou volbou, k níž před 25 stiletými vyzval Platón své současníky, když jim nabídl svět idejí jako alternativa nedokonalosti světa reálného.

Pro označení současné etapy vývoje společnosti, která je doslova zahlacena informacemi, se vžily dva výstižné atributy: **informační** (informatická) a **komunikující**. Tyto její charakteristické vlastnosti ve zjednodušené podobě postihuje jedna ze základních tezí sociální komunikace: *Není možno nekomunikovat, nepředávat si informace a nějak se nechovat*. Právě **schopnost komunikovat** – tedy analyzovat a syntetizovat, ale především předávat způsob řešení problémů – určujícím a zásadním způsobem modifikovala genezi a vývoj živočišného druhu zvaného *homo sapiens*. Sociální komunikace je předpokladem vytváření společenských skupin a existence mezilidských vztahů, ale i spolupráce, soutěžení a konkurence. Charakter komunikace v každé společnosti úzce koresponduje s konkrétním životním stylem dané epochy (jestliže tamtam afrických černochů byl svého času komunikačním úspěchem par excellence, pak akční rádius dnešních hromadných sdělovacích prostředků již není limitován výškou nejbližšího kopce). Způsob komunikace vypovídá také o tom, jak se spolu snášíme a jak žijeme, a vždy odráží i hodnotové a hodnotící postoje komunikujících.

Adresáti masmédií jsou zahlcováni informacemi, ale jen málokdo si všímá toho, že v jejich záplavě se skrývá povrchnost informací, která implicitně v sobě nese i povrchnost účinku. Dramatický střet, který byli dramatikové Shakespearových časů schopni rozvést v úchvatný umělecký zážitek, je v televizi vměstnán do dvouminutového šotu. V mediálním světě vytvořeném pro anonymní nepřemýšlející masu vyznavačů privátních televizních stanic (*nov, prim a markýz*) není pak snadné se orientovat.

Specifika základních druhů hromadných komunikačních prostředků

Nejvýznamnějšími informačními a komunikačními prostředky současnosti jsou bezpochyby hromadné sdělovací a komunikační prostředky a systémy, tzv. masová komunikační média. Slovo **médium** (lat. *medius* = prostřední) značí to, co stojí uprostřed mezi jevy, a může je tedy i spojovat. Pro vymezení termínu **masová komunikační média** využíváme užšího pojetí médií T. Casimira (1991, s. 92). Podle něho jsou to *sdělovací (především znakové) systémy, akty a prostředky, pomocí nichž jsou zprávy zakódované v těchto systémech předávány konzumentům* – velkému, anonymnímu a heterogennímu souboru adresátů. Způsoby, jakými mohou být sdělení předávána, mají rozmanitou podobu: mluvenou řeč a hudbu přenáší rozhlas a televize, grafická sdělení (obrazem, fotografií) včetně písem-

ného záznamu mluveného projevu tisk a televize, vizuální akce nejrůznějšího druhu televize atd. V průběhu dlouhého vývoje masmediální komunikace – s Morseovou abecedou a Marconiho telegrafem na její cestě – se vyčlenily dva druhy médií: **masmédia tištěná** (noviny, časopisy, knihy atd.) a **elektronická** (rozhlas, televize, internet, počítač, video aj.). Statistické údaje o celosvětovém počtu např. vycházejících deníků se pohybují v rozmezí 290-310 tisíc. Ve srovnání s těmito čísly bývá uváděno, že na světě vysílá více než 30 tisíc rozhlasových stanic (tedy desetkrát méně) a přibližně tři tisíce stanic televizních.

Nejrychleji se rozvíjející hromadný sdělovací prostředek je **internet**. Jeho informační a vzdělávací možnosti jsou takřka neomezené, jeho využití mnohostranné. Umožňuje nejen informace přijímat a vzdělávat se, ale poskytuje také prostor pro vzájemnou výměnu informací a prezentaci vlastních dat. Prostřednictvím telekomunikačních technologií se tak daří prosadit i donedávna neznámý způsob výuky. Ke klasické prezenční výuce a distančnímu vzdělávání se přiřazuje typ výuky, který bychom mohli (s určitou licencí) nazvat „učení po drátě“ – v odborném jazyce tzv. **on-line learning, on-line education**. Jeho největší předností je, že umožňuje komunikaci nezávisle na místě a času, a to ve stylu charakterizovaném interakcí „každý s každým“ (blíže viz B. Fiala, 1998).

V souvislosti s novými telekomunikačními technologiemi se vynořily i nové termíny. Např. **cyberaktivita** (z řec. *kybernetikos* = kormidelnický + lat. *activus* = činný) označuje aktivitu směřující k vyvíjení společenského tlaku prostřednictvím informačně komunikačních technologií (kupř. s cílem dosáhnout změny vládní politiky). **Cyborg** (složenina z angl. *cybernetic* + *organism*) je kybernetický organismus, který jako prostředek nového vztahu mezi člověkem a aparaturou má zajistit vzájemné intimní propojení (týká se především mezinárodní informační sítě internet). Souslovím **telematická média** (P. Hartl, 1998, D. McQuail, 1999, s. 41-42) jsou v zahraniční literatuře označována komplexní elektronická média vyznačující se kombinací několika médií řízených počítačem, kombinací obrazu a zvuku, interaktivitou a vysokou kapacitou.

Charakter působení masmédií v současnosti

V životě člověka a společnosti plní masmédia celou řadu rozmanitých funkcí. Pochopitelně tak činí s rozdílnou intenzitou a účinem, ale i s rozdílnými důsledky. *Funkce masmédií se projevují jako úkon, činnost určitého zaměření a významu.* V odborné literatuře o hromadných sdělovacích prostředcích se setkáváme s různým počtem funkcí, s rozdílným zdůrazněním některých z nich i s tendencemi dále je rozvrstvit. Jeden z možných způsobů členění předkládám čtenáři ve stručném tabulovaném přehledu (V. Spousta, 2001, s. 64):

FUNKCE MASMÉDII

Druh funkce	Dominantní rys funkce
[A] INFORMATIVNÍ	poskytování informací, dat a zpráv adresátům
1. Hodnotová	reprezentace duchovních hodnot
2. Hodnotící	hodnocení formou a způsobem prezentace
3. Kognitivní	zprostředkovávání poznání
4. Vzdělávací	rozšiřování obzoru a kultivace osobnosti
5. Petrifikační	uchovávání obrazu světa a doby
[B] KOMUNIKATIVNÍ	spojení a přenos sdělení, dorozumívání
6. Socializační	zprostředkovávání zkušeností, názorů a pocitů
7. Stimulační	podněcování senzibility, fantazie a imaginace
8. Kulturní	poznávání a přejímání hodnot a ideálů
9. Kompenzační	uspokojování potřeb osobnostního vyrovnání
[C] FORMATIVNÍ	utváření názorů a postojů adresátů
10. Humanizační	zlidšťování a upevňování altruismu
11. Výchovná	utváření, kultivace, vedení a výchova jedince
12. Akulturační	usnadnění adaptace imigrantů
13. Estetická	kultivace vnímání krásy a vztahu ke krásě
14. Magická	překračování do transcendentna
15. Defrustrační	odstraňování deprese a pocitů bezvýchodnosti
16. Manipulativní	propagandistické a reklamní ovlivňování
[D] REKREATIVNÍ	prostředek regenerace, odpočinku a zábavy
17. Relaxační	navozování duševní rovnováhy
18. Solitární	vyvolání pocitu sociálního osvobození a samoty
19. Desolitární	zprostředkování kontaktu se světem
20. Hedonistická	provokace a prezentace požitků a rozkoše
21. Zábavná	zprostředkovávání odpočinku a zábavy

Komunikační média byla vždy prostředkem kulturního, estetického a uměleckého vzdělávání a výchovy i prostředkem intenzifikace estetického požitku recipienta. Sama o sobě tedy nejsou antikulturní, ale **kulturotvorná**. V současnosti však dochází k jejich výraznému zmasovění a k nežádoucímu posunu – k dysfunkčnosti. Je zřejmé, že za tuto dysfunkčnost nese vinu především *masová konzumní společnost*. Jestliže ještě před cca 25 lety sloužila mediální komunikace především interpersonálnímu styku, v současné době jsme svědky toho, že se stává jeho **náhražkou**. Média se

1. zmnožují, např. reprodukcí charakteristickou pro knihtisk a šíření výtvarného a filmového umění (W. Benjamin, 1979, s. 17),

2. typizují a technicky adaptují, aby mohla sféru svého vlivu maximálně rozšířit; srovnajme působení televize, rozhlasu, masově produkovaných nosičů auditivního, vizuálního a audiovizuálního záznamu (film, CD, fax aj.),

3. sumují: medializována jsou méně složitá a méně atraktivní a působivá média – *média medializují jiná média* a stále více se socializují.

Místo očekávané programové různosti nastoupila **monotónní podobnost** a kvalitu nahradila **nivelizace**. Názorová pluralita nachází (sporadicky) prostor snad jen v talk-show, a to pouze tehdy, jsou-li tyto veřejné debaty pozvaných účastníků vedeny schopnými moderátory.

Elektronická média (především televize a rozhlas) a nezodpovědnost některých tvůrců jejich programů **ohrožují postoje a chování všech členů společnosti** (pochopitelně nejcitelněji mladší generaci). Např. podle studie R. Meyera (1998) je násilí a sex na televizních obrazovkách v Německu prezentován pětikrát za hodinu, v USA dokonce desetkrát. Ne vždy a plně si uvědomujeme, že tak dochází k otupování a deformování etického a estetického citění a vkusu recipientů. Protože však absence vkusu nepostihuje společnost materiálně a ekonomicky tak jako absence morálních zábran, nemravné jednání pobuřuje většinu z nás vždy více než počínání nevkusné. Z hlediska axiologického je však ztráta etického citění a vědomí (tedy svědomí) pro společenský vývoj neméně zhoubná jako ztráta citění a vědomí estetického – tedy vkusu. Ztráta svědomí, otupený vkus, neprofesionalita a nekompetentnost představují podhoubí, na kterém pak vyrůstá arogance a agresivita, které plodí intolerantnost a neochotu ke konsenzu.

Protože masmédia působí ve společnosti regulované tržními zákonnostmi, prosazují se – ke škodě společnosti a její kultury – především *ekonomicky*, a to bez ohledu na kvalitu své programové nabídky. Programy vysoké úrovně se proto objevují na obrazovce jen sporadicky a spíše výjimečně. A protože **masmédia se stala nejmasovějším nástrojem prezentace uměleckých děl** všech druhů, podílejí se na utváření esteticky stylizovaného obrazu světa ve stále větší míře a u naprosté většiny konzumentů silně ovlivňují i způsoby recepce umění a jeho hodnot. Estetikové se shodují v tom, že ve vztahu k esteticky vnímatému a hodnotícímu recipientovi může plnit (za určitých okolností) estetickou funkci *jakýkoliv objekt* (Jůzl – Prokop, 1989, s. 219n.). To znamená, že nejen mediálně prezentovaná široká paleta uměleckých produktů, ale i celkový obraz světa podávaný médii je „*obrazem estetizovaným, ba umělecky stylizovaným, a v důsledku toho i »umělým«*“ (J. Fukač, 1998, s. 16).

Jaké jsou ale důsledky této masově šířené umělecké produkce? Jestliže se divák – posluchač setká na obrazovce např. s uměleckým experimentem (ten bezpochyby může být z hlediska vývoje daného druhu či žánru i cenný), který jeho autor prezentuje jako hotové umělecké dílo, pak je vědomě klamán. A v případě esteticky nekultivovaného a nezkušeného recipienta u něho vytváří klamnou představu o tom, jakou podobu a jaké signifikace má pravé, hodnotné umění. Umění reprezentované vrcholnými díly tvůrců minulých generací se tak ztrácí pod nánosem masové mediální produkce, která ve své (rádoby) estetizované podobě kultivovaného di-

váka doslova šokuje svými pseudouměleckými televizními seriály a videoklipy.

Lidská kultura je založena na stereotypech – tedy na opakování. Opakování funguje jako generátor mutací, kde informace ani tvorba nemohou bez principu opakování a symetrie fungovat. *Opakování je typickým znakem nedokonalého, limitovaného bytí* (I. Stewart, 1996, s. 201). Televizní seriály i postmoderní virtuální realita jsou založeny na využívání stereotypů. Láska, sex, násilí a krev se mohou opakovat nesčetněkrát – jsou reprezentanty jejich životnosti a atraktivnosti. Divák vstupuje do jejich umělých světů a vytváří si tak prostor pro vlastní „identickou“ (nebo odlišnou) roli. Jestliže stereotyp v historickém průřezu (vertikálně) podporuje tradici, v rovině současné kulturní a umělecké produkce představuje retardační estetický prvek – je *činitelem devalvujícím* každý umělecký počín. Bohužel i tento žánr podává o současné lidské kultuře podobně komplexní svědectví, jako je o jiných historických údobích přinášejí pyramidy, hrady nebo sakrální monumenty.

Masmédia jako prostředek manipulace

Stále více se stáváme objektem manipulace masových komunikačních médií, se stále větším znechucením vnímáme rafinovanost reklamy, která se nám snaží vsugerovat, že potřebujeme něco vlastnit: tedy *ne být, ale něco mít!* Bezbřehost stereotypní nabídky, její mnohdy pokleslá úroveň, kdy prezentovaná rádobyumělecká díla přehlušují svoji naivitu a primitivismus akční bezohledností a neurvalostí, umožňují pod praporem „*tolerantní hojnosti*“ (Brzezinski, 1993, s. 75) všem **svobodu výběru** – dochází tak **ke globální estetizaci kulturního klimatu**. Prakticky neomezená nabídka veškerého kulturního bohatství společnosti, kdy se kdokoli může stát jeho příjemcem, odkrývá však společensky nejzranitelnější a výchovně nejproblematičtější místo masových médií, jejich Achillovu patu.

Teprve ve chvíli, kdy se dozvíme, že počet nejrozšířenějších prostředků masové komunikace se neustále zvyšuje, uvědomujeme si jejich obrovskou potenci a zamrazí nás z představy, že by mohly být i ve třetím tisíciletí opět zneužity k názorovému ovlivňování. V jaký (až hrůzný) nástroj manipulace a psychického útlaku lze masmédia proměnit, přesvědčivě demonstrovaly celému světu oba totalitní režimy 20. století. Z masmedií se tehdy stal opravdový starověký bůh Moloch, jemuž semitské národy přinášely lidské oběti. Z výsledků řady výzkumů (Vymazal, 1989, McLuhan, 1991, Brzezinski, 1993) je zřejmé, že telekomunikační společnosti si velmi zřetelně uvědomují, jakou mocí disponují a jak mohou doslova podle svého záměru vytvářet mediální obraz společnosti. Vztah politiků k masmediím je toho jen důsledkem.

Manipulativní charakter masmedií se vyjevuje v plné své společenské nebezpečnosti *v reklamních šotech*. V intencích postmoderního myš-

lení si masmédiá již nekladou za cíl probouzet pouze touhy, ale plodí novou zvěcnělou realitu formovanou logem nebo sloganem společnosti, která je „nezištně“ sponzoruje. Prezentační šokujícími fotografiemi (často s lascivním obsahem a v nevkusném provedení) dovádějí reklamu ad absurdum. Její dosah je však obrovský a nedohlédnutelný, zvláště díky účinnosti reklamních šotů, které jednoduchostí, stereotypností a atraktivností podání jsou schopny zasáhnout obec konzumentů v masovém měřítku. **Reklama se tak stává vpravdě ďábelským nástrojem masové manipulace.**

Každý, komu není lhostejné, jak a čím je ovlivňováno myšlení, vědomí a cítění lidí, musí si klást otázku, zda a jak může společnost této hrubé a rafinované masové manipulaci zabránit. Je zřejmé, že sám manipulativní charakter komunikačních médií, který je důsledkem dysfunkce komunikace, média a kultury, přímo ovlivnit nelze. Především proto, že vinu za tuto dysfunkčnost a za zmasovění médií nese **masová konzumní společnost**. Vždyť všichni její členové jsou vystaveni jejich působení a média jsou jejím produktem. Těžko tedy můžeme očekávat, že bude ochotna „požírat své vlastní dítě“. Diskuse o těchto problémech neodbytně provází stále otevřená otázka, zda společnost má vůbec právo ovlivňovat své vlastní média. Jestliže jsme přesvědčeni, že toto právo má, pak by měla – spolu s médii! – usilovat o nápravu a hledat tak cestu ze začarovaného kruhu.

Masmédia ovlivňují osobnost člověka komplexně a ve všech jeho společenských rolích, přičemž míra tohoto ovlivňování je velmi individuální. Masmédiím snadno a nejvíce podléhají ti jedinci, kteří jsou na hranici (či za hranicí) sociální patologie nebo na nižší intelektové, morální či estetické úrovni. V široké škále svého působení šíří mediální prostředky dosud nevídanou měrou informace všeho druhu, zprostředkovávají styk s uměleckými díly, avšak také ve stále větší míře suplují bezprostřední zážitky čtenářů krásné literatury, návštěvníků divadel a koncertních sálů. Pomocí masově produkovaných auditivních, vizuálních a audiovizuálních nosičů (videokazet, CD-ROM, počítačových programů, internetu aj.) se masová komunikace stále více socializuje a dnes již má celosvětový charakter (Brzezinski, 1993, s. 57). **Elektronická média tak spoluutvářejí duchovní svět a hodnotovou strukturu** každého z nás. Přesvědčují nás o své nepostradatelnosti a jedinečnosti a ve svých důsledcích tak posilují naši identitu a stávají se (především počítače a internet) náhražkou skutečného života.

Všichni recipienti (bez ohledu na vzdělání a věk) jsou současně ochuzováni i o přímý styk s původcem exponovaného programu. Distance mezi vysílačem a příjemcem se zvětšuje a jejich vzájemný vztah ztrácí lidský rozměr. Postmoderní člověk ztratil v důsledku agresivity civilizačních institucí možnost obhájit svoji identitu ve svém vlastním životním prostředí, a hledá ji proto ve světech umělých. V této souvislosti vyvstává jak

před společností jako konzumentem produktů masmédií, tak před edukologií jako garantem pozitivního, zdravého vývoje jedince nový problém: **problém náhražkovitosti**. Výstižně pojmenovává tento jev D. Kováč (1999, s. 102), když užívá sousloví *psychická protéza*.

Lidé jsou vtahováni do akčních televizních pořadů a stávají se aktivními účastníky reálných dějů, ale i dějů realitu překračujících nebo dokonce ji popírajících. Hyperrealita, nerealita (a antirealita) prezentovaných programů jim nahrazuje reálné zážitky. Díky dokonalým technologiím dochází pak v jejich vědomí k posunu z televizního pomyslného světa do reálného chování. Vraždící studenti v severoamerických a německých školách jsou toho varovným důsledkem. **Paradigmata komunikačního chování recipientů se tak zužují a zjednodušují**. Dostávají charakter standardů, pod jejichž vlivem dochází (zvláště u dospívajících jedinců) ke stereotypizaci myšlení a chování. Odtud pak je již velmi nebezpečně blízko k manipulaci s příjemcem, s jeho názory a postoji. Elektromédia tak svým působením výrazně a významně ovlivňují jak společnost jako celek, tak i sociální (ale i biologický) vývoj jejích členů.

Kultura už přestala být výsledkem svébytnosti jedince, je neosobní a zcela (až na vzácné výjimky) podléhá trhu. Skutečná osobní svoboda se v podmínkách mediální kultury ztrácí, mění se v pseudosvobodu a ve svých důsledcích až v totální nesvobodu. Mizí vědomí kontinuity, člověk se ocitá sám uprostřed davu stejně osamělých jedinců. Důsledkem této globální společenské krize, která se etabluje v univerzálním kontextu postmoderního myšlení, je **krize odpovědnosti lidstva jako celku i krize výchovy a vzdělávání**. V těchto souvislostech se masmédiá jeví jako velmi významný a dnes již *nepostradatelný prostředek akulturace, multikulturní výchovy a socializace jedince*. Socializační proces má charakter *celoživotního procesu*, v jehož průběhu si jedinec osvojuje nejen specificky lidské formy chování a rozhodovacích strategií, ale i hodnoty a kulturu společnosti, v níž žije. Uskutečňuje se sociální komunikací, ale především tzv. **sociálním učním** v interakci s jinými jedinci.

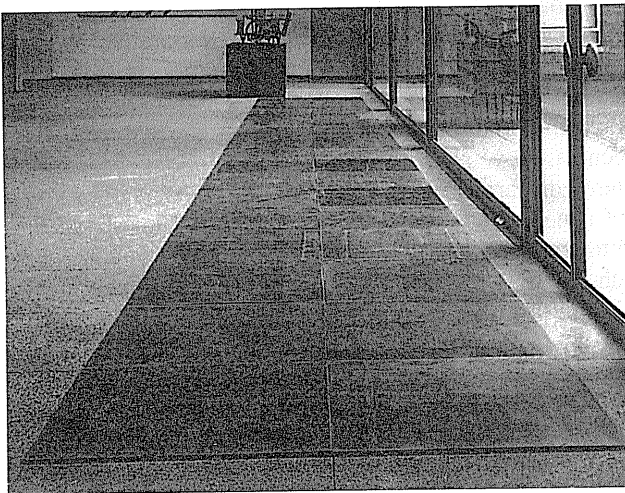
Jestliže si rozhlasové a televizní společnosti nekladou otázku, zda jejich programová nabídka neohrozí svými důsledky kulturní vývoj společnosti, pak sociální vědy musí hledat nástroje, kterými by bylo možno jejich kontraproduktivní působení usměrnit, a to i s vědomím, že ovlivnit je mohou jen nepřímo a sporadicky, a to z důvodu:

- (1) technické dokonalosti většiny hromadných sdělovacích médií, která jsou s to skutečnost simulovat velmi věrohodně (viz virtuální realita),
- (2) masového rozšíření médií a jejich „všudypřítomnosti“ (v prostoru i času),
- (3) vnější atraktivnosti, estetické přitažlivosti a formální neobvyklosti prezentovaných produktů,
- (4) jejich schopnosti apelovat na nejužívanější smyslové receptory.

Konkurenceschopnost masmédií je nesouměřitelná s možnostmi inter-
 cionální výchovy realizované vzdělávacími institucemi a možnosti účinné
 intervence pedagogiky a andragogiky do vztahu *média – vychovávaný je-
 dinec* jsou velmi omezené a nepřilíš účinné. Nikdo však nezbaví společ-
 nost a její koryfeje odpovědnosti za to, čemu dovoluje vstupovat do obra-
 zotvornosti a do mysli lidí.

LITERATURA

- BENJAMIN, Walter: Dílo a jeho zdroj. Praha, 1979.
- BRZEZINSKI, Zbigniew: Bez kontroly. Chaos v předvečer 21. století. Praha, 1993.
- CASIMIR, Torsten: Musikkomunikation und ihre Wirkungen. Eine systematische Kritik. Wiesbaden, 1991.
- FIALA, Bohumír: Internet a vzdělávání dospělých. *Andragogika*, 1998, č. 3, s. 5.
- FUKAČ, Jiří: Masová komunikační média a volný čas ve vztahu k estetické kultuře a k pedagogice. In Spousta, Vladimír, et al. *Metody a formy výchovy ve volném čase*. Brno, 1998, s. 16-25.
- HARTL, Pavel: Nové komunikační technologie – tematika ve firemním vzdělávání. *Andragogika*, 1998, č. 3, s. 6-8.
- JŮZL, Miloš – PROKOP, Dušan: Úvod do estetiky. Předmět a metody, dějiny, systém estetických kategorií a pojmů. Praha, 1989.
- KOVÁČ, Damián: Čím a kým sa deti stávajú osobnosťami. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, roč. 34, 1999, č. 2, s. 99-106.
- KRAUS, Blahoslav: Styl života mládeže w współczesności i możliwość jej kształcenia. In *Prace naukowe WSP*. Częstochowa, 1993, s. 54-59.
- McLUHAN, Marshall: Jak rozumět médiím. Extenze člověka. Praha, 1991.
- McQUAIL, Denis: Úvod do teorie masové komunikace. Praha, 1999.
- MEYER, R.: Gewalt in den Medien: Nur keine falsche Anregung. *Psychologie Heute*, roč. 25, 1998, č. 9, s. 41-43.
- PREISNER, Rio: Kritika totalitarismu. Londýn, 1984.
- SPOUSTA, Vladimír: Hromadné sdělovací prostředky a výchova. In Kraus, Blahoslav – Poláčková, Věra, et al. *Člověk – prostředí – výchova*. Brno, 2001, s. 61-77.
- SPOUSTA, Vladimír: Masová komunikační média a jejich funkce při utváření osobnosti dítěte. In *Výchova a práva dítěte na prahu tisíciletí*. Brno, 2000, s. 272-275.
- STEWART, Ian: Symetrie: Nit reality. In *Jak se věci mají. Průvodce myšlenkami moderní vědy*. Bratislava, 1996, s. 200-204.
- VYMAZAL, Jiří: Koncepce masové komunikace v sociologii. Praha, 1989.

Carl Andre,
 Uzavřená série,
 1967

Aktuality v právu

Paleta českých námitek proti Evropské unii

FILIP KŘEPELKA

Před čtvrt rokem Češi s nevelkým nasazením rozhodli 77 % hlasů pro vstup České republiky do Evropské unie (resp. Evropských společenství). Čtvrtina hlasujících byla proti. Rozhodnutím o vstupu důvody této menšíiny nepochybně nepadají, okruh odpůrců integrace se ovšem může ustálit nebo různě proměňovat. Nesouhlas se vstupem (a brzkým členstvím) má nicméně rozmanité kořeny. Námitky dvou odpůrců vstupu nezřídka byly a jsou protikladné; to, co jeden EU vytýká, u ní druhý postrádá.

Ve svém příspěvku se pokusím námitky proti EU a členství ČR v ní roztrždit, pro názornost je označím barvami. Zamýšlet se chci nad jejich důvodností, nikoli jejich správností nebo morálností. Zajímá mě, zda to, co odpůrcům EU nebo jejich kritikům vadí, je vskutku vlastní EU nebo státům, které ji tvoří, nebo naopak zda jejich výhrady nemíří vedle. Vedle odpůrců a kritiků v cizích státech zvláště připomenu jejich české představitele a důvodnost jejich mínění na pozadí české skutečnosti. Stanoviska skupin těchto kritiků, širší veřejnosti často málo známá, jsem nacházel až na výjimky na internetu. Jednotlivé barvy si někdy hned, jindy až po sledování a hodnocení dokážeme spojit s politickými směry či přímo stranami (byť nemálo stran v řadě evropských států spojuje směry pro integraci i proti ní), stejně jako světonázorovými a náboženskými proudy. Nesmíme konečně zapomínat, že barvy se běžně mísí.

Modrá pravicově liberální kritika klade důraz na nedotknutelnost soukromého vlastnictví, zdůrazňuje smluvní volnost a podporuje svobodné podnikání. Většina modrých sdílí sympatie k anglickému a americkému civilizačnímu (*pod*)okruhu, kde shledávají ony hodnoty nejvíce naplněny. Státy EU (už skutečnost, že většinou do onoho angloamerického okruhu nepatří, je pro některé zdrojem nevole) jsou *modrými* považovány za příliš socialistické, byť ti nejrazantnější už vidí socialismus kdekoli: už ani USA nejsou pro ně to, co bývaly.

Trnem v modrých očích jsou sociální práva a práva pracujících, zápovědi diskriminace, státní přerozdělování k jejich zajištění a s ním spojená nutnost vysokého zdanění. Dále je terčem kritiky komplikovaná hospodářská, finanční, sociální a ekologická legislativa vymáhaná přerostlým státním aparátem. Modrá pravověrnost chce minimalizovat stát jako takový a nadstátní strukturu typu EU považuje za zbytečnou. Z pohledu radikálnějšího liberalismu jsou všechny evropské státy více či méně na sces-

tí. EU je pro *modré* oprávněně pochybná pro svou ekologickou legislativu, politiku hospodářské soutěže, dotační a protekcionistickou zemědělskou politiku, daňové limity *zdola*, vnější celní politiku, mezistátní přerozdělování v rámci regionální politiky nebo aktivní opatření proti diskriminacím. Mnohdy *modří* přehlížejí, že EU často jen zprostředkovává většinou vůli členských států. Její autonomní složky naopak nezřídka prosazují určitou hospodářskou liberalizaci i proti vůli nebo setrvačnosti členských států. Sama EU (ES) se na „ústavní“ úrovni popisuje jako sdružení států s tržním hospodářstvím, což v předchozích desetiletích utlumilo sklony některých států (Francie) k většímu plánování hospodářství.

Všichni *modří* s chutí kritizují „tisíce stran“ evropských předpisů a evropskou byrokracii – právem, pokud ovšem nacházejí ve světě státy, kde je právo stručnější a veřejná správa štihlounká. USA to (už) nejsou. Kdo někdy chtěl přečíst nějaký zákon z USA, dá mi za pravdu, že evropské jsou proti nim stručné. Stejně tak rozbujelá je v USA i veřejná správa.

Kritika EU ze strany českých *modrých* (euroskeptické křídlo ODS, některé neparlamentní pravice-liberální strany nebo Liberální institut) je na pozadí české současnosti méně věrohodná. Vše, co vytýkají západní Evropě a EU, je v ČR přítomno v míře vrchovaté. Perspektivy změn v modrém stříhu jsou přítom nevalné. Po vstupu do EU se ČR může stát státem výrazně liberálnějším, může napodobit Irsko nebo Velkou Británii, kdyby jen chtělo. Například české daně mohou být po vstupu výrazně nižší a (v očích *modrých* neskutečně nafouklé) sociální dávky bude možné také tvrdě krátit. Jen doopravdy razantním liberálním reformám – podle mne v ČR zcela neprosaditelným – vstup do EU vytvoří právní překážky: zákazy diskriminace v oblasti práce, hospodářská a ekologická legislativa budou muset být v ČR dodržována, zatímco odstranění těchto standardů na evropské úrovni by přinesla jediné nepravděpodobná razantní liberální vlna v celé Evropě.

Červená barva socialismu a levice má dva hlavní odstíny. *Tmavočervenými* jsou zastánci známého modelu socialismu, v ČR až na výjimky většinou přívrženci KSČM, jinak je najdeme jen v kandidátských zemích, na Západě je tmavočervených minimum. *Světločervenými* jsou pak rozmanité socialistické, anarchistické, feministické skupiny, nemalá část mírového, antiglobalizačního a antirasistického hnutí (jen výčet českých skupin by přesáhl stránku, snad bych uvedl alespoň Socialistickou solidaritu, Skupinu 8.března nebo Českou anarchistickou federaci). Tato směs hnutí je viditelná na demonstracích doprovázejících jakýkoli *summit*, včetně těch unijních. Mnohým Čechům, co v posledním půlstoletí byli na Západě, se zdá, že tam je světločervených hodně. Jejich čeští partneři jsou naopak zjevem novým. *Červeným* obecně, ovšem různou měrou, vadí prostě to, že členské státy EU jsou státy kapitalistické a převážně tržním hospodářstvím. Uvnitř i mezi nimi jsou vskutku nezanedbatelné sociální rozdíly. Klasická rétorika zní, že všechny vyspělé státy vykořisťují země tře-

tího světa, jsou skrytě rasistické a imperialistické. S oprávněností této kritiky si nevím rady, záleží asi na pojetí toho, co se označuje jako vykořisťování, rasismus a imperialismus.

Receptem *tmavočervených* je návrat k reálnému socialismu, což by jistě bylo v ČR schůdnější bez vstupu. Pro odmítání EU tedy je skutečný důvod. Vzory pro *světočervené* jsou méně zřetelné: realisté mezi nimi snad vidí Skandinávii, radikálové mají své utopie. Důvody proti vstupu jsou méně zřetelné.

Světočervená hnutí by neměla zapomínat na to, že některé členské státy (severské státy, Nizozemí) poskytují relativně největší a nejvíce altruistickou rozvojovou a humanitární pomoc a většina členských států EU má zahraniční politiku, která je z pohledu mírového a antirasistického hnutí výrazně lepší než politika USA. Pojetí lidských práv v západní Evropě, přenášené stále více přímo do EU, představuje asi nejvíc, co modernější levice může dnes ve světě dosáhnout. Zkrátka řečeno, EU je načervenalá. Mnoho minulých levicových radikálů dnes tvoří část mocenské elity západoevropských států a najdeme je rovněž ve strukturách EU a dalších evropských organizací (např. v Radě Evropy). Jestli je něco vskutku vlajkovou ideologií EU na přelomu tisíciletí, pak je to jakýsi salónní socialismus s levicově liberálními prvky. *Mainstream* sociální demokracie je v západní Evropě nejsilnější politickou silou, která je společně s křesťansko-demokratickými stranami hlavním motorem ES a EU.

Kritika EU ze strany radikálnějších socialistických hnutí je tedy nepřilíh důvodná. V ČR členství EU bude stabilizovat mnohé to, po čem volají. Velká část *světočerveného* spektra primárně na EU neútočí, spíš na NATO a na WTO. Snad pro levicové radikály jsou EU a jejich členské státy pohůnkem USA.

Levicově liberální feministické, antirasistické nebo třeba homosexuální hnutí stejně jako sdružení a iniciativy za lidská práva, dobře etablované v akademickém, studentském nebo kulturním prostředí, bývají s EU oprávněně spokojena. Pokud ji kritizují, tak obvykle za to, že jejich volání nevyšla úplně vstříc a žádají ještě silnější opatření.

Zanedlouho nepochybně posílí ještě další nádechy kritiky EU, která bude poukazovat na vykořisťování nových členských států stávajícími, na zneužívání jejich silnější hospodářské, politické a třeba také administrativní zdatnosti. Už teď tuším, že bude moci být zároveň *červená, modrá* a snad i jiná.

Zelená je jediná barva, která výslovně zaznívá v oficiálních názvech evropských politických stran. Rozmanitá ekologická (environmentalistická) hnutí jsou složkou politického života řady evropských států. Jsou EU většinou kriticky nakloněna. Jen radikálnější *zelení* se staví proti EU jako takové. Mnohé jejich ideje jsou totiž s EU neslučitelné. EU jako primárně hospodářské spojení evropských států zakládá svůj úspěch na dlouhodobém hospodářském růstu, což je z pohledu hlubinných *zelených* špatné,

vede to jen k rostoucí devastaci životního prostředí. Hospodářská integrace je protikladem ideálu samozásobitelského místního zemědělství a potřebné výroby. Dobrým terčem *zelené* kritiky EU je často její dopravní politika, která se zaměřuje na rozvoj celoevropských sítí, což přináší dopravu levnější, rychlejší a četnější, více se převáží a ekologické důsledky dopravy se nezhledňují. Jinak bývají *zelení* s EU nespokojeni tehdy, když se nedaří prosadit přísnější ekologické standardy nebo pokud společný standard a důraz na mobilitu hrozí destrukcí lepšího standardu některého členského státu (např. Dánska).

Čeští *zelení* proti EU zpravidla vyhraněně kritičtí nejsou (Hnutí Duha), neboť si uvědomují, že podstatná část ekologické legislativy v ČR je výsledkem přebírání západoevropských standardů a přístupové přípravy. Skutečně tvrdou kritiku lze slyšet spíš z těch řad, kteří spojují kritiku zelenou a červenou, kdy zejména odmítají účast EU na procesech hospodářské globalizace (Nesehnutí). EU však pro ně nikdy není hlavní terč.

Hnědá – tuto barvu si v politické debatě ošklivíme, připisuje se nacistickým a fašistickým hnutím. Fašistický a neofašistický odpor vůči evropské integraci najdeme v každém evropském státě a ČR není výjimkou (různé odnože českého „republikánství“, mnohé straničky s přívlastkem národní a intelektuální zázemí hnutí Skinhead). Tito *hnědí* radikálové jsou proti přistěhovalectví evropskému i dalšímu. Odpor proti prvnímu musí zákonitě vést k nesouhlasu se vstupem, neboť EU se opírá o volný pohyb svých občanů. Přistěhovaleckou politiku vůči obyvatelům jiných světadílů si však nadále určují členské státy samy, byť antirasistický program EU už vytváří pro tuto politiku jisté zastřené meze.

Nemálo lidí v ČR stále považuje integraci v EU za zastření německé dominance. Tomu jen napomohlo spojování vstupu do EU s jítřením problémů česko-německých vztahů: jak *modrá*, tak *červená* kritika se organicky spájí s *hnědou*. Nesmíme zapomínat, že český nacionalismus bývá protiněmecký. Tato nahnědlá kritika podle mne bude mimořádně houževnatá.

Průsaky této barvy v nechuti vůči EU jsou však rozšířenější: nezřídka se šíří na obavě z přistěhovalců a dominance zahraničního kapitálu, odporu k majetkovým restitucím. Je zde nemálo rozšířená touha po *splendid isolation*: žádá stagnace nebo dokonce dílčí demontáž EU i NATO, malé zahraniční angažmá (prezident Klaus). Odpor k přímému a přednostnímu uplatňování mezinárodního a evropského práva v justici, administrativě nebo na akademické půdě rovněž není až takovou raritou. Pro mnoho zákonodárců bude šokem, kolik skutečných kompetencí jim EU svým právem vezme.

Pro poslední konzervativní křesťanský světonázor mi zbývá *žlutá*. V ČR neprosákl na politickou scénu jinak než ve straničkách (Konzervativní strana). Klasická křesťanská demokracie (KDU-ČSL) je výrazně prointegrační. Daleko výraznější je kritika EU na scéně náboženské: tra-

diční církve sice vstup podpořily, z konzervativních katolických stejně jako z protestantských evangelických (Občanský institut, Česká evangelická aliance) kruhů však zaznělo jak volání po neutrálním postoji k vstupu do EU, tak zásadnější výhrady vůči EU či dokonce její odmítání.

Konzervativní křesťanství odmítá některé trendy západoevropské civilizace. Kritice je vystavena společenská a právní devalvace manželství, tolerance a právní uznání mimomanželského soužití, nedostatečná podpora tradiční rodiny, vstřícnost a právní zařazení svazků homosexuálů a vůbec snaha považovat za diskriminaci rozlišování kvůli sexuální orientaci. Mimořádně ožehavým tématem jsou interrupce. EU (resp. ES) se celá desetiletí stavěla k legislativě upravující tyto otázky neutrálně, respektovala kulturní rozdíly mezi jednotlivými státy, měla pochopení jak pro Nizozemí nebo Dánsko, tak pro Irsko či Itálii. Posledních deset let se to nicméně mění. EU, resp. Evropský parlament má snahu prosazovat jednotný levicově-liberální model (např. tlak na legalizaci interrupce, důrazná doporučení na zavedení registrace homosexuálních svazků). Nelze vyloučit ani zásadní evropská soudní rozhodnutí potvrzující tento trend a založení evropské kompetence v této oblasti morálně-politických hodnot. Např. pro Irsko je uvedené směřování hlavním důvodem ostražitosti při posilování EU třeba vytvářením kodexu základních práv EU. Obdobně už dnes vyjadřuje obavy přistupující Polsko (kde se z podobných důvodů proti vstupu postavila radikální národně-katolická *Liga polských rodin*).

Pro některé křesťanské konzervativce (v ČR jsou to spíš veřejně činní jednotlivci než hnutí) jsou příznačné sympatie k náboženské pravici USA než k čemukoli evropskému. Evropa se začíná vnímat jako sekularizovaný, nekřesťanský kontinent a EU je ztělesněním tohoto stavu. Všichni čeští *žlutí* kritici EU si ovšem dobře uvědomují, že česká společnost je mimořádně nenáboženská a ČR neriskuje vstupem do EU své právní a společenské hodnoty, po kterých kritici této barvy volají (např. interrupce jsou legální a odpor vůči nim je ve srovnání s mnoha státy západní Evropy slabý).

Zatím jsem se zabýval kritikou EU politickou a světonázorovou. Poslední dvě barvy bych ponechal pro výhrady a námitky občanské a systémové, nevázané na politickou nebo náboženskou orientaci. To samozřejmě nemění nic na tom, že uvedené námitky a výhrady neuplatňují kritici dosud zmíněných zabarvení.

Černou bych označil kritiku systémovou, opřenu také o určitou interpretaci poznatků společenských věd. Někteří odborníci poukazují na nedostatečné podloží pro současnou EU a zvláště pro její posilování směrem k federálnímu modelu. Poukazuje se na značné kulturní rozdíly mezi jednotlivými evropskými národy. Nezapomíná se na důsledky jazykové rozmanitosti. Připomíná se, že zdatnost Evropy se v minulých staletích zakládala nejen na společných rysech a hodnotách, ale také na soutěžení (byť někdy krvavém) evropských národů, kdy si konkurovaly jednotlivé spole-

čenské a politické modely. Černá kritika EU dochází k přesvědčení, že se zbytečně rozšiřuje okruh záležitostí řešených jednotně a společně. Připomíná, že je třeba skutečně vážně brát zásadu subsidiarity a zvažovat, co centralizovat a co nikoli.

V EU není vzácná tendence k přehnané unifikaci, *glajchšaltování*. S chutí k ní sahá evropská byrokracie; vždyť přece potvrzuje její smysl! Obavy také vyvolávají četní přívrženci posilování evropské integrace, označovaní jako evropští federalisté. Často jimi ve skutečnosti nejsou, neboť vnitřně nedokáží přijmout jakékoli právní, politické nebo společenské odlišnosti mezi evropskými národy a chtějí sjednocovat to, co může a má zůstat rozdílné. Lze to uvést na postojích k interrupcím. Mnozí je chtějí zakázat či omezit, jiní je chtějí připustit. Práví federalisté mezi nimi své mínění ovšem prosazují jen v omezeném prostoru (např. státu) a necítí potřebu vnucovat své představy jinde (dalším národům). Federalistickou hodnotou *par excellence* je dokonce potěšení z odlišnosti: je dobře, že v některých státech jsou interrupce omezovány a v jiných nikoli.

Konečně sedmá, *bílá* barva značí kritiku občanskou. EU se shledává za organizaci s omezenou demokracií. Do značné míry neprávem. Demokratický deficit charakterizoval spíš minulost ES (EU), role přímo voleného Evropského parlamentu se posiluje. Je pošetilé kritizovat demokratický deficit a zároveň žádat uchování rozhodující moci v rukou členských států zastoupených v Radě. Právem však lze poukázat na jisté zadržávání demokracie v evropských zemích: stále komplikovanější struktury rozhodování, včetně mezinárodních a nadnárodních, rozměňují politickou odpovědnost, politická agenda je natolik složitá, že ji zvládají jen profesionálové, kteří své převahy svedou dobře zneužít, přičemž neúčast obyvatelstva na politickém životě a nezájem o něj roste. To však není specifický problém EU, na evropské struktury se jen přenáší. Postsocialistické Česko ostatně není žádným vzorem hodným následování.

EU se nezdíka vytýká byrokratický ráz, nedostatečná transparentnost a zkorumpovanost. Oprávněnost této kritiky závisí od místa, z něhož se vyjadřuje. Z pohledu Švédska je EU skutečně neefektivní a zkorumpovaná, vliv jihoevropské politické kultury na poměry v Bruselu – nejsevernějším jihoevropském městě – je patrný. Z pohledu ČR je bruselská mašinerie výkonná a poctivá. Česká *bílá* kritika EU mi připadá nepřiměřená, třísku v oku jiného vidí, ale trám ve svém nikoli.

Nesouhlas menšiny Čechů s členstvím ČR v EU se opíral o rozmanité, skutečné i domnělé důvody. Řada odpůrců vstupu patřila a patří k radikálním, okrajovým (v popisném slova smyslu) extrémním skupinám české politiky a české společnosti. Radikalita však umožňuje jejich stanoviska zjistit. Podstatně obtížnější je zkoumání pohnutek těch tří čtvrtin hlasujících českých občanů, kteří v referendu řekli vstupu do EU ano. Jak vnímá EU ona polovina Čechů, kteří vůbec nehlasovali, je neznámou.

Potíže s češtinou

Přídavné jméno usnadňuje tvorbu dvojslovných a víceslovných termínů

MILAN JELÍNEK

Každý autor odborného textu je konfrontován s terminologií daného oboru. Bez jejího zvládnutí by nedosáhl u čtenáře svých textů porozumění anebo by se rozcházel s nimi ve významech, které chtěl do textů vložit. Pro zpřesnění a také pro usnadnění odborné komunikace si budují vědecké a technické obory terminologické systémy a pracovníci v příslušných disciplínách se snaží dospět k tomu, aby co největší počet odborníků uznával vytvořenou soustavu termínů za závaznou. Pravda, nové výsledky vědeckého bádání, nové metody výzkumu a nové stroje a výrobky si vyžadují doplňování přijaté terminologické soustavy a její soustavné zpřesňování. Protože se těmito obecnými otázkami tvoření a ustalování odborné terminologie v tomto článku nezabývám, odkazuji k příslušné odborné literatuře publikované K. Sochořem 1955, A. Tejnorem 1968, J. Filipcem 1974, B. Poštolkovou a spol. 1983 aj.

Jak je známo, slovo nebo slovní spojení nabývá terminologické povahy definicí, která zajišťuje jeho jednoznačnost. Termíny se definují podle principů logiky a součástí definice se často stávají deskripce vlastností a funkcí. Vedle lexikálních prostředků speciálně vytvořených pro terminologickou funkci stávají se termíny i slova a slovní spojení běžné slovní zásoby daného jazyka, získají-li definicí potřebnou jednoznačnost. Např. slovo *voda* chápeme jako termín, omezíme-li jeho význam na „kapalinu bez chuti a zápachu, bezbarvou ve vrstvách tenkých a namodralou ve vrstvách silnějších, kterou tvoří oxid vodíku (H_2O), popř. oxid deuteria (D_2O)“. Chceme-li dosáhnout větší přesnosti definice, připojíme k výše uvedenému vymezení vody její fyzikální vlastnosti, účast na chemických a fyziologických pochodech, údaje o jejím rozšíření atd. Principy definování a popisování pojmů v terminologických soustavách se staly předmětem mnoha studií, z nichž připomeňme alespoň práce G. Fregeho 1962, S. Marcuse 1970 a Ph. L. Petersona 1973.

Zatímco jakékoliv vybočení z jednoznačnosti termínů přináší komunikační potíže, některé typy synonymičnosti lze zde tolerovat. Komunikaci např. nepřekáží existence národního a mezinárodního terminologizovaného synonyma (viz gramatické termíny typu *podstatné jméno* // *substantivum*, zoologické *živorodost* // *viviparie*, astronomické *přízemí* // *perigeum* aj.) a také konkurence univerbizovaného a multiverbálního souznačného

prostředku (např. fyz. *rozptylka* // *rozptylová čočka*, zeměděl. *vylušťovač* // *sklízeč k vylušťování semen*, med. *infekce* // *infekční nemoc* apod.). Více o tom R. Kocourek 1968 a Al. Jedlička 1969.

I při existenci terminologických synonym musí být splněn požadavek ustálenosti a zároveň výrazové úspornosti termínu. Pokud jde o ustálenost, její potřebu v terminologii není třeba zdůvodňovat. Důležitý však je požadavek výrazové úspornosti, který umožňuje počítat při stavbě odborného textu s implicitností užitých výrazových prostředků. Do termínů je třeba dosazovat významy, které byly do nich při ustalování terminologie implikovány. Je zřejmé, že tím autoři dosahují výrazové kondenzace, která jim dovoluje obsazovat výpověď dalšími informačními prostředky.

Dodejme ještě, že se v každém oboru termíny řadí do vertikálně i horizontálně uspořádaného systému, který usnadňuje odborníkům zvládnout potřebné pojmenovací nástroje. Přitom základním prostředkem k vytvoření vertikálních linií v terminologii je připojování atributů k hyperonymům, která se ovšem řadí do vertikální linie podle stupně obecnosti významu. Atributy slouží také k vytváření horizontálních řad koheponym, ale musí to být atributy, které dodržují danou úroveň obecnosti. Příklady snad není třeba uvádět, každý vědecký a technický obor si takovou soustavu termínů budovaných na vztazích mezi hyperonymy a hyponymy vy-
budoval.

Charakter termínu mohou mít všechny významové slovní druhy, ale v terminologických a encyklopedických slovnících se adjektiva, adverbia a slovesa většinou transformují do podoby substantiv (např. fyzikální termín *pružný* je zaznamenán pod heslem *pružnost* nebo právní termín *podpláčet* se objevuje v podobě *podplácení*). Ať už máme co činit se substantivními termíny původními nebo transformovanými z jiných slovních druhů, hyponyma k nim vznikají tak, že se význam hyperonyma zužuje atributy.

Tyto přívlastky mohou mít dvojí základní formu: atributu neshodného a shodného. Např. dvojslovný technický termín *vysokofrekvenční jádro* může být nahrazen explicitnějším termínem, v němž je slovo *jádro* určeno rozvinutým neshodným atributem v genitivu *vysokofrekvenční cívky*. Konkurenční termín s atributem shodným je ovšem přes svou větší implicitnost výhodnější než termín s atributem neshodným (k diferencím mezi implicitností a explicitností vyjadřování viz K. Hausenblas 1972 a M. Je-
línek 1994).

O implikování různých vztahů v terminologizovaných slovních spoje-
ních, v nichž je atribut neshodný transformován v atribut shodný, můžeme se přesvědčit na několika víceslovných termínech s adjektivem *vodní*. Poznamenejme hned, že formant *-ní* není nositelem žádné specifické vlastnosti: vyjadřuje jen přecházení pojmu *voda* z kategorie substancí do kategorie kvalit. Termodynamický a technický termín *vodní oběh*, který vstupuje do konkurence s explicitnějším termínem *oběh vody*, v sobě

ukrývá vztah podmětu *voda* k ději *obíhat*. Ve vodohospodářském výrazu *vodní čítač* je však v adjektivu implikován objekt děje *čítat*. Častěji se zde však užívá synonymní termín *vodoměr*, v němž transformace objektu *voda* v komponent složeniny (*měřit vodu* → *vodoměr*) umožňuje vytvořit termín jednoslovný. Připomeňme ještě další konkurenční termín, který se rozšířil ve vodohospodářské praxi: *vodní hodiny*. Slovo *hodiny* zde změnilo svůj význam metonymickým posunem (*hodiny* = *měřič hodin*) a začalo fungovat vlastně jako zobecněný kvantifikátor pojmu *voda*. Jiný význam adj. *vodní* odhalíme v elektrotechnickém termínu *vodní elektrárna*: zkratkovitě se tu naznačuje původ vyráběného elektrického proudu. Při explikaci bychom museli dvojslovný termín nahradit vyjádřením, které by svou složitostí vlastně ztrácelo povahu termínu: *elektrárna pro výrobu elektřiny z energie proudící vody*. Nabízejí se také mezinárodní termíny *hydroelektrárna*, *hydrocentrála*, v nichž je zdroj energie pojmenován prvním komponentem řeckého původu *hydro-*. V některých termínech s adjektivem *vodní* je obsažen údaj o prostředí potřebném pro život živočichů nebo pro růst rostlin: *vodní ptáci*, *vodní rostliny*. Dosadíme-li do těchto pojmenování explikující atribut *žijící s místním určením ve vodě*, překročíme zřejmě stupeň explicitnosti, který se v zoologii a botanice ustálil. Termín *vodní rostliny* má své mezinárodní synonymum ve složenině *hydrofyty*, ale to se obyčejně vyskytuje jen v textech určených pro speciálně vzdělané botaniky.

V rozboru terminologických slovních spojení s adj. *vodní* bychom mohli ještě dlouho pokračovat, ale uvedené příklady snad stačí k tomu, abychom potvrdili zálibu odborných autorů v nahrazování atributů neshodných shodnými. Protože tím vzrůstá implicitnost terminologie, musí být adresáti odborných textů vybaveni dostatečnými znalostmi k explikaci pojmenování, která jsou vlastně neúplná. Navíc musí odborní autoři zajišťovat jednoznačnost termínů jejich vhodným vřazováním do textu. Implicitní adjektiva ovšem přinášejí textotvorné výhody. Protože shodné atributy se pojí těsněji s určovanými substantivy než atributy neshodné, přispívá implicitní terminologie k větší koherenci textu. Navíc větné struktury, které jsou adjektivizací atributů po stránce syntaktické zjednodušeny, mohou být zatíženy dalšími větnými členy.

Tlak na transformaci termínů s atributem neshodným ve shodný vedl v mnoha případech ke vzniku adjektiv, která zůstala – alespoň zpočátku – omezena na vyjadřování odborné. Týká se to zvláště složených adjektiv vzniklých transformací slovních spojení tvořených substantivem a určovacím adjektivem. Např. v technice zobecněl pro *ocel*, která umožňuje obrábění *s vysokými řeznými rychlostmi*, termín *rychlořezná ocel*. Nebude asi spor o tom, že se s tímto adjektivizovaným termínem dá ve věě mnohem lépe manipulovat než s výchozím termínem substantivním. Nebo vezměme elektronický termín *polovodič pro vysoké výkony*. Při adjektivizaci neshodného atributu se tvůrčové termínu vyhnuli kvůli nebezpečí

dvojznačnosti běžnému adjektivu *výkonný* a dali přednost neologismu *výkonový*, který je ovšem tvořen ve shodě s adjektivním slovtvorným systémem. Tak se zrodilo terminologické slovní spojení *výkonový polovodič*. To ovšem může mít podobu explicitnější: *vysokovýkonový polovodič*. Do třetice uvedeme astronomický termín, který se sice zadjektivoval, ale zachoval si jako komponentu složeného adjektiva předložku *mezi* z původního místního určení: *látka mezi galaxiemi* → *mezigalaktická látka*. Dodejme, že s adjektivem *mezigalaktický* vstupuje do konkurence internacionální podoba *intergalaktický*.

Někteří odborní autoři se dodnes neodvažují vytvářet kompozita. V jejich paměti asi uvízlo varování před cizími, zejména německými vlivy, které si přečetli v některých starších mluvnicích nebo ve starších ročnících časopisu *Naše řeč*. Odborná terminologie však mnohé složeniny potřebuje, a pokud jde o složená adjektiva, bez nich bychom byli při tvoření nových termínů ve výrazových potížích. Není třeba se obávat ani kompozit hybridních, ať už cizojazyčná komponenta má povahu předložky nebo předpony nebo samostatného lexikálního prostředku. Pro užívání hybridních kompozit mluví postupné přehodnocování cizích prvků ve výrazové prostředky zdomácnělé: vůbec lze pochybovat o racionálnosti rozlišování prostředků domácích a cizích, pokud se cizí prvky už integrovaly do domácího jazyka. Tak např. nelze odmítat kvůli hybridnosti termíny jako *antčástice*, *supertěžké prvky*, *fotočlánek* nebo *videozáznam*.

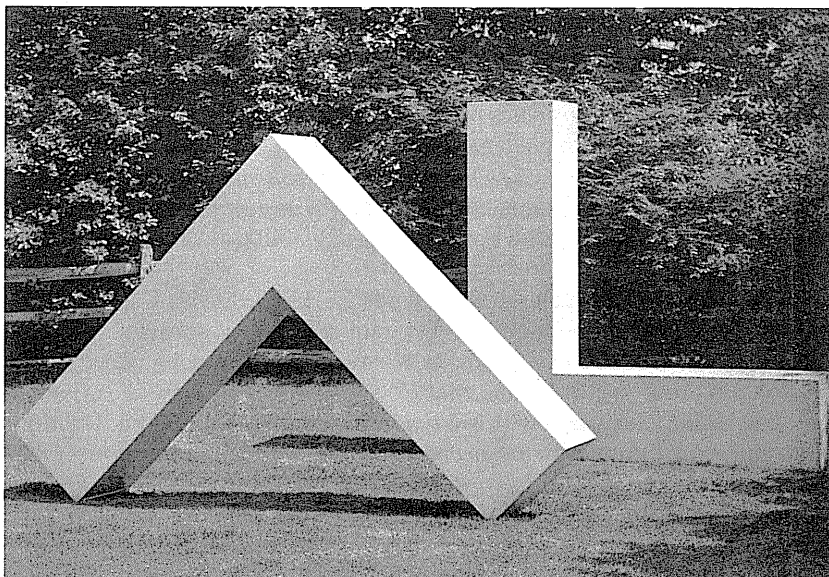
Transformace atributů neshodných ve shodné vedla ke značnému zvýšení počtu adjektiv z předložkového pádu *bez čeho*, např. *bezdrěvý papír*, *bezodtoká oblast*, *beztržisková technologie* aj. Také předložka *mimo co* se v řadě případů přehodnotila v prefix: *mimoděložní těhotenství*, *mimojaderné geny* apod. Totéž platí o předložce *proti čemu*, ale adjektiva s prefixem *proti-* předčí svým počtem adjektiva s prefixem *mimo-*: *protierozní ochrana půdy*, *protihluková stěna*, *protivirová ochrana* atd. Připomeňme, že prefixu *proti-* konkuruje mezinárodní prefix *anti-* a že i ten je v češtině hojně zastoupen, např. *antikoroční prostředky*, *antireflexní vrstva*, *antivirální látky* aj.

V některých případech narážela tendence k nahrazování atributu neshodného atributem shodným na vytváření adjektiv od substantivních typů, od nichž se adjektiva v češtině odvozovala jen řídce nebo vůbec se netvořila. Po druhé světové válce značně vzrostl počet adjektiv se sufixem *-ní* od substantiv na *-ost*, a to právě v terminologii různých oborů. Uvedme jako příklad z informatiky *bezpečnostní kopie*, z pedagogiky *celostní metoda*, z techniky *pevnostní výpočet*, z automobilismu *rychlostní skříň* aj. Jen v ojedinělých případech byla doplněna adjektiva se sufixem *-ový* u substantiv na *-í*: v ekonomice *zbožová (// komoditní) burza*, v tělovýchově *nářad'ová cvičení*, v elektrotechnice *napět'ový článek*, v zemědělství *seťový agregát*.

Posláním tohoto článku je upozornit na slovtvorné tendence při tvorbě a ustalování odborné terminologie. Uvítal bych, kdybych dostal od čtenářů podněty k dalším výzkumům v této oblasti.

LITERATURA

- Filipec, Josef 1974: Die Frage des Systems in der Terminologie und die Integration in den Fachbereichen, in *Angewandte Sprachwissenschaft und Fachsprachliche Ausbildung*. Technische Hochschule Karl-Marx-Stadt, 43 n.
- Frege, Gottlob 1962: *Funktion, Begriff, Bedeutung*. Göttingen.
- Hausenblas, Karel 1972: Explicitnost a implicitnost jazykového vyjadřování, *Slovo a slovesnost* 33, s. 98 n.
- Jedlička, Alois 1969: Univerbalizace a multiverbalizace v pojmenovacích strukturách, in *Slavica Pragensia* 11, s. 93 n.
- Jelínek, Milan 1994: Konkurence mezi komunikací explicitní a implicitní, in *Kształcenie porozumiewania się*. Opole, s. 17 n.
- Kocourek, Rostislav 1968: Synonym and Semantic Structure of Terminology, in *Travaux linguistiques de Prague* 3, s. 131 n.
- Marcus, Solomon 1970: Definitions logiques et définitions lexicographiques, in *Langages* 5, s. 87 n.
- Peterson, Ph. L. 1973: *Concepts and Language. An essay in generative semantics and the philosophy of language*. The Hague-Paris.
- Poštolková, Běla – Roudný, Miroslav – Tejnor, Antonín 1983: *O české terminologii*. Praha.
- Sochor, Karel 1955: *Příručka o českém odborném názvosloví*. Praha.
- Tejnor, Antonín 1968: Normalizace terminologie jako zaměření péče o kulturu spisovného jazyka, *Slovo a slovesnost* 29, str. 303 n.

Robert Morris, Bez názvu, 1967

Panorama knih**Jaroslav Vaculík:
Začleňování reemigrantů
do hospodářského života
v letech 1945-1950***

Jaroslav Vaculík patří v současnosti mezi přední české odborníky, kteří se zabývají dějinami zahraničních Čechů. Předkládaná studie nabízí dílčí pohled do problematiky, které se tento historik věnuje už celé čtvrtstoletí. Jeho dosavadní badatelské úsilí vyvrcholilo vydáním monumentální trilogie *Dějiny volyňských Čechů I.-III.*, kterou můžeme považovat za základní práci k historii významné české minority žijící od druhé poloviny 19. do poloviny 20. století na Volyni. Recenzovaná studie je vlastně přepracovanou a zásadně doplněnou verzí dřívější Vaculíkovy monografie o reemigraci zahraničních Čechů a Slováků, která byla vydána Masarykovou univerzitou v roce 1993. Skládá se ze dvou základních, dále rozčleněných kapitol. V první kapitole Vaculík rozebírá v obecných souvislostech hlavní problémy reemigrace, usídlování zahraničních krajanů a jejich začleňování do hospodářského života. Na základě dlouhodobé badatelské práce v archivu a zmapování prakticky veškeré dostupné, přesto nepříliš početné literatury (pro Vaculíkovy práce je typické, že v nich, z pochopitelných důvodů vysoko převažují odkazy na archivní materiál nad odkazy na literaturu) dochází autor k novým poznatkům v otázkách, které se většímu zájmu historiků začaly těšit teprve nedávno. Širší pozornost dějinám zahraničních krajanů, jejich emigraci, reemigraci a repatriaci je věnována až v průběhu 90. let. Autor ve své práci dokumentuje, že hlavní příčinou reemigrace zahraničních Čechů a Slováků po druhé světové válce byly, podobně jako v případě českého a slovenského vystěhovalectví v 19. století, především hospodářské důvody, tedy snaha o zachování nebo dokonce očekávání zlepšení ekonomického postavení. Není náhodou, že se reemigrace týkala především zemí východní a jihovýchodní Evropy, jejichž hospodářství i polití-

ka byly prakticky ihned po válce radikálně zasaženy komunistickou totalitou, která mimo jiné znamenala likvidaci podnikání i soukromého vlastnictví. Vaculík ve své studii dokládá, že poválečné Československo, podobně jako ČSR před rokem 1938, bylo s nadějí vnímáno jako ostrůvek demokracie uprostřed totalitního moře států okupovaných Sovětskou armádou. Jako druhý zásadní důvod pro reemigraci uvádí autor neméně důležitou vlnu vzepětí národních antagonismů v prostoru východní a jihovýchodní Evropy, které se rozvíjelo už během první poloviny 20. století a vrcholilo během druhé světové války. Zahraniční Češi a Slováci, kteří se často nacházeli v národnostně, případně nábožensky smíšených oblastech, se tak bez vlastního přičinění ocitli uprostřed bratrovražedných bojů, například mezi Poláky a Ukrajinci na Volyni nebo mezi Srby a Chorvaty v Jugoslávii. Autor připomíná, že by bylo nespravedlivé pozapomenout také silný pocit hrdošti na příslušnost k českému a slovenskému národu, prokazatelný na konkrétních postojích zahraničních minorit. Zmííme především tu volyňskou v dobách, kdy byla samostatnost republiky povážlivě ohrožena. V neposlední řadě je autor přesvědčen o vysokém stupni idealizace poměrů v Československu, který je možné vysvětlit špatnou informovaností a určitou naivitou reemigrantů.

Druhá kapitola studie mapuje začleňování reemigrantů z jednotlivých zemí. Do své původní vlasti se v letech 1945-1950 organizovanou akcí navrátilo celkem více než 200 tisíc zahraničních krajanů z Maďarska, Volyně, Rumunska, Jugoslávie, Bulharska, Rakouska, Německa, Polska a Podkarpatské Rusi. Většinou se jednalo o námezdní pracovníky v zemědělství, lesnictví a hornictví. Výjimku představovali převážně soukromě hospodařící rolníci z Volyně a živnostníci z Rakouska. Silnějšímu zájmu o reemigraci z řad majetkově bohatších krajanů bránily hlavně nevyřešené otázky převodu majetku ze zahraničí do ČSR. Většina zainteresovaných států (Rumunsko, Jugoslávie, Polsko, Rakousko) nebyla ochotna podepsat příslušné majetkoprávní konvence. Na druhé straně zde byla nedostatečná vstřícnost ze strany komunistů, kteří se dostali k rozhodujícím

úřadům, zabezpečujícím průběh reemigrace již před rokem 1948. Reemigranti byli vládou vnímáni jako potřebné nové pracovní síly, aniž by však byly vytvářeny vhodné podmínky pro usídlování soukromých rolníků a živnostníků. Vládní postup byl podporován novými osídlenci pohraničí z vnitrozemí, kteří se obávali – ne neprávem – přílivu odborně zkušenější konkurence z řad zahraničních krajanů. Po únoru 1948 byli reemigranti zasaženi tídním přístupem se vším všudy. Půda už jim nebyla přidělována do soukromého vlastnictví, nýbrž začali být usazováni jako zemědělství a lesní pracovníci u státních statků a lesů. Vedle toho se museli reemigranti, lišící se délkou pobytu v zahraničí, ekonomicko-sociální a kulturní úrovní, která je formovala, adaptovat na nové přírodní a pracovní prostředí a společenské, kulturní a etnické poměry. Integrace znamenala řadu problémů, nicméně autor hodnotí začlenění reemigrantů do hospodářského života poválečné ČSR v konečném výsledku jako úspěšné a přínosné.

Publikaci Jaroslava Vaculíka lze označit jako pečlivě propracovanou vědeckou studii, která potěší zejména zájemce o problematiku zahraničních krajanů. Přes poměrně nevelký rozsah zde čtenář nalezne velké množství zajímavých a dosud nepublikovaných informací a odkazů. Práce má rovněž bohatý a skutečně ukázkově uspořádaný seznam pramenů a literatury rozčleněný na archívni materiál, publikované prameny, noviny a časopisy a literaturu. Nelze než se ztožnit s oponentskými posudky na tuto práci, které jsou uvedeny v příloze. Jejich autoři, odborníci na problematiku nejnovějších českých a slovenských dějin, v nich shodně konstatují, že Vaculíkova práce významným způsobem rozšiřuje poznatky k dějinám české a slovenské emigrace. Dílo má průkopnický charakter a je prací, o které je možné prohlásit, že je přínosem české historiografii. Domnívám se, že Vaculíkova studie by neměla být opomenuta zejména těmi, kteří se zabývají problematikou Českých a Slovenských minorit v zahraničí, a nejnovějšími českými a slovenskými dějinami.

J. MIHOLA

* Praha, Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 2001, 85 s.

Zdenka Otýpková: Plevelová vegetace Bílých Karpat*

Oblast Bílých Karpat je díky svým přírodním podmínkám a díky dosud zachovalým rozdílným způsobům polního hospodaření významným útočištěm řady vzácných plevelů, např. *Conringia orientalis*, *Lathyrus aphaca*, *Caucalis platycarpus*. Společensva polních plevelů se zde vyvíjejí na tradičně obhospodařovaných polích a nejsou ochuzena vlivem používání nadměrného množství herbicidů. Výsledky pozorování pomohou zachytit proměnlivost a rozšíření plevelových společenstev na malém území a zároveň doplnit chybějící údaje o této vegetaci v České republice.

Představovaná monografie je sestavena na základě zjištěných údajů autorčiny diplomové práce. Shrnuje výsledky studia plevelové vegetace CHKO Bílé Karpaty a částečně i přilehlých regionů. Práce se opírá o rozsáhlý materiál získaný při terénním průzkumu území konfrontovaný s dosud publikovanými údaji.

Monografie je členěna tak, jak je pro podobné fytoecologické publikace obvyklé. Po obecném úvodu, shrnujícím přírodní podmínky sledovaného území, následují kapitoly zabývající se metodikou práce, dosa- vadním stavem výzkumu plevelových společenstev v České republice a konkrétně v Bílých Karpatech. Z provedené rešerše vyplývá, že se studiem plevelové vegetace na sledovaném území dosud nikdo soustavně nezabýval, proto je předložení výsledků diplomové práce botanické veřejnosti velmi cenné. Největší část práce je věnována charakteristice zjištěných vegetačních jednotek a komentářům k jejich rozšíření. Zdenka Otýpková rozlišila 10 plevelových společenstev, které často člení na varianty, a dále popsala tři společenstva přechodná nebo ochuzená. Každá z popsaných jednotek je blíže charakterizována na základě výskytu charakteristických a diferenciálních druhů, pak následují údaje o synmorfolofii a synekologii. Rozšíření jednotlivých společenstev v Bílých Karpatech je diskutováno a porovnáváno s publikovanými údaji ze

střední Evropy. Závěrem se autorka pokusila analyzovat, které faktory se nejvýrazněji podílejí na složení plevelové vegetace.

Práce je doplněna mapkami dokumentujícími rozšíření jednotlivých asociací v zájmové oblasti a schémata znázorňujícími změny společenstev během vegetační sezony a v závislosti na pěstované plodině. Bylo by užitečné, kdyby pro větší názornost byly jednotlivé významné vegetační typy představeny také na fotografiích.

Z. LOSOSOVÁ

* Masarykova univerzita v Brně, Přírodovědecká fakulta, 2001, 140 str., ISBN 80-210-2658-8

Gál P.: Miniinvasivní osteosyntéza zlomenin horní končetiny u dětí*

Tato práce, která vyčerpávajícím způsobem pojednává o možnostech využití miniinvasivní osteosyntézy (MIO) u zlomenin horní končetiny u dětí, byla dlouho očekávána nejen dětskými chirurgy, ale i ortopedy, traumatology a všeobecnými chirurgy, kteří přicházejí do styku s úrazy dětského věku. Naléhavost a potřebnost podobné publikace je dána také tím, že dětské úrazy jsou stále častější. Tuto knihu jistě využijí i studenti medicíny. Je vytištěna na křídovém papíře, velice dobře technicky zpracována a napsána přehledně s množstvím rentgenové dokumentace.

V první části je popsán současný stav léčby u nás při poranění dětského skeletu a jsou stanoveny zásadní postuláty léčby MIO. Dále jsou uvedeny předpoklady nezbytné pro úspěšné uplatnění této léčebné metody. Ve výčtu používaných implantátů jsou podány charakteristiky používaných materiálů a jejich vhodnost pro jednotlivé typy zlomenin. Velký důraz je kladen na způsob repozicí, techniku zavádění implantátů a na pooperační sledování (především tam, kde je riziko vzniku compartment syndromu). Zmíněna je i otázka optimální anestezie a farmakoterapie.

V další části práce je uveden soubor pacientů z klinického pracoviště za období pě-

ti let. V roce 1994-1998 bylo v Centru dětské traumatologie v Brně ošetřeno metodou MIO celkem 388 zlomenin horní končetiny. Z implantátů byly nejčastěji použity Kirschnerovy dráty, dále Prevotovy pruty, šrouby a vstřebatelné implantáty. Tato část práce představuje názorný a instruktivní návod na optimální léčbu MIO technikou, jež svědčí o bohatých zkušenostech autora a jeho pracoviště. Jsou uvedeny používané klasifikace zlomenin a probrány indikace MIO u různých typů skeletálních poranění.

Práce se stává skutečným návodem pro léčbu, prezentuje vlastní výsledky a doporučené postupy, kriticky hodnotí i úskalí této nové metody a varuje před neuváženými a neindikovanými operacemi v podmínkách, které nedávají záruku dobrého výsledku jako hlavního kritéria při léčbě dětských traumat. Dětská traumatologové v minulosti většinou varovali před zaváděním kovových materiálů do dětské kosti. Tyto názory bylo možno změnit až nyní při využití nových materiálů a zavedení miniinvasivních technik. Nezbytná je i zkušenost operatérů a vybavenost pracoviště.

Po moderní Havránkově monografii z roku 1991 se jedná o první práci u nás, která řeší problematiku MIO v celém rozsahu a která je ve vztahu k dříve převládající konzervativní léčbě dětských zlomenin převratná. Je také v souladu s celosvětovými tendencemi v dětské traumatologii.

Dokonalá rtg dokumentace a jasná formulace všech zásad této moderní léčby hodnotu této práce zvýrazňují. První kladné ohlasy dětských chirurgů na tuto publikaci jsou už známy a lze si jen přát, aby autor splnil i další část svého záměru a podobným způsobem zpracoval i zlomeniny dolní končetiny u dětí.

F. TECL

*Brno, Sborník prací LFMU, Brno 2001, 210 s.

Josef Tvrđý: Zápisky k životopisu*

Josef Tvrđý patřil k významným osobnostem meziválečné české filozofie. Působil jako gymnaziální profesor ve Vyškově a v Brně, jako docent a později profesor fi-

lozofie pak v Bratislavě a Brně. Už od svého vyškovského působení (1901-1914) si psal zápisky, které měly sloužit jako podklad k pozdějšímu životopisu. Když se však koncem roku 1939 dověděl, že bude zatčen gestapem, část zápisků zničil. V prosinci 1941 byl skutečně zatčen a 13. března 1942 zahynul v Mauthausenu. Jeho zápisky v šedesátých letech opsala jeho manželka Milada Tvrďá a doplnila o výběr dopisů, které jí posílal za války. Dostaly se později s Tvrďého pozůstalostí do archivu Masarykovy univerzity a v roce 2002 byly uveřejněny jako upomínka na Tvrďého tragickou smrt.

Zápisky se dělí do několika oddílů: dětská léta na Jičínsku, na školách v Jičíně, na univerzitě v Praze, profesorem na gymnáziu ve Vyškově, dopisy z vojny manželce Miladě, léta docentská a profesorská..

První oddíly až po zápisky z Tvrďého působení ve Vyškově jsou nejucelenější. Z nich pravděpodobně nejucelenější budou zápisky týkající se Tvrďého studia na Karlově univerzitě, kde popisuje učitelské působení tehdejších známých profesorů filozofie a klasické filologie, zejména Durdíka, Čády, Drtiny, Krejčího, Masaryka, Nováka, Krále a Kvíčaly. Vidíme v nich tyto osobnosti nejenom prizmatem jejich knih, nýbrž i to, jak tito profesori působili na své tehdejší studenty, jak s nimi jednali, jakým způsobem přednášeli a vedli semináře. Z tohoto spektra Tvrďého zážitků vystupuje do

popředí osobnost T. G. Masaryka, jehož pedagogické kvality hodnotí Tvrďý velmi vysoko.

Také zápisky z vyškovského gymnázia odhalují mnohé o zákulisí tehdejší školské praxe a politiky. Poválečná léta prožil Tvrďý částečně v Brně, a když ztroskotalo jeho jmenování na Masarykovu univerzitu, působil na Komenského univerzitě v Bratislavě. Tento materiál je už značně torzovitý, nicméně i tak se dovídáme hodně zajímavého o některých osobnostech i o zákulisních bojích na tehdejších univerzitách. Bohužel zcela chybí údaje o Tvrďého středoškolském i vysokoškolském působení v Brně. Máme však možnost seznámit se s jeho činností vědeckou a popularizační; zde se nám Tvrďý jeví jako nesmírně aktivní vědec a osvětový činitel. Setkáváme se i s atmosférou na descartovském kongresu v Paříži (1937), ze zachovaných materiálů však zmizely pasáže o Světovém kongresu filozofů v Praze (1934).

Závěrem lze konstatovat, že díky péči katedry filozofie se nám dostal do rukou zajímavý příspěvek k dějinám předválečného a meziválečného středního a vysokého školství a zároveň spis, který významně přispěje k poznání důležité osobnosti naší filozofie tohoto období.

-IV-

* Z rukopisu k životopisu připravila Milada Tvrďá, editor Jiří Gabriel. Vydala MU v Brně (katedra filozofie), 2002, 106 stran.

I n o c e n c A r n o š t B l á h a **R O D I N N Á K R O N I K A**

■
Dne 21. října 1952 jsem byl volán na SNB. Běželo o naši krasoňovskou chatu. Poněvadž vlastníkem chaty je Dana, byla i ona přizvána k výslechu. Nevím, na základě jakých přesných informací (či spíše udání?) byl jsem já pokládán za majitele. Zjistili si co nejpodrobněji mé i Daniny personálie. Přitom se zajímali i o takové podrobnosti, proč se rozvedla se svým dřívějším manželem a proč její nynější manžel se rozvedl se svou ženou. Mimoto jí položili i otázku, oč má zvláštní zájem. Když se dozvěděli, že naše chata leží v Čechách, zřejmě jejich zájem o ni ochabl. Ale přesto se dotazovali, jak často tam jezdíme a kdy, jaké návštěvy tam přijímáme apod. Zdá se, že podnětem tu byla snaha mít v evidenci všechny chaty v okolí brněnském, snad k účelům bydlení při nedostatku bytů, snad i kvůli kontrole, aby se v nich neukrývaly živly státu nebezpečné. Věc sama vcelku nevinná a pochopitelná, kdyby nebyla spojena s neklidem a nejistotou v době mezi předvoláním a výslechem, „co to asi zase bude.“ I když má člověk klidné svědomí, není si nikdy jist, zda se snad z neznalosti složitých trestních předpisů nedopustil něčeho nedovoleného. A pak zkušenosti ukazují, že z této strany nepřichází nikdy nic příjemného.

■
V tomto roce jsme měli značné starosti, zda uhájíme svůj bytový prostor. Vyšly totiž nové předpisy o bydlení, v jejichž důsledku pokoj, který přesahuje 30 m², má se pokládat za dva pokoje. Pak ovšem by náš byt (Kyzlinkův nikoli) byl nadměrný. Podali jsme žádost, aby mi tento nadměrný pokoj byl přiznán, poněvadž v něm mám uloženu velkou knihovnu, poněvadž dále vědecky pracuji (připojeno potvrzení České akademie věd a umění a Ústředí vědeckých pracovníků), poněvadž nadto náš domek je rodinný, nemá půdy, nemá dostatečných sklepů (uhlí musíme mít složeno na dvoře), poněvadž ze schodiště se vstupuje přímo do bytu, (byty nemají předsíně), takže stěží vyhovuje pro bydlení dvou spřízněných rodin.

Podobné nesnáze s byty má i řada jiných známých rodin. Místo aby se úroveň bydlení zvyšovala či aspoň aby byla snaha udržet dosavadní standard bydlení, popř. ještě lépe zvyšovat jej stavbou nových domů a bytů, je tu tendence úroveň bydlení snižovat, socializovat předbydlení či nebydlení. Je pravda, že je dosti rodin, které bydlí nehygienicky a stěsnaně, ale za tím účelem by se měly opravovat a dostavovat válkou pobořené domy, které nyní, 7 let po válce, jsou jistě smutným dokumentem nemohoucnosti či neschopnosti správy veřejných věcí. Ale ovšem to zase souvisí s nedostatky výroby, není cihel, cementu, vůbec stavebních hmot. Průmysl je přebudován na průmysl válečný, a tak se občanstvo musí uskrovnovat, musí trpět zdravotně i morálně. A přitom se v novinách píše a na řečništích mluví o zvyšování životní úrovně. Jaký to idealistický materialismus, idealistický proto, že určitou skuteč-

nost chce vytvářet jen slovy! Cožpak neslyšíte Hegela, že idea je demiurgem skutečna? Slyšíme Hegela a máme rozumět Marxe, či vlastně Stalina, poněvadž Marx by asi s takovýmto komunismem, společenským bídou a útrap, nesouhlasil.

Poněvadž větší místnost v přízemí je vlhká (do polovice zdi prosakuje voda buď z potrubí kanálového, nebo voda spodní) a nehodí se ani za skladiště přebytečných věcí, ani za laboratoř, tím méně ovšem k bydlení, zřídili jsme z ní prádelnu a sušárnu.

Koncem listopadu t.r. projednáván byl dlouho očekávaný proces Slánský-Šling-Clementis a soudruzi. Podívaná z nejtrapnějších po mnohých stránkách. Předně proto, jak tato zločinná a zpusťlá individua – s výjimkou Clementise – mohla se protlačit na vynikající místa ve straně i ve státních úřadech. Za druhé proto, že přes tolik přísných prověrek, které se stále konají, mohl jejich dobrodružný a ničemný život v minulosti projít sítím těchto prověrek. Za třetí se nabízí otázka, jak mohla tak dlouho při tolikerém mluvení o kritice a sebekritice, o kontrole a ostráživosti páchat své intrikánské pletky a své ostudné obchody, jimiž byly republiky způsobeny miliardové škody? Za čtvrté, jakým divem se stalo, že jejich tvrdá svědomí náhle se tak obměkčila, že projevila dojemnou kajícínost. Neúprosně na sebe žalovali, dožadující se nejpřísnějších trestů. Za páté, jakou podivuhodnou shodu projevovaly jejich odpovědi, jako by byly natočeny na desku podle jediného schématu. A k tomu ty odporné průvodní zjevy: zjev syna dožadujícího se pro svého otce nejkrutějšího trestu, zjev manželky, která totéž žádala pro svého muže. Jaký to strašný pohled do morálky osobní i stranické, ba víc, do morálky celého režimu, pod jehož ochranou se mohlo ve jménu politického heslování rozbujet tolik morálního zla. Strana i režim tímto procesem, při němž se svezlo tolik lži, překrucování a zkřivování fakt (rozumí se samo sebou, že jím musil být pošpiněn i Beneš a Jan Masaryk), se snažily, aby na účet těchto zrádců byly připsány všechny závady a nedostatky hospodářského života, tak nedostatek potravin, elektřiny, předmětů denní potřeby atd. Utrpěly ránu, z níž se tak snadno nevzpamatují. To cítili i ti nejméně straníci, procesem tím zděšení a až k zoufalství desorientovaní.

I když jsem sám už odešel z fakulty, zůstávala tam ještě knihovna sociologického semináře, kterou jsem vybudoval. A pořád ještě sloužila dobře, knihy z ní byly hojně – i když tajně – půjčovány. Nyní však, aby zahlazena byla poslední stopa mé práce na fakultě, knihovna sociologického semináře byla rozdělena mezi ostatní seminární knihovny, a co se nikam nehodilo, bylo uzavřeno. Dosud mluvila aspoň ona, nyní tedy i ona mlčí, musí mlčet. Je smutné pomyšlení, čím se dnes stala univerzita, vysoká škola, filozofická fakulta. Filozofický odbor je už bez filozofů. Prof. M. Novák onemocněl a nepřednáší, takže filozofické přednášky koná je-

diný dr. Riedel, který nenapsal ani jedině filozofické práce, a jeden asistent estetického semináře. Takovou úroveň filozofického školení má dnes Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.

■
Opožděně mi došla zpráva, že zemřel náhle ve věku 40 let jeden z bývalých členů mého semináře, který mě i pak častěji navštěvoval, aby se mnou podebatoval o různých otázkách filozofických a náboženských, a upřímně ke mně přilnul, Fr. Roháč. Zajímal se zvláště o problém náboženský, a když si připravoval disertaci na náboženské téma, odebral se na studijní dovolenou do Holandska, kde chtěl studovat u prof. Vande Leen-sona a R. Plessnera. Prof. Plessner zajímal se o mou Sociologii inteligence a usiloval, aby byla přeložena do holandštiny a angličtiny. Získal pro ni též nakladatele v Amsterdamu. Roháč, který se znal s kulturním atašé našeho vyslanectví v Haagu, zajistil, že tento (jeho paní byla Holanďanka) přeloží knihu do holandštiny. Ale potom náhle celá záležitost uvázla a častá korespondence Roháčova umkla. Dozvěděl jsem se pak dodatečně, že se tak stalo na pokyn z ústředí KSČ u nás. Roháč se pak stal, vzdav se dráhy vědecké, úředníkem našeho vyslanectví v Londýně. Psal jsem mu, ale neodpovídal. Až nyní přišla zpráva o jeho náhlé smrti. Dotazy v Praze jsem zjistil, že jeho smrt je zahalena určitou záhadou. Patrně asi též obět politiky. Škoda jeho nadějného života!

■
A ještě jedno – tentokrát neslavné – skonání. Zákonem ze dne 22. července 1952 zřízena byla nová Československá akademie věd, v níž byla „přebudována Královská česká společnost nauk, založená již r. 1784 a Česká akademie věd a umění“. O úkolech nové Akademie věd, jejich členech a orgánech pojednává zákon, jímž se zřizuje. V důvodové zprávě se píše: „Základem vědecké činnosti Čsl. akademie věd je vítězné učení marxismu-leninismu, vědy všech věd, soustavy nauk Marxe, Engelse, Lenina a Stalina, která má za základ dialektický materialismus jako filozofii, jako metodologii vši vědecké práce, jako světový názor.“

Členy Akademie mohou být jen ti, kteří svými pracemi přispívají k socialistické výstavbě státu. Tím je řečeno vše. I Akademie byla zpolitizována a stala se institucí třídní. Stará Akademie věd a umění byla prostě smetena z povrchu, bez otázky a bez protestu. A vlastně i protiprávně, neboť podle stanov Akademie (bývalé) každá změna statutu Akademie, a tedy tím spíše její „přebudování“ mělo býti předloženo valnému shromáždění a jím schváleno.

Nám, členům bývalé Akademie věd a umění nikdo nepokládal za slušné sdělit, že naše členství v Akademii končí, případně poděkovat za práci, kterou jsme v Akademii vykonali. Doklad socialistického humanismu. I socialismus má, či má mít, svou slušnost, třeba nikoli formalistickou a umělkovanou, ale jistě aspoň prostou, srdečnou, takovou, jakou má zdravý lid, lidovou, lidskou.

Podobný osud potkal Čsl. akademii zemědělskou, jejímž jsem byl též členem a dříve i předsedou její sociologické komise. Ta byla přebudována v novou státní Akademii zemědělských věd, s orientací ovšem též socialistickou. Ale tu aspoň předsednictvo nové Akademie zemědělských věd pokládalo za zdvořilé s námi, bývalými jejími členy se rozloučit, oznámit nám, že naše členství končí 31. prosince 1952, a uznalo za svou „milou povinnost poděkovatí nám za naši dosavadní úspěšnou činnost a spolupráci s ČAZ, a za všechny oběti, které jsme v práci pro ni přinesli“.

■
Naše kulturní úroveň se hodně snížila. Odebíráme s Kyzlinkem Rudé právo, Rovnost a Literární noviny. Rudé právo a Rovnost proto, že je to Vladimírovou stranickou povinností. Téměř je nečteme, poněvadž to nejsou noviny, nýbrž spíše odborový věstník. Literární noviny pak mají literární úroveň nízkou, jak jinak ani není možno při jednosměrnosti myšlení a nesvobodě slova. Z českých revuí odebírám jedině Český lid, a i ten je marxisticky usměrněný. Vladimír odebírá své revue odborné. Z cizích revuí mi kupodivu stále ještě docházejí Revue internationale de sociologie (kde jsem členem redakčního komitétu), dále American Journal of Sociology, Sociology and Social Research, American Political Science Review, Journal of Social Issues, Bulletin international des Sciences sociales. Díky ochotě redakcí těchto zahraničních revuí (jež jsme dříve vyměňovali za Sociologickou revui), docházejí mi tyto časopisy bezplatně (jinak bych je nemohl odebírat, poněvadž bych nedostal povolení posílat na ně předplatné), takže jsem stále přece jen v kontaktu s novou zahraniční vědeckou, zvláště sociologickou produkcí. Ovšem koupit si nějakou novou zahraniční publikaci není možno, nedostane se povolení na posílání peněz. Mé styky se zahraničním vědeckým světem jsou značně omezeny. Dopisují si jedině s Theodorem Geigerem, profesorem sociologie na Univerzitě v Aarhusu v Dánsku, jemuž jsem též poslal pro Social Research Committee of International Sociological Association návrh výzkumu o podmínkách světového míru. Od Corrada Giniho, předsedy italské sociologické společnosti v Římě, jsem dostal 25 separátů svého referátu na Mezinárodním sociologickém kongresu v Římě r. 1951 (Sociologie de la ville de Brno).

Také naše domácí korespondence je hodně omezena. Dopisujeme si pouze s příbuznými, já mimoto s některými spolužáky z gymnázia (Malátem, Šichlem) a s přáteli z dob univerzitních, s Albertem Pražákem, Ferdinandem Špiškem, Ed. Dvořáčkem. Mimoto se na mne obracejí někteří mladí pracovníci, kteří žádají poradu v otázkách sociologických (O. Havlín, Šebela, Gašparec aj.).

Na návštěvy sami už nechodíme nikam, nanejvýše jednou do roka – obyčejně o Vánocích – k Obrdlíkům nebo k rodičům Vladimírovým. K nám chodíval pravidelně každou sobotu k večeru Frič, který je naším

přítelem již od r. 1903, tedy téměř 50 let. Ale poslední dobou už mu jeho vysoký věk (76 let) a jeho krátkozrakost činí cesty k nám obtížnými, také několikrát cestou k nám zabloudil, takže asi své pravidelné návštěvy u nás omezí. Také už ztrácí paměť a má málo zájmu o jiné věci než rodinné, a tak hovor s ním někdy vážne. Z ostatních přátel přichází občas na pobe- sedování dr. Čep, nebo dr. Hradecký (někdy se svou hovornou paní). Z mladších, většinou to mých bývalých posluchačů, můj bývalý asistent dr. Hájek, Jula Obrdlíková, dr. Michal, dr. Ptáček, dr. Urban. Všichni kdy- si dělali u mne doktorát, kromě dr. Ptáčka, který sice zpracoval jako své doktorské téma část výzkumu města Brna (Brněnský občan a kino), ale poněvadž se svou prací byl hotov až v době, kdy už se sociologické di- sertace odmítaly, dosáhl doktorátu na fakultě přírodovědecké na téma z kulturní antropologie.

Zvláště mě těší, že se ohlašují k návštěvě a touží si se mnou podebato- vat mnozí z bývalých členů mého semináře nebo aspoň z posluchačů mých přednášek. Tak mě navštívili nedávno dr. Gregor se svou paní, p. Čulík se sl. Brodskou (byla mou vědeckou pomocnou silou). Právě v těch- to dnech mi vzkázali, že by mne rádi navštívili dr. Strmiska (je nyní za- městnán v Gottwaldových závodech ve Zlíně), dr. Přemysl Hauser (býval knihovníkem mého semináře), dr. Weinberger (právník, který chodil do mého semináře) aj. Dr. Hájek mi při poslední návštěvě sdělil, že jsou mla- dými hodně vyhledávány mé knihy, zvl. Sociologie inteligence a Dnešní krize rodinného života. Čerpají prý v nich posilu.

Ze starých přátel z doby ještě novoměstské rád k nám zajde na trochu hovoru major Jakub (bývalý redaktor Horáckých listů.) Tak se staré střídá s mladým a člověk se stále učí. Dozvídá se o cizích pozorováních, sku- tečnostech a míněních, učí se nahlížet do cizích způsobů myšlení a hod- nocení a leccos si, hlavně při hovorech s mladými, v sobě koriguje i do- plní.

■
1953.

Překvapila mne začátkem nového roku návštěva J. L. Fischera. Přišel si pohovořit a postěžovat. Byl zbaven svého místa na univerzitě v Olomouci, jeho přednášky staly se nežádoucí. Neví, co s ním dále bude. Usiloval se dostat do Akademie, jako síla administrativní, zprvu měl naději, že se to podaří, ale pak ta naděje zklamala. Musí prý čekat, až pak bude o něm roz- hodnuto. Stýskal si, že je vnitřně rozerván, že se nemůže soustředit na vážnou práci. Myslím, že k této rozervanosti přispívá i to, že nenalézá kli- du a uspokojení ve své rodině. Má milostný poměr s nějakou svou poslu- chačkou v Olomouci, čímž jeho žena velice trpí. Radil jsem mu změnit prostředí, odejet do jeho rodiště do Třeboně, kde snad bude mít více pra- covního klidu. Ale je těžko radit takové neklidné a nervově rozvrácené povaze.

■
Ještě jedna oběť dnešní neklidné doby. Profesor naší filozofické fakulty Ant. Grund (profesor české a slovanské literatury) skončil svůj mladý život (ve věku 49 let) násilně. Otrávil se v koupelně svítiplynem. Příčina není najisto známa. Ale pravděpodobný dohad říká toto: Bylo mu uloženo, aby „popravil“ Arne Nováka, svého dřívějšího učitele (pro jeho „Dějiny české literatury“). Zdráhal se, nervově se zhroutil. A když se na něho znovu naléhalo, dal takovou tragickou odpověď. Vzbuzuje to jistě úctu, že nechtěl zradit své přesvědčení. Jiní se neukázali tak silní. Např. prof. Václavík (prof. národopisu) z naší fakulty nedávno v Českém lidu uveřejnil článek, v němž přiznává své vědecké omyly z minulosti a kaje se. Veřejné pokání. Vědecký člověk ještě může měnit své názory pod vlivem nových skutečností. Ale nesmí je měnit pod tlakem nové politické situace a dokonce přitom zahrnovat výtkami své dřívější vzory a učitele. Tomu se říká „zrada vzdělanců“.

© Jan Kyzlink a další dědicové